

MONOGRAFIE
WYKSZEJ SZKOŁY GOSPODARKI KRAJOWEJ
W KUTNIE

**O GEODEZYJNYCH
DOWODACH POMIAROWYCH
DLA TOWARZYSTWA KREDYTOWEGO ZIEMSKIEGO
W KRÓLESTWIE POLSKIM**

Marian Czochański

KUTNO 2020

O geodezyjnych dowodach pomiarowych dla Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskim.

Recenzja wydawnicza

dr hab. Wiesław Pawłowski – Profesor Politechniki Łódzkiej

Redaktor

dr hab. Zbigniew Białobłocki

Korekta

Aneta Moszczyńska

Skład

Łukasz Różyński

Wydanie I

ISBN 978–83–63484–38–5

Druk i oprawa

Mazowieckie Centrum Poligrafii
ul. Mikołaja Ciurlionisa 4
05–270 Marki

© 2020 Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej w Kutnie

Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie, przedrukowywanie i rozpowszechnianie całości lub fragmentów publikacji bez zgody wydawcy zabronione.

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE	5
1. WŁASNOŚĆ ZIEMSKA W POCZĄTKACH KRÓLESTWA POLSKIEGO	7
2. DOBRA STOWARZYSZONE W TOWARZYSTWIE KREDYTOWEM ZIEMSKIM W KRÓLESTWIE POLSKIM	13
3. DOWODY POMIAROWE DLA TOWARZYSTWA KREDYTOWEGO ZIEMSKIEGO	33
3.1. PRACE GEODEZYJNO-KARTOGRAFICZNE W LATACH 1825 – 1837 (W I OKRESIE DZIAŁALNOŚCI TOWARZYSTWA)	33
3.2. PRACE GEODEZYJNO-KARTOGRAFICZNE W LATACH 1838 – 1853 (II OKRESIE DZIAŁALNOŚCI TOWARZYSTWA)	38
3.3. PRACE GEODEZYJNO-KARTOGRAFICZNE W LATACH 1854 – 1868 (III OKRESIE DZIAŁALNOŚCI TOWARZYSTWA)	44
3.4. PRACE GEODEZYJNO-KARTOGRAFICZNE W LATACH 1869 – 1883	54
3.5. PRACE GEODEZYJNO-KARTOGRAFICZNE W LATACH 1884 – 1899	64
3.6. PRACE GEODEZYJNO-KARTOGRAFICZNE W LATACH 1900 – 1918	90
ZAKOŃCZENIE	111
BIBLIOGRAFIA	123
ANEKS 1	135
SPIS MAP ARCHIWALNYCH	139
SPIS RYSUNKÓW	141
SPIS TABEL	145
STRESZCZENIE	146

*Jeometrycy odpowiadają
za zgodność z gruntem planów i rejestrów
pomiarowych, oraz za ściśle obliczenie przestrzeni,
wykazanych w rejestrach klasyfikacyjnych (...)
Za niedokładne wykonanie właściwych czynności
mogą być czasowo lub na zawsze pozbawieni jeometrycy
upoważnienia do sporządzania i poświadczania dowodów
pomiarowych.*

Z przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego
w Królestwie Polskim

WPROWADZENIE

Przedstawiane opracowanie wpisuje się w cykl publikacji podejmujących próbę przypomnienia zatartych przez upływ czasu efektów prac geodezyjnych prowadzonych przez naszych poprzedników – geometrów Królestwa Polskiego, przekształcających przestrzeń kraju w dostosowaniu do potrzeb społeczno – gospodarczych państwa powstałego po latach niewoli i rozwijającego się (przynajmniej w pierwszej fazie) w warunkach względnej autonomii.

Wszcześniejsze prace z tego nurtu badawczego to opublikowana (we współautorstwie z Grzegorzem Kowalskim) w Wydawnictwach Naukowych Politechniki Łódzkiej monografia *Geodezja w początkach Królestwa Polskiego. Budowa zbiorów informacji przestrzennej na przykładzie wybranych miast regionu łódzkiego* [8] oraz trzy monografie wydane przez Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie: *Pierwsze polskie geodezyjne standardy techniczne z lat 1818 – 1839* [9], *Pomiary dóbr i lasów w Królestwie Polskim. Procedury pomiarowe, wykonawcy i przykłady opracowań* [10] oraz *Prace geodezyjno-kartograficzne przy realizacji reform włościańskich w Królestwie Polskim* [11].

Publikacje te wprowadzają w szczególności zatartych przez upływ czasu efektów prac geodezyjnych, których rodzaj i zakres determinowany był koniecznością formowania zbiorów informacji przestrzennej niezbędnych z punktu widzenia potrzeb administracji kraju, zaś cechy techniczne typowych opracowań ustalane były przez ustawę i pierwsze polskojęzyczne geodezyjne standardy techniczne.

W systemowy charakter prac geodezyjno – kartograficznych z tej epoki wpisuje się jednak jeszcze jeden zakres robót, posiadających podobną cechę.

Są to prace geodezyjno – kartograficzne dla potrzeb Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskim.

Jak podaje Pan Henryk Bartoszewicz [2], w zniszczonym w czasie II wojny światowej archiwum Dyrekcji Głównej powstałego w 1825 roku Towarzystwa znajdowało się najprawdopodobniej ponad 30 tysięcy map. W zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych zespół map TKZ liczy 5700 jednostek inwentarzowych i składa się z 6705 arkuszy.

Sporządzane mapy i stanowiące integralną z nimi całość rejestry pomiarowe stanowiły tzw. *dowody pomiarowe* dla oceny bezpieczeństwa pożyczek hipotecznych udzielanych przez Towarzystwo w postaci listów zastawnych na dobra ziemskie.

Przedstawiana publikacja podejmuje próbę przybliżenia szczegółów technicznych związanych ze sporządzaniem takich dokumentów przez geometrów Królestwa Polskiego.

Monografia nie pretenduje do miana rozprawy z zakresu badań historycznych dotyczących dziejów Królestwa, nie stanowi również, w żadnej mierze, zwięzłego opracowania dotyczącego historii i szczegółów działania Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie – przytacza jedynie te fakty z tego obszaru, które są istotne, zdaniem autora, dla uwypuklenia uwarunkowań politycznych, gospodarczych i administracyjnych, w jakich powstawały systemowo budowane zbiory informacji przestrzennej dla potrzeb Towarzystwa.

Podejmując próbę przybliżenia szczegółów technicznych warunkujących sporządzanie dowodów pomiarowych dla Towarzystwa wykorzystywałem głównie przekazy drukowane, takie jak dokumenty o charakterze prawnym, administracyjnym i instrukcyjnym z badanej epoki, gromadzone w archiwach wielu instytucji zrzeszonych w Federacji Bibliotek Cyfrowych.

Ilustrujące tekst kartografika związane z Towarzystwem Kredytowym Ziemskim pochodzą z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie (mapa publikowana przez Pana Henryka Bartoszewskiego w [2]), z Archiwum Państwowego w Radomsku (zamieszczona przez Pana Andrzeja Niespodziewanego w [30]), z Archiwum Państwowego w Poznaniu (którą zamieszcza Pan Piotr Tameczka w [40]), z Centralnej Biblioteki Rolniczej (dostępna stronie Biblioteki Cyfrowej Politechniki Warszawskiej), z Biblioteki Narodowej w Warszawie oraz ze zbiorów prywatnych (kopia udostępniona do celów tego opracowania przez Pana Adama Nowakowskiego).

W dobie geodezji zdominowanej przez sprzęt geodezyjny *GPS* i *RTK*, oraz techniki komputerowe przetwarzania danych i graficznej prezentacji wyników warto przypomnieć także szczegóły dotyczące zasad opracowania przez geometrów Królestwa Polskiego geodezyjnych dowodów pomiarowych dla potrzeb Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, materialnych efektów sztuki geodezyjnej tamtej epoki.

1. WŁASNOŚĆ ZIEMSKA W POCZĄTKACH KRÓLESTWA POLSKIEGO

Utworzone na mocy decyzji kongresu wiedeńskiego z 1815 roku Królestwo Polskie obejmowało w 1827 roku 741785 włók polskich, z czego (w 1827 roku) tylko 38780 włók (5,23%) stanowiły tereny zabudowane oraz grunty pod drogami [33].

Rys. 1.1. Królestwo Polskie w latach 1815 – 1830

(źródło: wlapolske.pl/)

Tabela 1.1 ilustruje powierzchnie województw według stanu na 1827 rok.

Tabela 1.1. Powierzchnia województw Królestwa Polskiego w 1827 roku

Województwa	powierzchnia [włóki polskie]
krakowskie	63102
sandomierskie	81647
kaliskie	97085
lubelskie	99551
płockie	98572
mazowieckie	113130
podlaskie	82458
augustowskie	106240
ogółem	741785

Opracowanie własne na podstawie [33]

Znakomita większość tego obszaru to grunty niezurbanizowane. Ilustruje to tabela 1.2 przedstawiająca strukturę użytkowania gruntów Królestwa.

Tabela 1.2. Struktura użytkowania gruntów w 1827 roku

Województwa	sposób użytkowania [włóki polskie]					
	rola	łąki	lasy	ogrody	zabudowa, drogi	woda, błota, pastwiska, nieużytki
krakowskie	18408	1426	11841	3594	4890	22943
sandomierskie	20429	5504	27715	3066	4320	20613
kaliskie	41636	6795	26898	3855	5300	12601
lubelskie	30947	7099	22638	3781	5666	29420
płockie	40434	5323	28522	2583	4111	17599
mazowieckie	53382	9702	31306	3722	5580	9438
podlaskie	18158	19010	3034	3149	4480	34627
augustowskie	31620	6657	37640	2963	4433	22927
ogółem	255014	61516	189594	26713	38780	170168

Opracowanie własne na podstawie [33]

Ponad 76,5 % powierzchni kraju znajdowało się w rękach prywatnych. Ilustruje to tabela 1.3.

Tabela 1.3. Dobra rządowe i prywatne w Królestwie Polskim w 1827 roku

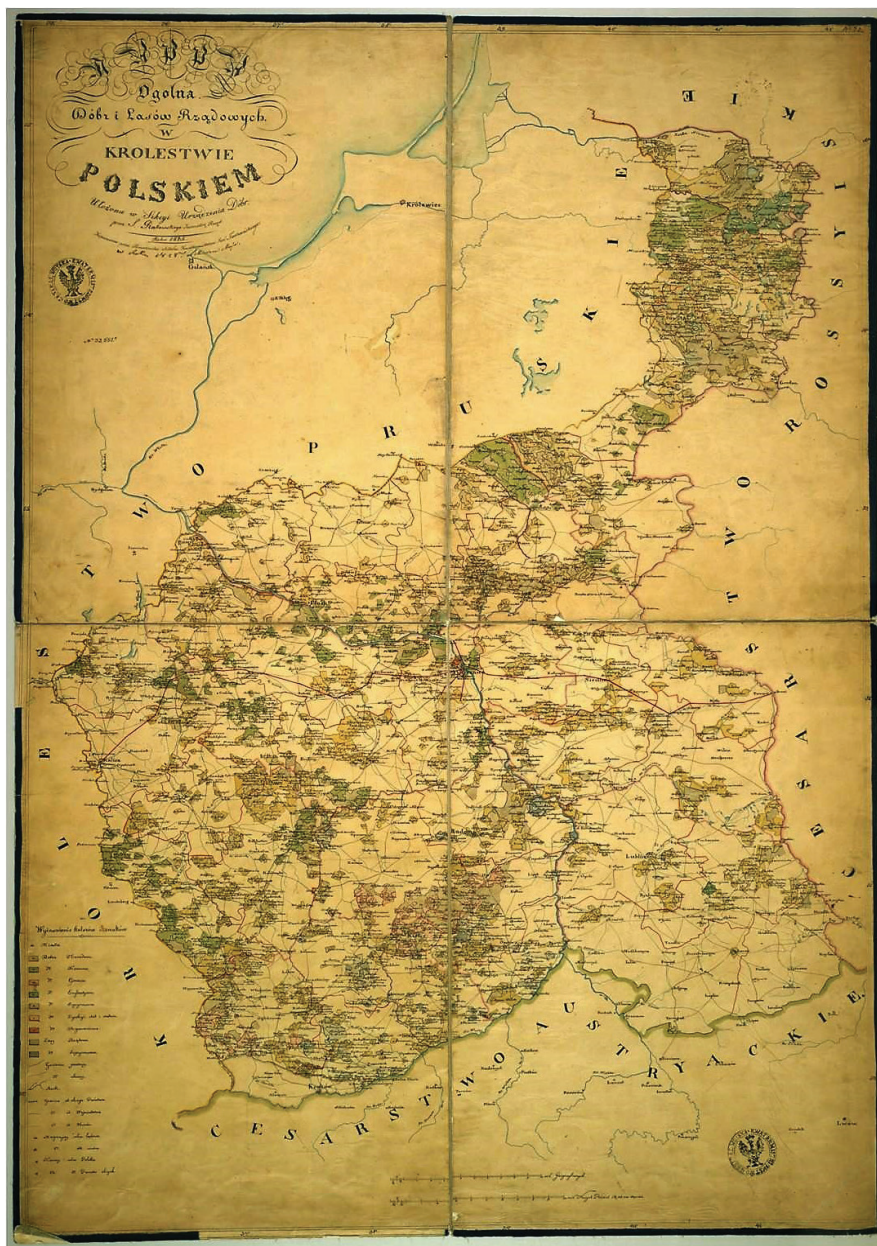
Województwa	Obszar dóbr w [milach kwadratowych]	
	rządowych	prywatnych
krakowskie	29,3	163,8
sandomierskie	51,7	198,2
kaliskie	84,0	213,1
lubelskie	18,1	286,6
płockie	65,2	236,5
mazowieckie	83,9	262,6
podlaskie	39,8	212,6
augustowskie	160,5	164,7
ogółem	532,5	1738,1

Opracowanie własne na podstawie [32]

O wzajemnym usytuowaniu dóbr rządowych i prywatnych w poszczególnych województwach (por. rys. 2.1) wnioskować można pośrednio na podstawie analizy *Mappy Ogólnej Dóbr i Lasów Rządowych w Królestwie Polskim*. Mapa ta sporządzona w utworzonej na mocy postanowienia N° 2 z dnia 7 kwietnia 1818 roku sekcji Urządzenia Dóbr przy *Kommissyi urządzającej do urzędzenia pomiarów i klasyfikacji dóbr rządowych*, której zadaniem było także *zbieranie ogólnych wiadomości o dobrach w panstwie i formowanie tabel statystycznych*. Konieczność wykonania pomiarów i klasyfikacji dóbr rządowych – *rozpoznania ich położenia, obszerności, źródeł i wielkości użytków* – jest niezbędna dla uzyskania zbiorów informacji przestrzennej dla potrzeb planowanych prac realizacyjnych związanych z rozwojem przemysłu i tworzeniem osad dla *pożytecznych rzemieślników* oraz zamierzeń związanych z organizacją *racjonalnego gospodarstwa leśnego* [10].

Autorem tej mapy był geometra rządowy Stanisław Rakowski, zatrudniony w tej Sekcji. W zbiorach kartograficznych Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie zachowała się kopia tej mapy (zb. kart. 88 – 10) wykonana w 1828 r. przez porucznika Sztabu Kwatermistrzostwa Generalnego Józefa Turzańskiego. Na rysunku 1.2 przedstawiono kopię tej mapy pozyskaną ze strony www.drewnica.warszawa.lasy.gov.pl.

Rys. 1.2. *Mapa Ogólna Dóbr i Lasów Rządowych w Królestwie Polskiem* w skali ok. 1:742000, ułożona w Sekcji Urządzenia Dóbr w 1825 roku. Kopia z 1828 roku w Archiwum Głównym Akt Dawnych, Zbiory Kartograficzne 88–10

źródło: www.drewnica.warszawa.lasy.gov.pl

W dobrach ziemskich znajdowało się ogółem 22365 wsi, z czego 16992 (75, 98%) stanowiły wsie prywatne [32]. Ich liczbę w poszczególnych województwach Królestwa ilustruje tabela 1.4.

Tabela 1.4. Liczba wsi w województwach Królestwa Polskiego w 1827 roku

Województwo	Liczba wsi		
	narodowych	prywatnych	razem
krakowskie	441	1314	1755
sandomierskie	518	1566	2084
kaliskie	502	2086	2588
lubelskie	88	1472	1560
płockie	579	3342	3921
mazowieckie	740	3568	4308
podlaskie	253	1435	1678
augustowskie	2252	2219	4471
ogółem	5373	16992	22365

Opracowanie własne na podstawie [32]

Wsie prywatne wchodziły w skład dóbr znajdujących się w rękach wielkich właścicieli ziemskich (dziedziców dóbr) i władających znacznie mniejszymi arealami dziedziców rodów szlacheckich. Ich liczby w poszczególnych województwach przedstawiono w tabeli 1.5.

Tabela 1.5. Struktura władania dobrami prywatnymi w Królestwie w 1827 roku

Województwa	dziedzice	
	dóbr	części szlacheckich
krakowskie	384	76
sandomierskie	521	77
kaliskie	592	212
lubelskie	287	328
płockie	644	10697
mazowieckie	1082	1064
podlaskie	361	7077
augustowskie	331	13019
ogółem	4205	32490

Opracowanie własne na podstawie [32]

Majątki ziemskie były w zasadzie samowystarczalne i obejmować mogły osady i wsie ze wszystkimi przyległościami, domami, folwarkami, fabrykami, zakładami przemysłowymi, gruntami, lasami i innymi użytkami, znajdującymi się oddzielnie od osad i wsi [11]. Majątek ziemski miał z reguły założoną własną księgę hipoteczną.

Od połowy XIX w. posiadaczy majątków powyżej 50 hektarów zaliczano do ziemiaństwa. Grupa ta obejmowała zarówno przedstawicieli dawnej magnaterii (często posiadający tytuły arystokratyczne), zwykle obejmujących majątki drogą dziedziczenia (dziedzice), jak i średnią, a czasem drobną szlachtę.

Rys. 1.3. Szlachcic polski. Grafika, 1817 rok (Philibert Louis Debucourt). Oryginał w Muzeum Narodowym w Warszawie, identyfikator Gr.Pol.2470 MNW

(źródło: Muzeum Cyfrowe, cyfrowe.mnw.art.pl/)

Siedzibą ziemianina mógł być pałac lub skromny, drewniany dwór.

Rys. 1.4. Modrzewiowy dwór wiejski w Smardzewie pod Sieradzem

(źródło; [13])

2. DOBRA STOWARZYSZONE W TOWARZYSTWIE KREDYTOWEM ZIEMSKIM W KRÓLESTWIE POLSKIM

W początkowych latach Królestwa Polskiego wielka własność ziemska przeżywała kryzys ekonomiczny.

W 1824 roku, w trakcie prac poprzedzających uchwalenie *Prawa o hipotekach* [50] na podstawie dokonanego szacunku hipotecznego dóbr ziemskich w Królestwie stwierdzono, że przy ogólnej wartości dóbr wynoszącej około 818 milionów złotych polskich, ich długi (obciążenia finansowe) dochodzą 504 milionów złotych. Przeciętne obciążenie dóbr wynosiło około 62% ich szacunków hipotecznych [61]. Wolnych od zadłużeń było tylko 7% ogółu szacowanych dóbr. Szczegóły tych szacunków przedstawiłem w tabeli 2.1 opracowanej według cytowanej pozycji bibliograficznej.

Tabela 2.1. Zadłużenie wielkiej własności ziemskiej w roku 1824

Dobra prywatne	Zadłużenie w [%]
wolne od długów	7
obciążone do $\frac{1}{4}$ szacunku hipotecznego	28
obciążone do $\frac{1}{2}$ szacunku hipotecznego	20
obciążone do $\frac{3}{4}$ szacunku hipotecznego	18
obciążone w całości szacunku	11
obciążone ponad wartość szacunku	16

Opracowanie własne na podstawie [61]

Pod wpływem żądań ziemiaństwa przystąpiono do prac nad powołaniem Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. Uwzględniając powyższe szacunki, ówczesny Minister Skarbu Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki, przedstawił do obrad izby poselskiej projekt do prawa o Towarzystwie Kredytowym Ziemskim [45].

Dnia $\frac{1}{13}$ czerwca 1825 roku *Izba Senatorska i Izba Poselska, stosownie do przedstawionego w imieniu Naszem projektu (cesarza Alexandra – przyp.aut) i po wysłuchaniu Mówców Rady stanu i Kommissyów Seymowych* uchwaliła *Prawo o ustanowieniu Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskiem*. Prawo to ogłoszono 22 lipca 1825 roku [50].

W ustawie tej przyjęto, że:

- *Każdy właściciel ziemski wnieść może do Towarzystwa z dobrami swoimi, jeżeli z nich opłaca najmniej Sto Złp. podatku ofiary* (art. 2),
- *Kommissya Rządowa przychodów i Skarbu wniędzie do Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, z częścią dóbr narodowych iaką Rząd oznaczy* (art. 3),
- *Na dobra prywatne i narodowe zaciągniona może być pożyczka u Towarzystwa, na pierwszą hypotekę, aż do $\frac{3}{5}$ części ich szacunku* (art. 4).
- *Towarzystwo kredytowe ziemskie rozpocznie się od dnia 12 czerwca 1826 r.* (art.198)

Celem działalności Towarzystwa było udzielanie właścicielom dóbr ziemskich pożyczek w obligacjach zwanych *Listami zastawnymi*, ułatwiającymi spłacenia długów obciążających prywatną własność ziemską oraz modernizację majątków, a także pomoc finansowa udzielana rządowi Królestwa przez przyznanie długoterminowych pożyczek pod zastaw dóbr narodowych (wskazano 184 dobra, które miano obciążyć pożyczką Towarzystwa) [61].

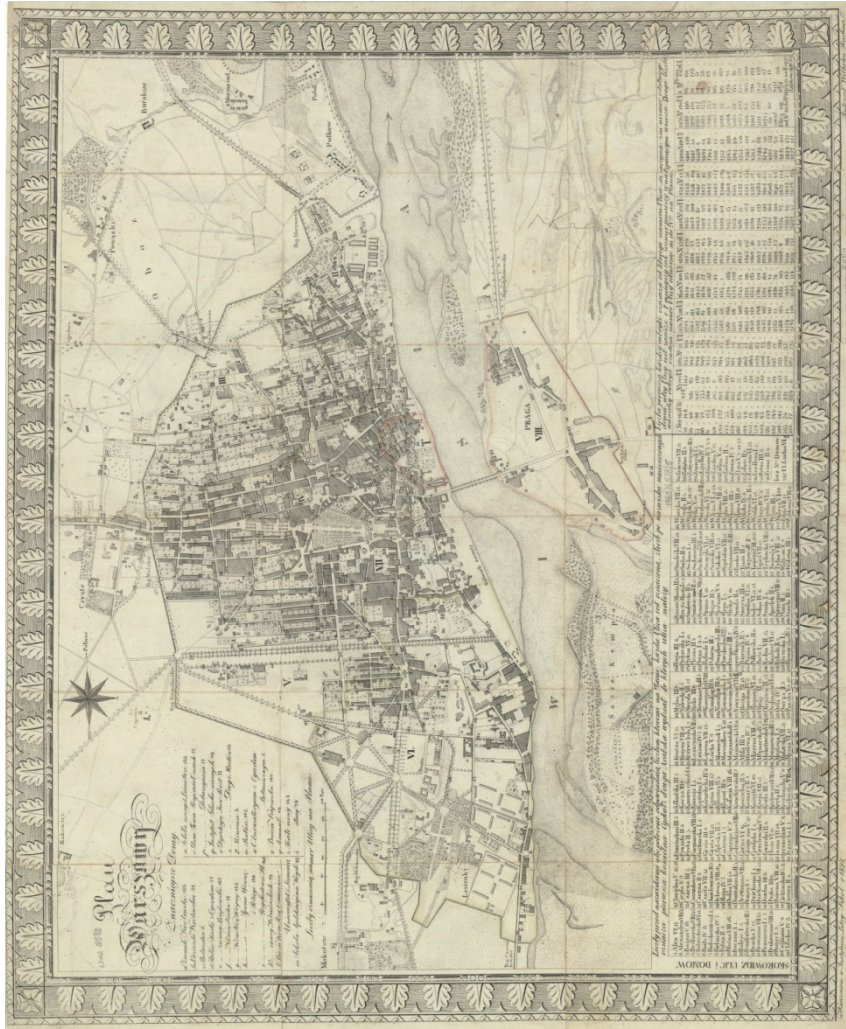
Zgodnie z ustawą władze Towarzystwa tworzyły zasiadające w Warszawie *Dyrekcya Główna, Komitet Towarzystwa* oraz *Komitet właścicieli listów zastawnych* oraz urzędować mające po miastach wojewódzkich *Dyrekcye Szczegółowe*.

Na posiedzeniu Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego 8 listopada 1825 roku postanowiono, że *Utworzonych będzie w ogóle ośm Dyrekcyj szczegółowych, to iest: po iedney na każde Województwo*, to znaczy w województwach augustowskim, podlaskim, lubelskim, krakowskim, sandomierskim, kaliskim i płockim [51].

Rys. 2.1. Podział administracyjny Królestwa Kongresowego w 1830 roku

By Mathiasrex, Maciej Szczepańczyk, CC BY-SA 4.0,
(źródło: <https://pl.wikipedia.org/>)

Rys.2.2. Plan Warszawy z 1827 roku (Juliusz Kolberg) Oryginał w Magazynie Biblioteki Narodowej w Warszawie, sygn. ZZK 6 592 (źródło: <https://polona.pl>)

Na podstawie dekretu z dnia $\frac{1}{13}$ czerwca 1825 roku nominację na pierwszego Prezesa Dyrekcji Głównej Towarzystwa otrzymał Kajetan Dominik Kalinowski, Radca Stanu Dyrektor Generalny w Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu [7].

Rys. 2.3. Kajetan Dominik Kalinowski – pierwszy prezes Dyrekcji Głównej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskim

(źródło: [7])

Pierwszą siedzibą Dyrekcji stał się budynek wzniesiony na placu wchodzącym w skład posesji prezesa, przy ulicy Sto-Jerskiej 1778 [7].

W rozwinięciu odpowiednich paragrafów ustawy z dnia $\frac{1}{13}$ czerwca 1925 roku wydane zostały [7]:

- 14 marca 1826 roku *Instrukcja dla Dyrekcji Głównej i Dyrekcjiów Szczegółowych*,
- 25 kwietnia 1826 roku *Instrukcja dla Wydziałów Hypotecznych*.

Mimo tego, że ustawa przewidywała rozpoczęcie działalności Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego od dnia 12 czerwca 1826 r., już do dnia 1 listopada 1825 roku złożone zostały akta przystąpienia do Towarzystwa przez 495 właścicieli ziemskich, z żądaniem udzielenia im w listach zastawnych sumy 32590138 złotych [7]

Pierwotnie termin działania Towarzystwa był ustalony na 28 lat. Zgodnie z artykułem 200 ustawy możliwość przystępowania do Towarzystwa ograniczono do 1833 roku, dając czas na umarzania długów do 1854 roku. Okres ten nazwany został Okresem I Towarzystwa [7, 37].

W rzeczywistości przyznawanie pożyczek rozpoczęto w drugim półroczu 1825 roku i po decyzji Rady Administracyjnej Królestwa z dnia 8 lutego 1835 roku, wydłużającej okres przystępowania do Towarzystwa do roku 1836.

Jednak po upływie 12 lat funkcjonowania Towarzystwa ustawą z $\frac{9}{21}$ kwietnia 1838 roku działalność Towarzystwa przedłużono do roku 1866 [71]. Czas od 1838 do 1866 roku nazywa się Okresem II Towarzystwa [7, 37]

Warto przypomnieć, że w tym czasie zaczęła się powiększać liczba włości prywatnych na skutek tworzenia dóbr donacyjnych, na mocy ukazów carskich ukazów Mikołaja I Romanowa z $\frac{4}{16}$ października 1835 roku. Dobra te nadawane były w latach 1835–1845 osobom zasłużonym przy tłumieniu powstań narodowych i tworzone były głównie z gruntów skarbowych Królestwa, oraz częściowo ze skonfiskowanych dóbr powstańców na zasadzie decyzji władz administracyjnych, na mocy wyroków sądów wojennych i na podstawie nowego kodeksu karnego z 1847 roku. Donacje nadawane były także po upadku powstania w 1863 roku [11].

Majątki ziemskie, jakimi były donacje, obejmować mogły osady i wsie ze wszystkimi przyległościami, domami, folwarkami, fabrykami, zakładami przemysłowymi, gruntami, lasami i innymi użytkami, znajdującymi się oddzielnie od osad i wsi.

W literaturze przedmiotu znaleźć można różne dane statystyczne, odnoszące się do różnych aspektów donacji, z powołaniem się na różne dane źródłowe.

Po upadku powstania 1830 roku oraz 1863 roku rząd rosyjski nadał zasłużonym dygnitarzom 245 donacji. Na cel ten obrócone zostały jednak, przede wszystkim, dobra narodowe. Na donacje użyto 992 folwarków przestrzeni ornej 464898 mórg i lasu 205667 mórg, czyli łącznie 670747 morgi. Na donacje przeznaczono ogółem 837 wsi, czyli 6,1% wszystkich osad w Królestwie Polskim [11].

Rozpoczęte w 1838 roku powtórne udzielanie pożyczek Towarzystwa w listach zastawnych II okresu, zamknięto w roku 1844

Z mocy prawa z roku 1853 [72] Towarzystwo otrzymało pozwolenie przedłużenia na nowe lat 28 swojego istnienia i na tych samych co poprzednio zasadach rozpoczęło po raz trzeci udzielanie pożyczek, mianowicie w listach zastawnych Okresu III.

W tabeli 2.2 zilustrowane zostały dane odnoszące się do zahipotekowanych dóbr i pożyczek udzielonych przez Towarzystwo w pierwszych trzech okresach jego działalności. Pozycje okresu II i trzeciego sumują wcześniejsze (niespłacone) oraz nowe fakty.

Tabela 2.2. Pożyczki TKZ w pierwszych trzech okresach jego działalności.

Okres	Dobra		Kwoty pożyczek	
	prywatne	rządowe	dla dóbr prywatnych	dla dóbr rządowych
I				
II	3875	268	28572795	9942075
II	5487	259	41190615	9972185
III	6064	370	44862390	10241910

Opracowanie na podstawie [61]

W latach 1852–1858 dla potrzeb Dyrekcji Głównej Towarzystwa wybudowano dwupiętrowy gmach przy ul. Kredytowej 1 w Warszawie (rys. 2.3).

Rys. 2.4. Gmach Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie. Grafika z 1864 roku – oryginał w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy – Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego, sygn. MKD Cz.

(źródło: Mazowiecka Biblioteka Cyfrowa, mbc.cyfrowemazowsze.pl/)

W 1860 roku wprowadzono nowe *Prawo o Towarzystwie Kredytowym Ziemiem*, zezwalające na zwiększanie wysokości pożyczek [63].

Nowe zasady uwzględniały oczekiwania właścicieli dóbr ziemskich obligowanych ukazem z Mikołaja I z dnia 26 maja 1846 roku, stosunków włościńskich, przez zniesienie pańszczyzny i oczynszowanie włości. Oczekiwania nasiliły się zwłaszcza po postanowieniu Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego z dnia ¹⁶/₂₈ grudnia 1858 roku.

Nowe zasady wiązały się także z wprowadzeniem w dniu ⁵/₁₇ sierpnia *Przepisów co do urządzania gospodarstwa leśnego w dobrach prywatnych* [63].

Prawo z roku 1860 dopuszczało nawet podwojenie wysokości pożyczek w takich dobrach, które miały lasy urządzone według planu zatwierdzonego przez Dyrekcję Główną

i włościan oczynszowanych odpowiednio do zasad wynikających z przywoływanego wyżej postanowienia wyżej Rady Administracyjnej.

Standardem regulującym zarządzanie lasów stała się *Instrukcja do zarządzania lasów prywatnych, nadawać mającego prawo do otrzymania podwyższonej pożyczki Towarzystwa Kredytowego* z 13/25 marca 1861 roku [56].

Rok 1864 przyniósł przełom w zasadach działania Towarzystwa.

Zmiany wiązały się z konsekwencjami podpisanej 19 lutego/2 marca 1864 roku przez cara Aleksandra II ustawy zatytułowanej *Ukaz o urządzeniu włościan* [53].

Według [61], obszar dóbr obciążonych pożyczkami Towarzystwa Kredytowego wynosił 76% uwłaszczonego areалу.

Towarzystwo musiało szukać zabezpieczenia na niewłaszczonej gruntach stowarzyszonych właścicieli ziemskich oraz dodatkowo na listach likwidacyjnych, przyznanych właścicielom tych dóbr, jako odszkodowanie za grunty oddane włościanom.

Zmniejszenie się przestrzeni dóbr prywatnych i upadek źródeł dochodowych na których opierał podatek stanowiący podstawę do obliczania wysokości udzielanych pożyczek przez Towarzystwo, spowodowały konieczność wprowadzenia nowych przepisów.

Przepisy z 1869 roku zniosły czasowość istnienia Towarzystwa, polegającą na możliwości rozwiązania go po upływie każdego okresu i zamieniły Towarzystwo w instytucję stałą oraz wprowadzały nowe zasady udzielania pożyczek, oparte na nowych zasadach podatkowych wprowadzonych ukazem z dnia 8/20 grudnia 1866 roku [76].

Według przepisów z 1869 roku z pożyczek Towarzystwa korzystać mogły dobra ziemskie mające hipotekę gubernialną. Posiadłości mniejsze niż 90 morgów z pożyczek Towarzystwa korzystać mogły tylko wtedy, gdy miały mają granice ustalone i nie były przedzielone żadną obcą własnością.

Postanowienie Komitetu do spraw Królestwa Polskiego z dnia 3 lipca 1871 r., pozwoliło udzielać pożyczek także i na osady włościańskie (posiadane na mocy ukazu z dnia 19 Lutego 1864 r. z czasowym ograniczeniem ich sprzedaży), przy warunku że grunty takie miały nie mniej niż 90 morgów i posiadały założoną oddzielną księgę hipoteczną gubernialną [76].

Dniu 1 Czerwca 1872 r. zostały zatwierdzone nowe przepisy o taksie dóbr, zaś 1 sierpnia odpowiednia instrukcja dla *delegacji taksowych*.

Proces przekształcania TKZ w instytucję stałą zakończył się w 1888 roku [61].

W tabeli 2.3. zestawiono za [61] liczbę dóbr stowarzyszonych w kolejnych okresach działalności Towarzystwa.

Tabela 2.3. Dobra stowarzyszone w Towarzystwie w kolejnych okresach działalności

Rok	Liczba dóbr
1838	4143
1853	6371
1860	6434
1869	6750
1880	7875

Opracowanie własne według [61]

W 1881 roku dobra ziemskie obciążone pożyczką hipoteczną w Królestwie Polskim obejmowały 4099443 morgi [104].

Według danych Towarzystwa z 1 stycznia 1893 roku ogólna powierzchnia Królestwa Polskiego według pomiarów wynosiła 22685388 mórg (na podstawie obliczeń Komitetu Centralnego Statystycznego 20694085 mórg) [105].

Na rysunku 2.5 przedstawiono te dane w rozbiciu na gubernie i grupy podmiotów władających.

Ogółem do własności prywatnej należało 82% całej przestrzeni. Na rysunku 2.6 scharakteryzowano grunty należące do osób prywatnych w rozbiciu na różne areale władania.

W opracowanej na podstawie tych danych publikacji [106] zobrazowano udziały ogólnej powierzchni ziemskiej prywatnej w powiatach Królestwa (rysunek 2.7), zaś na rysunku 2.8 własność prywatną w rozbiciu na dobra bardzo małe (mniesze niż 10 mórg), małe (od 10 do 100 mórg) oraz średnie (od 100 do 300 mórg).

Według danych z publikacji [105] do większej własności prywatnej należało 45,9% gruntów.

GUBERNIJE	Przestrzeń według obliczeń pomiarowych G-1a Strelbickiego	Przestrzeń według obrachowań Komitetu Centralnego Statystycznego									Różnica z przeszacowaniem według G-1a Strelbickiego
		Gruntów włościańskich z Najwyż. Ukazu	Dobra Skarbu i donacyjne	Dobra Rodziny Cesarzowej	Gruntów kościelnych	Gruntów miast i osad	Towarzystwa prywatnych	Instytucyjne	Własność ziemską prywatną	Razem	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Warszawska mórg	2611140	865263	80308	23677	1449	66511	3415	11009	1311273	2362905	248235
% ₀	100	33,1	3,1	0,9	0,0	2,5	0,1	0,4	50,2	90,3	9,7
Kaliska . . . mórg	2024743	730183	19920	—	1900	39547	3843	90	1124677	1920160	104583
% ₀	100	36,1	1,0	—	0,1	1,9	0,2	0,0	55,5	94,8	5,2
Radomska . . mórg	2191340	773445	232009	—	1151	92841	6912	1969	820215	1928542	262798
% ₀	100	35,3	10,6	—	0,0	4,2	0,3	0,1	37,4	87,9	12,1
Kielecka . . . mórg	1800823	661776	148347	—	1523	57007	5861	319	798765	1673597	137226
% ₀	100	36,7	8,2	—	0,1	3,2	0,3	0,0	44,4	92,9	7,1
Piotrkowska mórg	2173559	854026	99043	—	1103	86507	2167	30	972921	2015797	157762
% ₀	100	39,3	4,5	—	0,0	4,0	0,1	0,0	44,8	92,7	7,3
Lomżyńska . . mórg	2147602	540322	207037	—	500	62370	1576	195	920424	1732424	415178
% ₀	100	25,1	9,8	—	0,0	2,9	0,1	0,0	42,8	80,7	19,3
Suwalska . . . mórg	2268245	1221344	372594	—	965	22497	108	—	430071	2047579	220666
% ₀	100	53,9	16,4	—	0,0	1,0	0,0	—	19,0	90,3	9,7
Siedlecka . . . mórg	2546403	879067	27360	—	12949	109843	2072	4035	1389504	2424830	121573
% ₀	100	34,5	1,1	—	0,5	4,3	0,1	0,1	54,6	95,2	4,8
Lubelska . . . mórg	2988917	1124383	61456	—	12794	64339	2873	15994	1464449	2746288	242629
% ₀	100	37,6	2,1	—	0,4	2,2	0,1	0,5	49,0	91,9	8,1
Płocka . . . mórg	1932616	551338	62446	—	1011	53297	799	—	1173072	1841963	90653
% ₀	100	28,4	3,3	—	0,1	2,8	0,1	—	60,7	95,3	4,7
Razem . . mórg	22685388	8201147	1810520	23677	35344	654759	29626	33641	10405371	20694085	1991303
% ₀	100	36,1	8,0	0,1	0,2	2,9	0,1	0,1	45,9	91,2	8,8

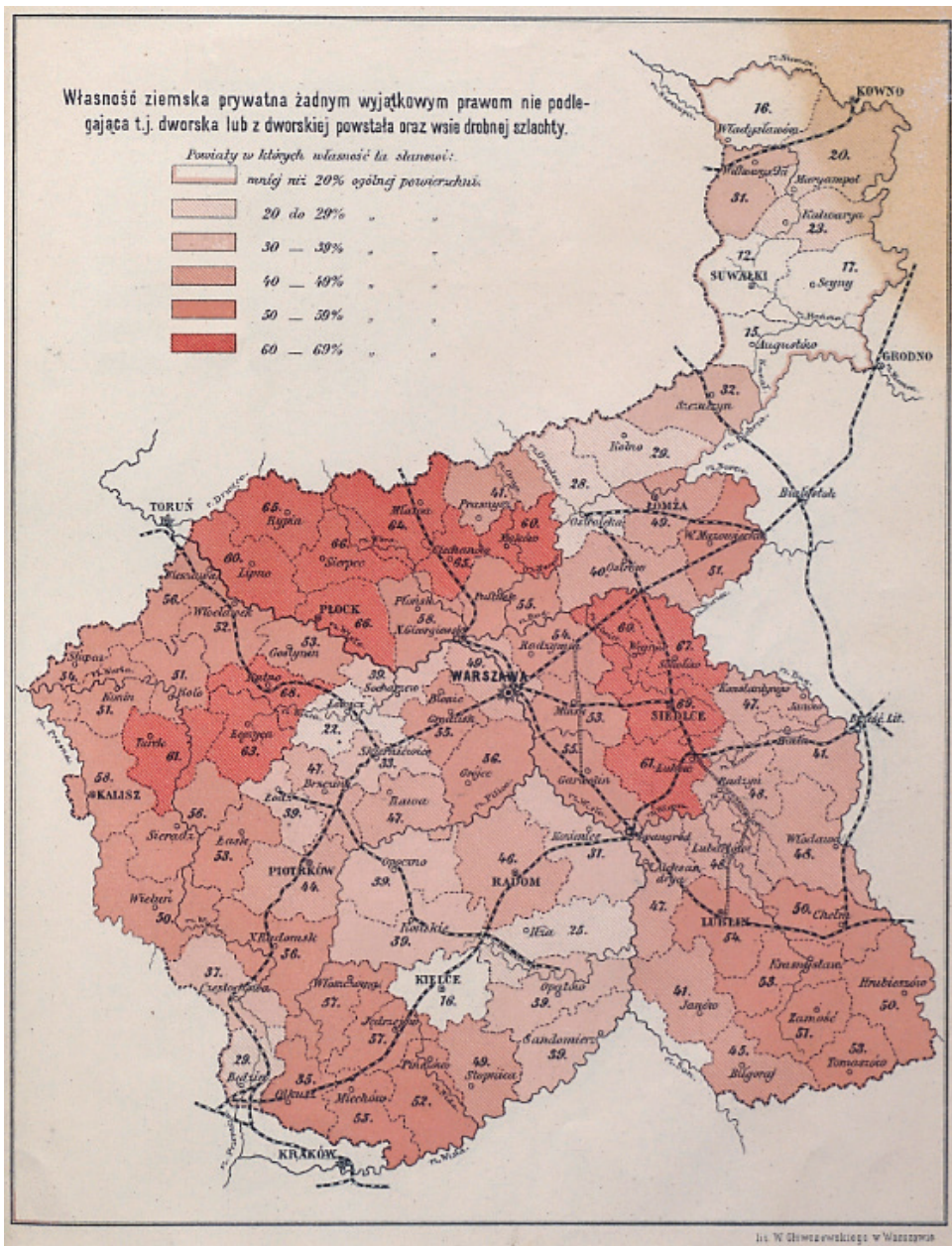
Rys. 2.5. Ogólna powierzchnia kraju w 1893 roku według grup podmiotów władania [105]

GUBERNIJE	Niżej 10 morg.			od 10 do 30 morg.			od 30 do 100 morg.			od 100 do 300 morg.		
	Ilość osad	Przestrzeń		Ilość osad	Przestrzeń		Ilość osad	Przestrzeń		Ilość folwarków	Przestrzeń	
		w morgach	w %		w morgach	w %		w morgach	w %		w morgach	w %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Warszawska . . .	32270	150511	7	37468	664383	30	3102	124324	5	326	62302	3
Kaliska	41737	211810	11	30312	489344	26	2212	86698	5	240	48023	3
Radomska	26035	155826	10	39161	642914	40	1378	51577	3	134	27875	2
Kielecka	43156	248260	17	27215	400778	27	638	24222	2	114	24283	2
Piotrkowska . . .	27619	173123	9	41351	658133	36	1933	76300	4	156	31685	2
Łomżyńska	21761	114750	8	32127	576423	40	5527	223754	15	270	45153	3
Suwalska	10868	49321	3	26898	522303	32	15900	656456	40	223	36846	2
Siedlecka	16752	114098	5	45699	845084	37	7667	309722	14	303	52685	2
Lubelska	12878	82919	3	59611	1007397	39	2593	93623	4	133	25864	1
Płocka	30754	141512	8	18504	345604	20	6717	289086	17	448	84103	5
Razem	263830	1442130	8	358346	6152363	33	47667	1935762	10	2347	438819	2

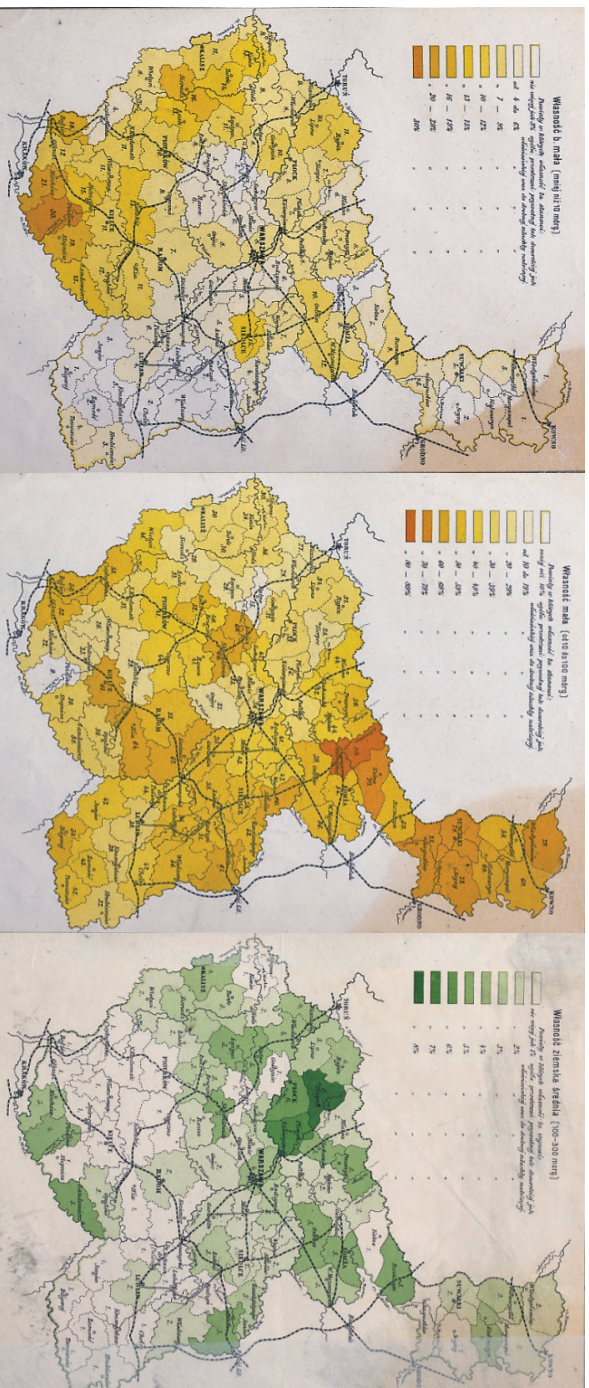
od 300 do 1000 m.			od 1000 do 3000 m.			powyżej 3000 m.			Ordynacja hr. Zamoyckich		Dobra rozparcelowane			Ogółem		
Ilość dóbr	Przestrzeń		Ilość dóbr	Przestrzeń		Ilość dóbr	Przestrzeń		Przestrzeń	Ilość dóbr	Przestrzeń		Ilość dóbr i osad	Przestrzeń		
	w morg.	w %		w morg.	w %		w morg.	w %			w morg.	w %		w morg.	w %	w morg.
14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
762	445604	21	294	443313	21	50	257889	12	—	—	46	28210	1	74318	2176536	100
539	313884	17	262	429856	23	51	236269	13	—	—	80	38976	2	75433	1854860	—
346	198487	13	157	252823	16	24	194279	12	—	—	137	69879	4	67372	1593660	—
389	223646	15	158	261692	18	46	237911	16	—	—	54	41907	3	71770	1462699	—
405	242714	13	236	375455	21	45	238673	13	—	—	40	30864	2	71785	1826947	—
181	99460	7	102	174466	12	40	205488	14	—	—	25	21252	1	60033	1460746	—
168	97766	6	88	138980	8	27	149457	9	—	—	1	286	0	54173	1651415	—
225	138616	6	185	320886	14	59	397258	18	—	—	115	90222	4	71005	2268571	—
295	177403	7	268	447966	17	73	381329	15	340815	13	39	31516	1	75890	2588832	—
664	381863	22	207	315499	18	29	154209	9	—	—	29	12534	1	57352	1724410	—
3974	2319443	13	1957	3160936	17	444	2452762	13	340815	2	566	365646	2	679131	18608676	100

Rys. 2.6. Cała własność prywatna w rozbiściu na arealy władania w 1893 roku [105]

Rys. 2.7. Udział własności prywatnej w ogólnej powierzchni powiatów w 1993 roku według [106]

Rys. 2.8. Udział arealów własności prywatnej bardzo małej (do 10 mórg), małej (od do 100 mórg) i średniej (od 100 do 200 mórg) w ogólnej powierzchni powiatów w 1893 roku według [106]

Udział ogólny własności ziemskiej prywatnej w powierzchni powiatów wynosił od 12% w powiecie suwalskim do 69% w siedleckim.

Dobra stowarzyszone w Towarzystwie Kredytowym Ziemskim zawierały 7277666 mórg (62,9% całej większej własności prywatnej) i obejmowały 32,1% całej powierzchni kraju. Statystykę tej problematyki ilustruje rysunek 2.9.

Na kolejnych rysunkach przedstawiono zestawienia ilustrujące udział dóbr o różnych arealach w ogólnej przestrzeni dóbr stowarzyszonych (rysunek 2.10).

Informacje te wskazują pośrednio na zakres prac geodezyjnych, niezbędnych do sporządzenia *dowodów pomiarowych* w postaci map dóbr i rejestrów pomiarowych, przedstawianych przez właścicieli dóbr władzom Towarzystwa.

W opracowane na podstawie tych danych publikacji [106] przedstawiono ilustracje graficzne tej problematyki. Na kolejnych rysunkach przedstawiono wybrane opracowania.

Na rysunku 2.11 przedstawiono opracowanie ilustrujące procentowy udział dóbr stowarzyszonych w ogólnej powierzchni powiatów. Przy relatywnie niskim stosunku w powiecie biłgorajskim (1%), kolneńskim (11%) czy ostrołęckim (12%) – areal dóbr stowarzyszonych zajmował ponad połowę ogólnej powierzchni takich powiatów jak grójecki (52%), nieszawski (52%) i rypiński (54%).

Rysunek 2.12 ilustruje procentowe udziały gruntów ornych, łąk i lasów w ogólnej powierzchni dóbr obciążonych pożyczką w poszczególnych powiatach. Udział gruntów ornych w ogólnej powierzchni dóbr największy był w powiatach płockim i kutnowskim (74%), łąk w powiecie kalwaryjskim i szczuczyńskim (19%), zaś lasów w powiecie koneckim (74%).

Jak pamiętamy, zgodnie z przepisami Towarzystwa dobra przed uzyskaniem pożyczki ulegały taksie. W procedurach taksacyjnych uczestniczyli geometrzy, biorący udział, między innymi w pracach związanych z klasyfikacją gruntów. Dla pośredniej ilustracji liczby działań geodezyjnych przy pracach taksacyjnych zostaną przedstawione następujące dane.

Na rysunku 2.13. przedstawiono według [105] powierzchnie dóbr poddanych taksie według przepisów z 1872 oraz 1884 roku, różniących się, między innymi sposobem klasyfikacji gruntów. Na rysunku. 2.14 użytkowanie gruntów w dobrach stowarzyszonych.

GUBERNIJE	Własność ziemską prywatną w morgach	Dobra stowarzyszone					Pozostaje na własność ziemską prywatną nie stowarzyszona morg
		Ilość dóbr	Przestrzeń w morgach	Średnio na 1 dobra wypadka morg	% ogólnej powierzchni	% własności prywatnej	
1	2	3	4	5	6	7	8
Warszawska	1311273	1683	1107851	658	4,2	84	203412
Kaliska	1124677	1279	932055	728	4,6	83	192612
Radomska	820215	(*) 775	(*)685491	892	3,1	83	134724
Kielecka	798765	(*) 717	(*)622370	868	3,4	78	176395
Piotrkowska	972921	863	703452	815	3,2	72	269469
Łomżyńska	920424	395	356325	902	1,6	39	564099
Suwalska	430071	(*) 433	(*)300362	601	1,3	69	129709
Siedlecka	1389504	625	860985	1377	3,4	62	528519
Lubelska	1464449	1073	903657	842	3,0	61	560792
Płocka	1173072	1323	805098	608	4,1	68	367974
Razem	10405371	9166	7277666	788	3,2	70	3127705

Rys.2.9. Dobra stowarzyszone w Towarzystwie Kredytowym Ziemskim w 1893 roku według [105]

GUBERNIJE	1° Osady mniejsze od 30 morg			2° Osady od 30 do 100 morg			3° Folwarki od 100 do 300 morg		
	Ilość osad	morgów	%	Ilość osad	morgów	%	Ilość folwark.	morgów	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Warszawska	126	2286	0,2	204	10775	1,0	249	50015	4,5
Kaliska	93	1594	0,1	92	5480	0,6	218	43645	4,7
Radomska	1	14	0,0	20	1434	0,2	124	25535	3,7
Kielecka	—	—	—	14	960	0,1	103	22274	3,6
Piotrkowska	40	684	0,1	59	3069	0,4	121	24525	3,5
Łomżyńska	—	—	—	18	1306	0,4	82	15951	4,5
Suwalska	1	28	0,0	86	7249	2,3	199	32582	10,5
Siedlecka	1	27	0,0	3	216	0,0	87	16854	2,0
Lubelska	196	3637	0,4	131	6683	0,7	118	21855	2,4
Płocka	28	617	0,1	84	6272	0,3	352	67854	8,3
Razem	486	8887	0,1	711	43444	0,6	1653	321090	4,4

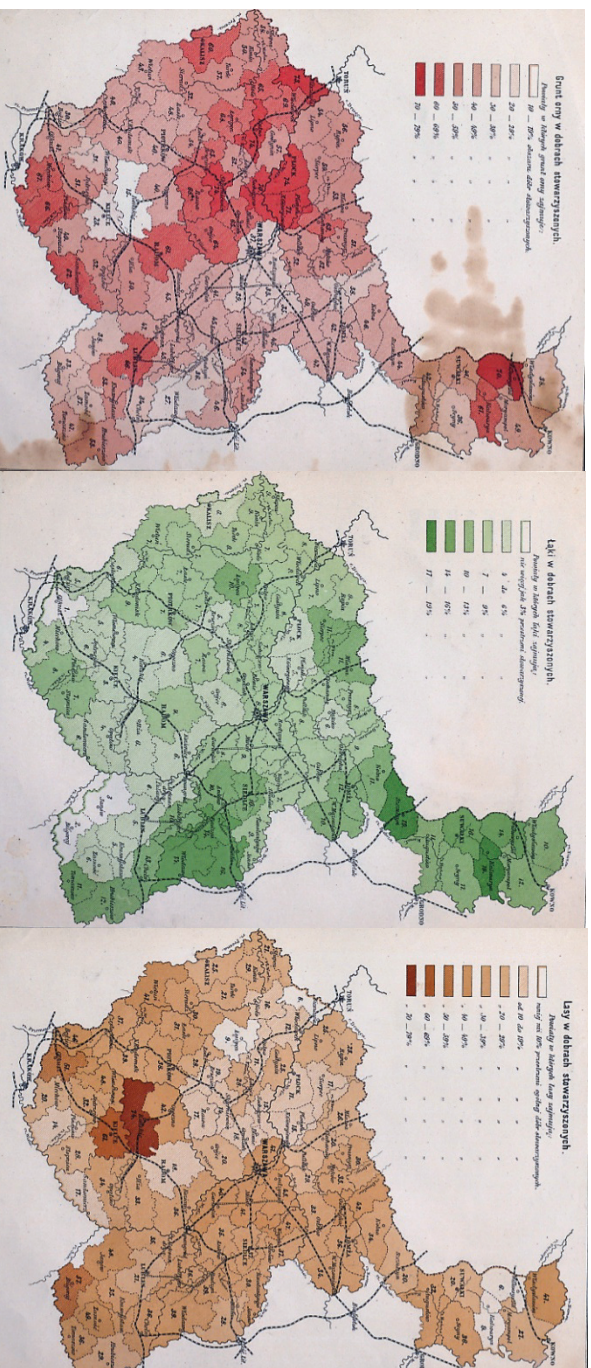
4° Dobra od 300 do 1000 morg			5° Dobra od 1000 do 3000 morg			6° Dobra większe jak 3000 morg			7° Dobra rozparcelowane 1)		
Ilość dóbr	morgów	%	Ilość dóbr	morgów	%	Ilość dóbr	morgów	%	Ilość dóbr	morgów	%
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
760	443885	40,0	266	392541	35,4	32	180149	16,3	46	28210	2,6
538	313084	33,6	224	363532	39,0	34	165754	17,8	80	38976	4,3
333	187923	27,1	137	210087	30,3	24	197707	28,6	137	69879	10,1
389	223646	35,8	134	217824	34,9	24	117917	18,9	54	41907	6,7
392	233829	33,2	185	300684	43,8	26	109797	15,6	40	30864	4,4
162	91562	25,6	91	150720	42,3	17	75534	21,2	25	21252	6,0
163	94821	30,6	51	78256	25,2	15	96941	31,3	1	286	0,1
198	122774	14,3	171	291050	33,8	50	339842	39,4	115	90222	10,5
292	174701	19,4	248	413026	45,8	49	252239	27,8	39	31516	3,5
630	364629	45,3	189	284235	35,3	11	68957	8,6	29	12534	1,5
3857	2250854	30,9	1696	2701955	37,0	282	1604837	22,0	566	365646	5,0

Rys. 2.10. udział dóbr o różnych arealach w ogólnej przestrzeni dóbr stowarzyszonych według [105]

Rys. 2.11. Procentowe udziały arealów dóbr obciążonych pożyczką hipoteczną w ogólnej powierzchni powiatów Królestwa Polskiego w 1893 roku według [105]

Rys. 2.12. Procentowe udziały gruntów ornych, łąk i lasów w ogólnej powierzchni dóbr obciążonych pożyczką hipoteczną w 1893 roku według [105]

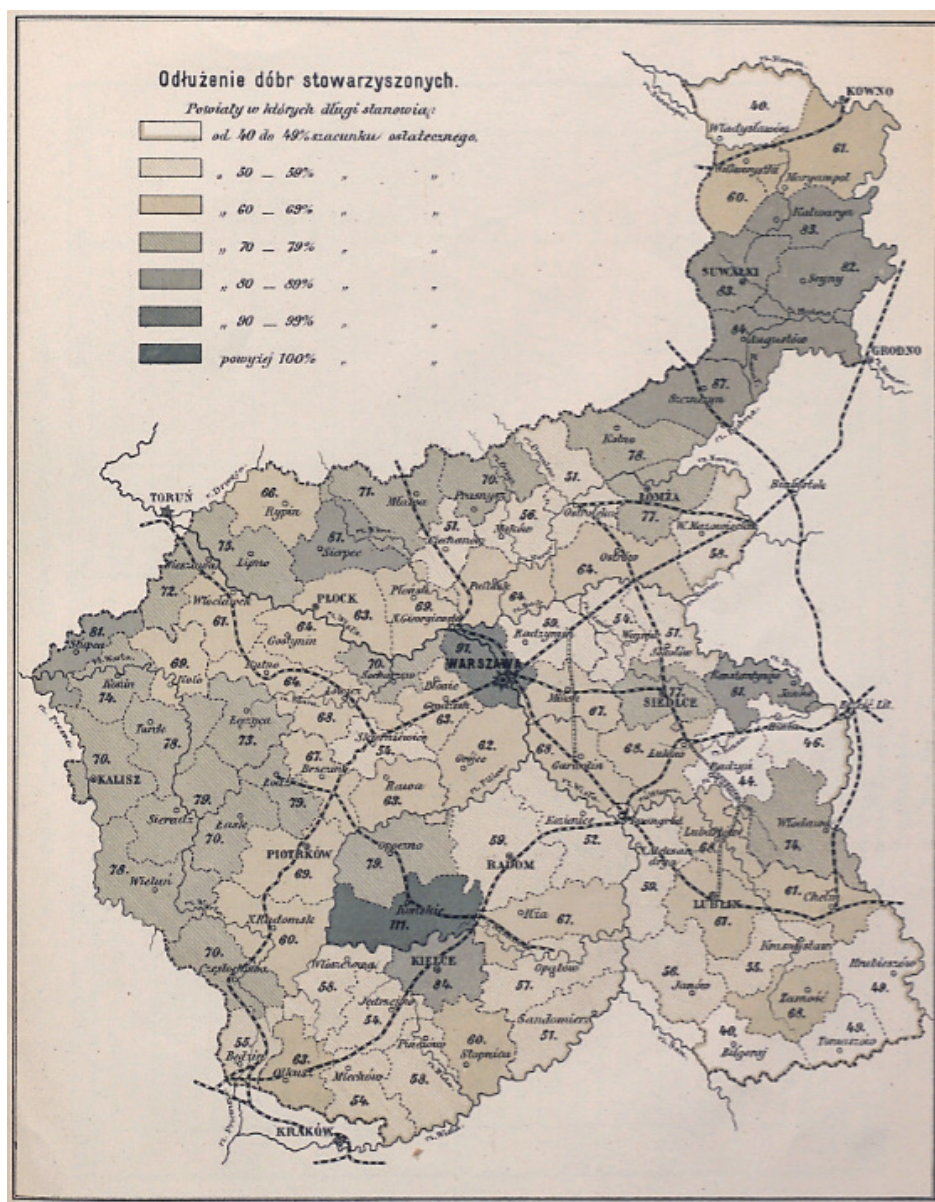
GUBERNIJE		Przestrzeń mórg	GUBERNIJE		Przestrzeń mórg
1		2	1		2
Warszawska		242087	Warszawska		708954
Kaliska		190312	Kaliska		686021
Radomska		138369	Radomska		387105
Kielecka		128757	Kielecka		429790
Piotrkowska		179622	Piotrkowska		420891
Łomżyńska		29028	Łomżyńska		271421
Suwalska		27805	Suwalska		230668
Siedlecka		137188	Siedlecka		508194
Lubelska		140039	Lubelska		646348
Płocka		116240	Płocka		555890
Razem		1329447	Razem		4845282

Rys. 2.13. Powierzchnie dóbr poddanych taksie według przepisów z 1872 oraz 1884 roku według [105]

GUBERNIJE	Grunta orne	Łąki	Pastwi- ska	Lasy	Wody	Nieu- żytki	Wypaszo- ne z łak	Wieczysto czynszowe	Razem
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Warszawska . . . . . mórg	663276	88731	43494	254041	5108	45761	3802	3648	1107861
	⁰ / ₁₀ 59,9	8,0	3,9	22,9	0,5	4,1	0,4	0,3	100
Kaliska . . . . . mórg	529045	77292	44437	235194	6171	36009	1390	2467	932065
	⁰ / ₁₀ 56,8	8,3	4,8	25,2	0,7	3,9	0,1	0,2	100
Radomska . . . . . mórg	309843	43302	34647	271080	1705	26636	2916	2450	692579
	⁰ / ₁₀ 44,7	6,3	5,0	39,1	0,3	4,8	0,4	0,4	100
Kielecka . . . . . mórg	307198	38623	36938	212817	489	24424	3675	364	624528
	⁰ / ₁₀ 49,2	6,2	5,9	34,1	0,1	3,9	0,6	0,0	100
Piotrkowska . . . . . mórg	346150	52525	34893	233496	1122	24841	6535	3890	703452
	⁰ / ₁₀ 49,2	7,5	5,0	33,2	0,1	3,5	0,9	0,6	100
Łomżyńska . . . . . mórg	168468	37705	18196	115275	2759	12355	1255	312	356325
	⁰ / ₁₀ 47,3	10,6	5,1	32,3	0,8	3,5	0,3	0,1	100
Suwalska . . . . . mórg	146366	40457	15288	87222	8316	11091	1419	4	310163
	⁰ / ₁₀ 47,2	13,0	4,9	28,1	2,7	3,6	0,5	0,0	100
Siedlecka . . . . . mórg	348819	96002	41193	324741	5664	36036	3450	5080	860985
	⁰ / ₁₀ 40,5	11,2	4,8	37,7	0,6	4,2	0,4	0,6	100
Lubelska . . . . . mórg	432541	79521	27774	317209	4157	35008	2781	4666	903657
	⁰ / ₁₀ 47,8	8,8	3,1	35,1	0,4	3,9	0,4	0,5	100
Płocka . . . . . mórg	490762	67020	38505	167447	5649	28698	6340	677	805098
	⁰ / ₁₀ 60,9	8,3	4,8	20,8	0,7	3,6	0,8	0,1	100
Razem . . . . . mórg	3742468	621178	335425	2218522	41140	280859	33563	23558	7296713
	⁰ / ₁₀ 51,3	8,5	4,1	30,4	0,6	3,8	0,5	0,3	100

Rys. 2.14. Użytkowanie gruntów w dobrach stowarzyszonych w 1893 roku według [105]

Rysunek 2.15 przedstawia procentowe zadłużenie dóbr stowarzyszonych na dzień 1 stycznia 1883 roku w stosunku do ustalonej w trakcie taksy i zatwierdzonej wartości szacunkowej dóbr w poszczególnych powiatach Królestwa.

Rys. 2.15. Procentowe zadłużenie dóbr stowarzyszonych na dzień 1 stycznia 1883 roku według [106]

Publikowane dane zostają opatrzone komentarzem [106]: *Wiadomo, jak krytyczne koleje przechodzi teraz większa własność ziemska. Wynikające z tego powodu coraz częściej sprzedaże dóbr za pomocą parcelacyi a niemniej mnożące się usiłowania zamiany służebności włościańskich, których dotąd połowa zaledwie usunięta została, działają fami-lijne dawnych rodzinnych fortun, sprzedaż przez wielu właścicieli oddzielnych folwarków w celu spłaty długów zmieniają corocznie postać i stan tej własności.*

Uwaga ta wskazuje także pośrednio na szerokość frontu wszystkich robót geodezyjno – kartograficznych w tym okresie.

Rys. 2.16. Sala Dyrekcyi Głównej w gmachu Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie. Fotografia z 1900 roku. Oryginał w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy – Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego, sygn. sygn. P.10113 (źródło: mbc.cyfrowemazowsze.pl/)

W roku 1903 Zebranie Ogólne Towarzystwa zatwierdza ^{22 sierpnia/4 września} nowelizację *Instrukcyi o urządzaniu lasów prywatnych*, zaś w dniu ^{18/26} czerwca 1903 roku przyjmuje *Dodatkową Instrukcyą do taksowania osad mniejszych niż 90 morgów*.

W roku 1904 Ogólne Zebranie Władz Towarzystwa przyjmuje *Instrukcja ogólna* rozwijającą ustawę Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego z 1888 roku [74].

Za istotną datę, z punktu widzenia tematyki tego opracowania, należy również uznać 22 kwietnia 1906 roku, kiedy to Rada Państwa nadaje Towarzystwu Kredytowemu Ziemskiemu *Prawo wydawania członkom Towarzystwa pożyczek melioracyjnych, na pokrycie kosztów robót melioracyjnych, dokonanych w dobrach, pożyczką Towarzystwa*

obciążonych, zgodnie z zatwierdzonymi przez odnośną władzę Towarzystwa projektami i kosztorysami [92].

Według danych za 1909 rok [106] grunty rolne obejmowały 7 624 533 mórg tzw. *większej własności* (grunty dworskie i ordynackie 6 972 409 i majorackie 652124) oraz 12 068 447 mórg tzw. *mniejszej własności* (grunty drobnoszlacheckie 1324944 i grunty włościańskie 10 743 503).

Według danych za 1913 rok [106] dobra obciążone pożyczką Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego obejmowały 4733003 morgi. Przyjmując, że znakomita większość tych pożyczek obciążała duże majątki ziemskie można przyjąć, że dotyczyło to około 60% takich dóbr.

Dane zamieszczone na rysunku 2.18 ilustrują obciążenie pożyczką majątków w TKZ w 1913 roku, w rozbiciu na poszczególne gubernie Królestwa według [95].

Gubernje	Liczba stowarzyszonych	Morgów
Królestwo Polskie	9 778	4 733 003
Kaliska	1 673	567 048
Kielecka	464	351 707
Lubelska	1 502	565 124
Lomżyńska	303	201 868
Piotrkowska	766	446 789
Płocka	1 281	504 088
Radomska	498	389 596
Siedlecka	575	524 398
Suwalska	647	308 124
Warszawska	2 069	814 261

Rys. 2.17. Dobra obciążone pożyczką TKZ w 1913 roku [95]

Towarzystwo działało do końca istnienia Królestwa Polskiego.

Przedstawione dane świadczą pośrednio o liczbie robót dla potrzeb Towarzystwa. Kolejne przepisy uwypuklały rangę prac pomiarowych oraz znaczenia sporządzanych przez geometrów map i rejestrów pomiarowych, oraz roli geometrów przy taksie dóbr, będącej podstawą do ubiegania się o pożyczkę.

W następnym rozdziale zostaną przybliżone szczegóły dotyczące takich prac i dokumentów, z uwzględnieniem kolejnych okresów działalności Towarzystwa.

3. DOWODY POMIAROWE DLA TOWARZYSTWA KREDYTOWEGO ZIEMSKIEGO

Członkowie Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego występujący o przyznanie pożyczki pod zastaw dóbr byli zobowiązani do złożenia w Dyrekcji Głównej (oprócz innych, pominiętych tu dokumentów) *dowodów pomiarowych* w postaci mapy dóbr wraz z rejestrem pomiarowym, służących do oceny bezpieczeństwa pożyczek.

Wymagania dotyczące tych dokumentów zmieniały się w kolejnych okresach działalności towarzystwa.

3.1. PRACE GEODEZYJNO-KARTOGRAFICZNE W LATACH 1825 – 1837 (W I OKRESIE DZIAŁALNOŚCI TOWARZYSTWA)

Członek Towarzystwa pragnący uzyskać kredyt w listach zastawnych na hipotekę dóbr prywatnych zobowiązany był przedstawić wyciąg z księgi hipotecznej założonej dla nieruchomości.

Uchwalone dnia ¹⁴/₂₆ kwietnia 1818 roku *Prawo o ustaleniu własności dóbr nieruchomości, o Przywilejach i Hypotekach, w miejsce tytułu XVIII. Księgi III. Kodexu Cywilnego* – w dziale II – *O księgach hipotecznych*, punkt 14, stanowiło [48]:

Księgi hipoteczne składać się będą z trzech części:

- a. *z Księgi umów wieczystych.*
- b. *z zbioru dokumentów składanych do Księgi wieczystej.*
- c. *z Wykazu hipotecznego.*

Prawo to, po podpisaniu 24 czerwca roku przez Cesarza i Króla Alexandra oraz Ministra I. Sobolewskiego zostało ogłoszone drukiem w Dzienniku Praw Królestwa Polskiego dnia 20 lipca 1818 roku [48].

Podstawowe znaczenie dla Towarzystwa Kredytowego miał wyciąg z działu I wykazu hipotecznego, dowodami pomiarowymi w postaci mapy dóbr i rejestru pomiarowego.

Szczegóły dotyczące wykazu hipotecznego zawierała *Instrukcja hipoteczna dla Kommissyów Hypotecznych Woiewódzkich* z dnia 30 czerwca 1819 roku.

Zgodnie z ustaleniami tej instrukcji dział I wykazu hipotecznego przeznaczony był na *Wymienienie Nieruchomości i Opisanie granic*.

Według [17] w dziale I w przypadku nieruchomości ziemskich należało wymienić województwo, starostwo i dokładną nazwę dóbr, tudzież wszystkie przyległości. *Nadto dział ten obejmuje opisanie granic, które o ile możliwości, opierać się powinno na planie nieruchomości, wykazującym położenie danej części gruntu i jej stosunek do sąsiednich dziedzin* [48].

Stosownie do artykułu 92 instrukcji hipotecznej z 1819 roku opis granic powinien odpowiadać zapisom *ustawy Prawo o normalnym rozgraniczeniu dóbr* wszystkich nieruchomości w Kraju Królestwa Polskiego z dnia 14/26 kwietnia 1818 roku. Ustawa podpisana przez Cesarza Aleksandra i Ministra Sekretarza Stanu Ignacego Sobolewskiego została ogłoszona drukiem dnia 22 czerwca 1818 roku w Dzienniku Praw Królestwa Polskiego [48]. Składała się ze 155 paragrafów (artykułów) zgrupowanych w 26 rozdziałach (tytułach) i w sposób kompleksowy regulowała problematykę porządkowania struktury przestrzennej i stosunków prawnych nieruchomości gruntowych na obszarze jej działania. Regulowane jej zapisami były także elementy geodezyjno – kartograficzne, ze szczególnym uwzględnieniem wymaganych uprawnień do prowadzenia geodezyjnych prac rozgraniczeniowych, zakresu tych prac i sporządzanych opracowań, sposobów stabilizacji punktów załamania granic oraz wynagrodzenia geodetów [9].

Odnosząc się do zapisów tego prawa instrukcja hipoteczna z 1819 roku stwierdzała [48]:

Prawo o normalnem rozgraniczeniu na Sejmie 1818 zapadłe, stanowi, aby granice między sąsiedzkimi dziedzinami były ustalone, aktem urzędowym opisane na miejscu i na mappie oznaczone i do hypoteki z aktami i mappą wciągnięte. Odtąd każdy mogąc nieomylną powziąć wiadomość o granicach dóbr, tem samem przekonany będzie, iż cała przestrzeń liniami granicznymi przecięta jest przedmiotem własności i hypotek (...) Toż prawo graniczne przewidziało, iż mogłoby nadal wyniknąć zamieszanie przez dzielenie dóbr lub odjęcie od jednych dóbr niektórych nieruchomości mających składać osobną nieruchomość lub być przyłączonemi do innej nieruchomości. Gdy w tych wszystkich przypadkach ma być sporządzonym opis granic, gdy granice mają być oznaczone na miejscu i na mappie i akt wraz z mappą do ksiąg hipotecznych załączonym, przeto w dziale I. nietylko wymienić należy nieruchomość, opisać jej granice, ale oraz wyrazić i opisać

wszelkie zmiany stanowiące powiększenie lub zmniejszenie nieruchomości jakieby się w dalszym czasie zdarzyć mogły. Opisanie granic ma nastąpić w skróconej treści z odwołaniem się do aktu i mapy do księgi hipotecznej złożonych.

Zapisy zawarte w *Prawie o normalnem rozgraniczeniu dóbr wszystkich nieruchomości gruntowych w kraiu Królestwa Polskiego* zakładały możliwość zakończenia prac rozgraniczeniowych w terminie 12 lat od wejścia w życie przepisów regulujących prowadzenie hipotek oraz wprowadzenia sądownictwa konstytucyjnego. Tego ambitnego zamierzenia, jakim było rozgraniczenie wszystkich nieruchomości gruntowych w całym kraju w ciągu 12 lat, nie udało się w terminie zrealizować. Jak można przeczytać w [23]: *... prawo hipoteczne pierwotne w całym Królestwie już od roku 1827 w zupełności funkcjonuje, a prawo sejmowe o normalnem rozgraniczeniu dotąd pozostało bez wykonania. Spory o granice niemniej przeto rodziły się i rodzą.*

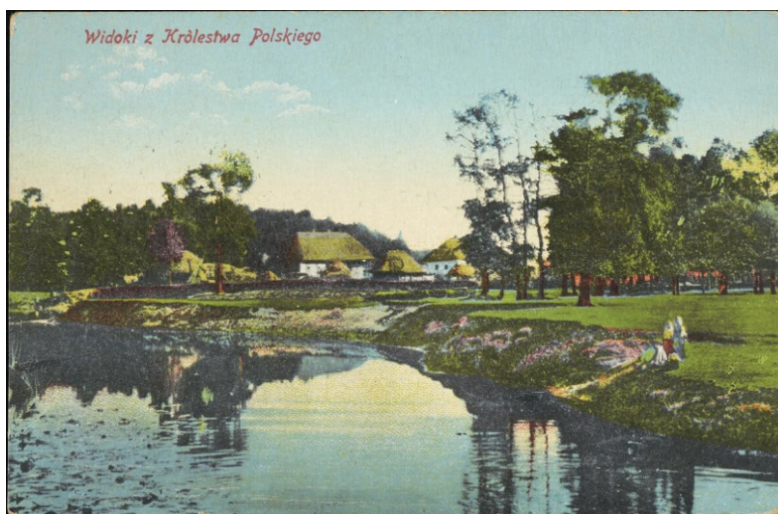
Uwzględniając te uwarunkowania w [17] postulowano: *Potrzeba postanowić, iż każdemu dziedzicowi wolno podać do ksiąg hipotecznych opis granic podług rozmiaru i mapp już sporządzonych lub jeszcze sporządzić się mających, pod obowiązkiem zawiadomienia sąsiednich dziedziców o terminie hipotecznego ustalenia granic, z wezwaniem podania zarzutów i wniosków jakieby mieć mogli. Termin ten powinienby być stałym, oraz prekluzyjnym. Tak na przypadek stawienia się dziedziców sąsiednich i zgodnego załatwienia wniesionych wątpliwości lub sporów, jako też na przypadek niestawienia się ich, podany opis granic wraz z dziełem rozmiaru i mappą, przez wydział hipoteczny zatwierdzonym i do wykazu hipotecznego działu I wciągniętym być powinien (...)* Ustalanie granic praw własności polega na ścisłej rachubie matematycznej i geometrycznej.

Towarzystwo Kredytowe Ziemskie w początkowym okresie swojej działalności nie precyzuje warunków, jakim powinny odpowiadać dowody pomiarowe, znajdujące się w dziale I wykazu hipotecznego.

Jednak w literaturze przedmiotu z tamtej epoki można znaleźć stwierdzenie [12]: *Zarówno przy pierwiastkowym urządzeniu hipoteki, jak i przy oddzieleniu części od hipoteki już istniejącej, w ogóle przy zakładaniu nowej księgi hipotecznej, wydział hipoteczny żądać powinien złożenia planów i mapy. Jakkolwiek prawo żadnych pod tym względem wymagań szczególnych nie stawia, plan, zgodnie z ogólnym charakterem urzędowym księgi publicznej, powinien być ściśle urzędowy, a nadto do formy zewnętrznej możliwie trwałe i nieziszczalne.*

Domniemywać można, że miernicy godzeni przez właścicieli dóbr prywatnych do prac rozgraniczeniowych oraz sporządzania map i stanowiących integralną z nimi całość rejestrów pomiarowych, poczuli się do stosowania geodezyjnych standardów technicznych wprowadzanych by *miernicy w Królestwie Polskiem, do pomiaru dóbr i lasów rządowych używani, dokładnie znali swe obowiązki, i one ziednostaynością wykonywać mogli* [48].

Rys. 3.1. Widoki z Królestwa Polskiego (1). Poczłtówka nieznanego wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŹS XII 8b/p.50/14

(źródło: <https://polona.pl>)

Pierwszym takim standardem była wprowadzona 22 kwietnia 1818 roku przez *Dyrekcję Dochodów Stałych Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu na przedstawienie wspólne Dyrekcyi Jenéralney Dóbr rządowych, i Dyrekcyi Jenéralney Lasów rządowych, po zasięgnienu zdania Rady ogólnéy budownictwa i miernictwa* obligatoryjna instrukcja techniczną zatytułowana *Instrukcyja dla Miernicznych Dóbr i Lasów Rządowych*. Instrukcję tę sygnowaną numerem 5531 podpisuje Minister Prezydujący J. Węgleński oraz Sekretarz Jeneralny Kruszyński. Autorem tej instrukcji był Ludwik Broel – Plater [9]. Standard ten był dwukrotnie nowelizowany. Konieczność wprowadzenia korekt wiązała się zarówno z faktem zauważonego przez twórców standardu *niedopełnienia Instrukcyi*, co mogło wpływać na błędną interpretację jej ustaleń, lecz przede wszystkim wynikała z potrzeby usunięcia wątpliwości u wykonawców prac geodezyjno – kartograficznych, jakie mogły się pojawić po wprowadzeniu w Królestwie Polskim nowego systemu miar.

System ten, nazwany *systemem nowopolskim*, oparty na jednostkach metrycznych, powstał w wyniku prac Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, podjętych na wniosek Stanisława Staszica i przyjęty został na posiedzeniu Rady Administracyjnej Królestwa 15 czerwca 1818 roku [9]. W artykule 2 postanowienia zatytułowanego *Zaprowadzenie miar i wag iednostaynych właścicwych kraiowi* przesądzał, że *Wymiar długości odbywać się będzie za pomocą łokcia, sążnia i sznura mierniczego. Wymiar powierzchni czyli kwadratowy, za pomocą łokcia, sążnia i sznura kwadratowego, tudzież włóki i iey podziałów na rozmieranie pól.*

Korekty i uzupełnienia do standardu z 1818 roku wprowadzały [9]:

- *Przepisy dodatkowe*, wprowadzone pod numerem 27881/1238 dnia 5 maja 1825 roku przez Sekcję Urządzania Wydziału Dóbr Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, podpisane z polecenia Ministra Prezydującego przez Referendarza Stanu Powalskiego oraz Naczelnika Sekcji Pomiarów Gumińskiego,
- *Suplement*, wprowadzony pod numerem 54965/10727 dnia 12. sierpnia 1829 roku przez Sekcję Pomiarów Wydziału Dóbr Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, podpisany z polecenia Ministra Prezydującego przez Radcę Stanu, Dyrektora Jeneralnego Alexandra Brockiego oraz Sekretarza Jeneralnego Miniewskiego i Sekretarza Wydziału Drozdowskiego.

Rys. 3.2. Widoki z Królestwa Polskiego (2). Pocztaówka nieznanego wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŹS XII 8b/p.50/14

(źródło: <https://polona.pl>)

3.2. PRACE GEODEZYJNO-KARTOGRAFICZNE W LATACH 1838 – 1853 (II OKRESIE DZIAŁALNOŚCI TOWARZYSTWA)

Ustalenia *Instrukcji dla Mierniczych Dóbr i Lasów Rządowych* z 1818 roku oraz przepisów uzupełniających do tego opracowania z 1825 oraz 1829 roku zostają zmienione przez Komisję Rządową Przychodów i Skarbu w 1839 roku. Dnia 15/27 grudnia Komisja zatwierdza pod numerem 99859/32099 standard *Przepisy obowiązujące przy pomiarach przestrzeni dóbr i lasów rządowych, także majątków pod opieką rządu zostających*, opracowany przez Oddział Pomiarów pod kierunkiem Wojciecha Niemyskiego. Dokument ten został opublikowany w 1843 roku [65].

Instrukcja składa się z dwóch części, zawierających ogółem 1053 paragrafy. Integralną częścią instrukcji jest zbiór 53 załączników stanowiących wzory dokumentów, dotyczących prac cząstkowych i opracowań wynikowych, jakie mają powstawać w wyniku działań geodezyjno – kartograficznych prowadzonych zgodnie z przepisami tego standardu.

Odsyłając zainteresowanych szczegółami do oryginalnego dzieła, zacytować warto jedynie wybrane paragrafy zawarte w rozdziale I, zawierającym *Zasady ogólne* (rozwijane później w kolejnych rozdziałach):

1. *Związek ogółowy poprzedzać ma zawsze rozpoczynanie szczegółowego pomiaru*
- 4 *Opisanie pomiaru; pierworys planu, rejestr, i stosowne opisy, są skiadowemi jego częściami*
- 5 *Pomiary wykonywać należy w rzutach poziomych, bez względu na kulistość ziemi; wszystkie pomiary będą w arkuszach stolikowych*
- 6 *Wypracowanie szczegółów, opierać się ma na punktach ogółowego związku, i mieć winno stosunek stały do gruntu w samym planie upewniony*
- 8 *Wszelkie znaki, trwale budować należy i tak ubezpieczać na gruncie, żeby ich miejsca z łatwością można było wynaleźć, kiedy czas znaki poniszczy*
- 9 *Następstwo w szczegółach robót ma być takie żeby każda poprzedzająca praca, dostarczała środków, do kontrolowania następnej*
- 12 *Miarą długości zasadniczą dla wszelkich pomiarów jest pręt nowy polski*
- 13 *Powierzchnie wszelkich gruntów, liczyć należy na włóki, morgi i pręty kwadratowe pols: no.*
- 14 *Wielkość podziałki czyli stosunek planu do gruntu, dla planów pierworysów, stosować należy do ścisłości żądanej w obliczaniu powierzchni. Podziałka w stosunku*

do gruntu 1: 5 000 jest zasadniczą normalną, dla pomiarów gruntu i lasów; z niej wypływać muszą wszelkie inne;

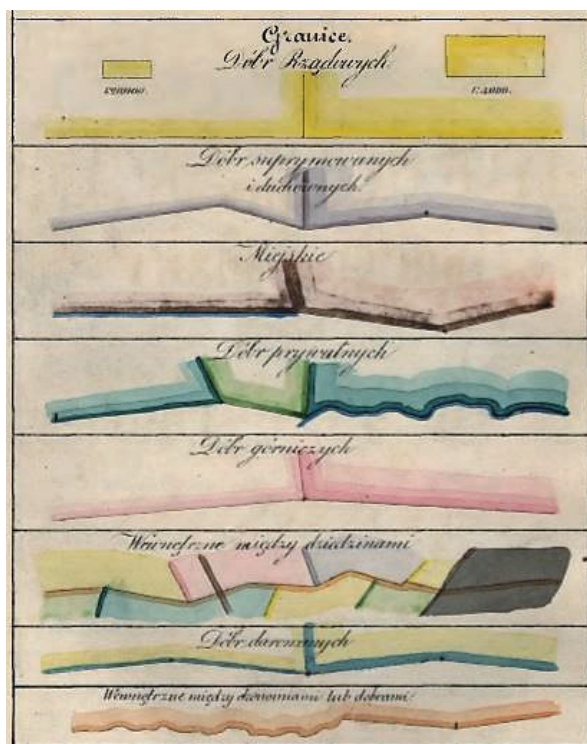
20 Wielkość arkrusza stolikowego mieć ma 12 ławek w kwadrat w granicach rysunku, nadto miejsce białe dookoła, na szerokość jednej ławki n. p. pręta

22 Oprócz przepisanych narzędzi, innych używać niewolno; wyjąwszy za osobnem na to zezwoleniem Władzy pomiarami zarządzającej

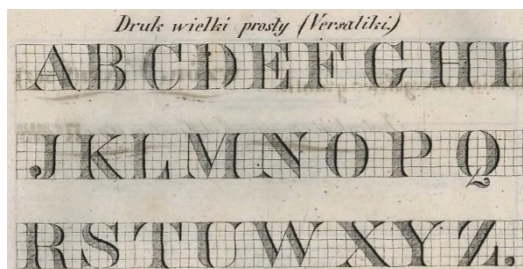
24 Do wypracowania wszelakich pierworysów pomiarów, używani będą wyłącznie mierniczowie przysięgli, przynajmniej klasy pierwszej, opatrzeni w dowody potrzebne

27 Odpowiedzialność mierniczego za każdy pomiar który wykona, rozciąga się aż do czasu ostatecznego urzędzenia całej przestrzeni pomiarem objętej

Zbiór załączników do instrukcji zawierał między innymi *Wzory rysowania planów i wzory kolorowania planów* (wzór N XXIV) i *Wzory druku i pisma do wszelkich opisów na planach pomiarowych* (wzór N XXVI) z *Tablicą stopniowania wysokości pisma* (wzór N XXVII) oraz wzór *Rejestru pomiarowego głównego* (...) (wzór nr XXX).

Rys. 3.3. Kolorowanie granic według wzoru N XXIV [65]

Rys. 3.4. Przykład wybranego kroju pisma według wzoru N XXVI [65]

Omawiane standardy były obligatoryjne dla geometrów sporządzających mapy na zlecenie rządu. Jednak literatura przedmiotu wskazywała na fakt przydatności map sporządzanych także i dla dóbr prywatnych [1]: *Plany czyli mappy takowego rozmiaru, w każdych dobrach na gruncie znajdować się winny, użyteczność bowiem tychże rozciąga się nietylko do urzędzenia leśnego, lecz także i do urzędzenia gospodarstwa rolnego, odosobnienia i podziału pól tak folwarcznych jako i włościańskich, ustalenia lub utrzymania w stanie dotychczasowym granic. Niekiedy służą także mappy za podstawę przy zaciąganiu długów hypotecznych, do ustanowienia szacunku dóbr; w celu podziału lub sprzedaży tychże w całości lub pewnej tylko ich części; dla ogo każdy właściciel ziemi dobrze uczyni, jeżeli dobra swoje, skoro te nie są jeszcze pomierzone, przez zdolnego jeometrę posiadającego wiarę publiczną, rozmierzyć każe.*

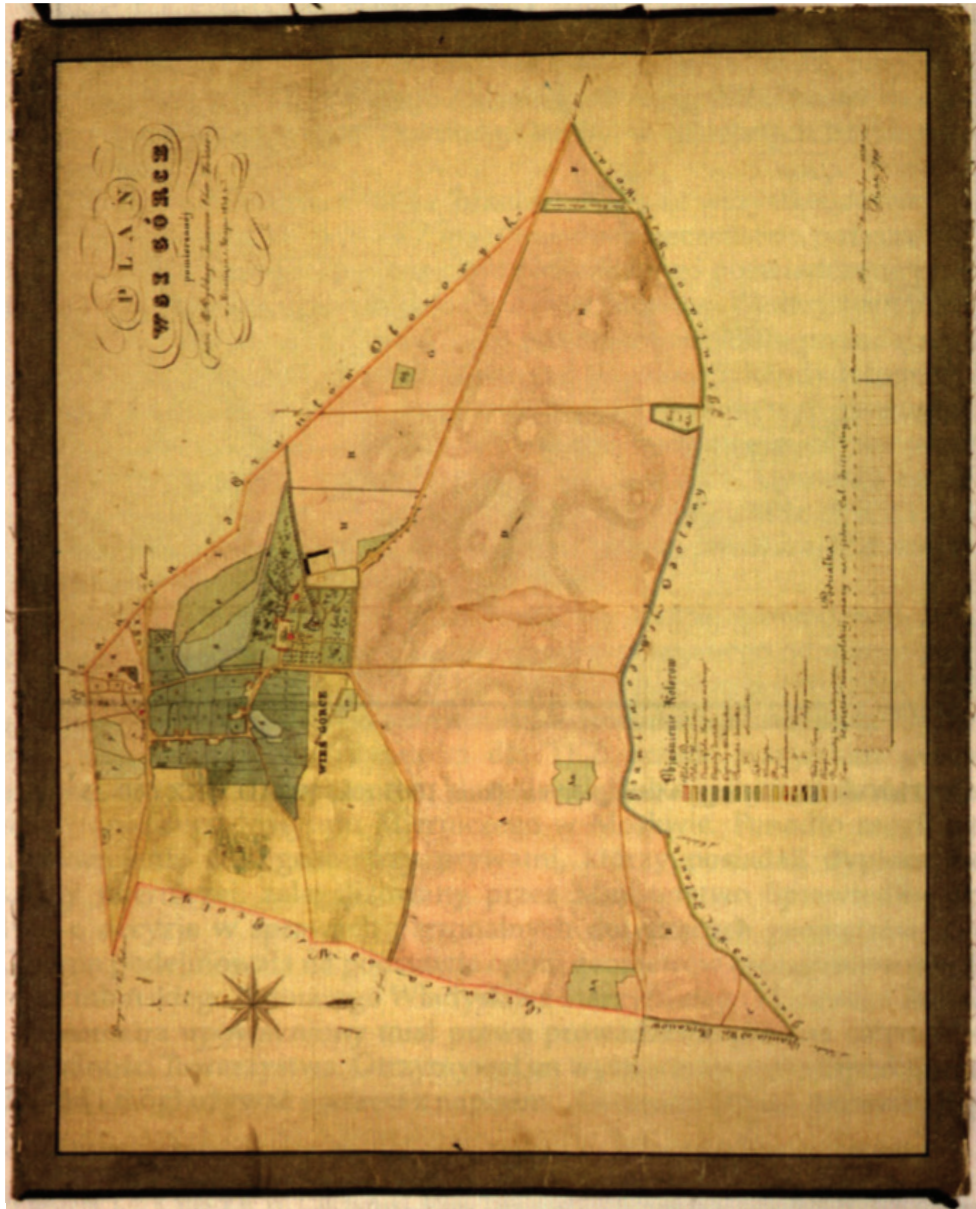
Także i w tych przypadkach standardy geodezyjne, z dużym prawdopodobieństwem, były respektowane.

Z zachowaniem tego standardu sporządzona być mogło najstarsze z zachowanych w zespole Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego Oddziału Kartografii Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie oryginalne opracowanie *Plan wsi Górcze pomierzonej przez P. Ryłskiego Inżyniera Obw. Warszaw. w miesiącu Maju 1839 r.* (AGD, sygn. TKZ 724–34).

Opracowanie to zostało przedstawione na rysunku 3.5 na podstawie reprodukcji zamieszczonej przez Henryka Bartoszewicza w [2].

Na jakość dowodów pomiarowych dla Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w omawianym okresie wpływać mogły również przepisy związane z pomiarami dóbr donacyjnych, nadawanych na mocy ukazu Cara Mikołaja I Romanowa z $4/_{16}$ października 1835 roku *Przepisy o urządzeniu dóbr przechodzących na własność prywatną z mocy Najmiłościwiej udzielonej donacyi, przez Najjaśniejszego PANA* [52]. Odniesienia do prac geodezyjno – kartograficznych znajdują swoje odzwierciedlenie w notach, powstających jako rozwinięcie ukazu.

Rys. 3.5. Plan wsi Górcze pomierzonej przez P. Ryłskiego Inżyniera Obw. Warszaw. w miesiącu Maju 1839 r. Oryginał w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Oddział Kartografii, zespół Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, sygn. TKZ 724–34. (źródło: Henryk Bartoszewicz [2])

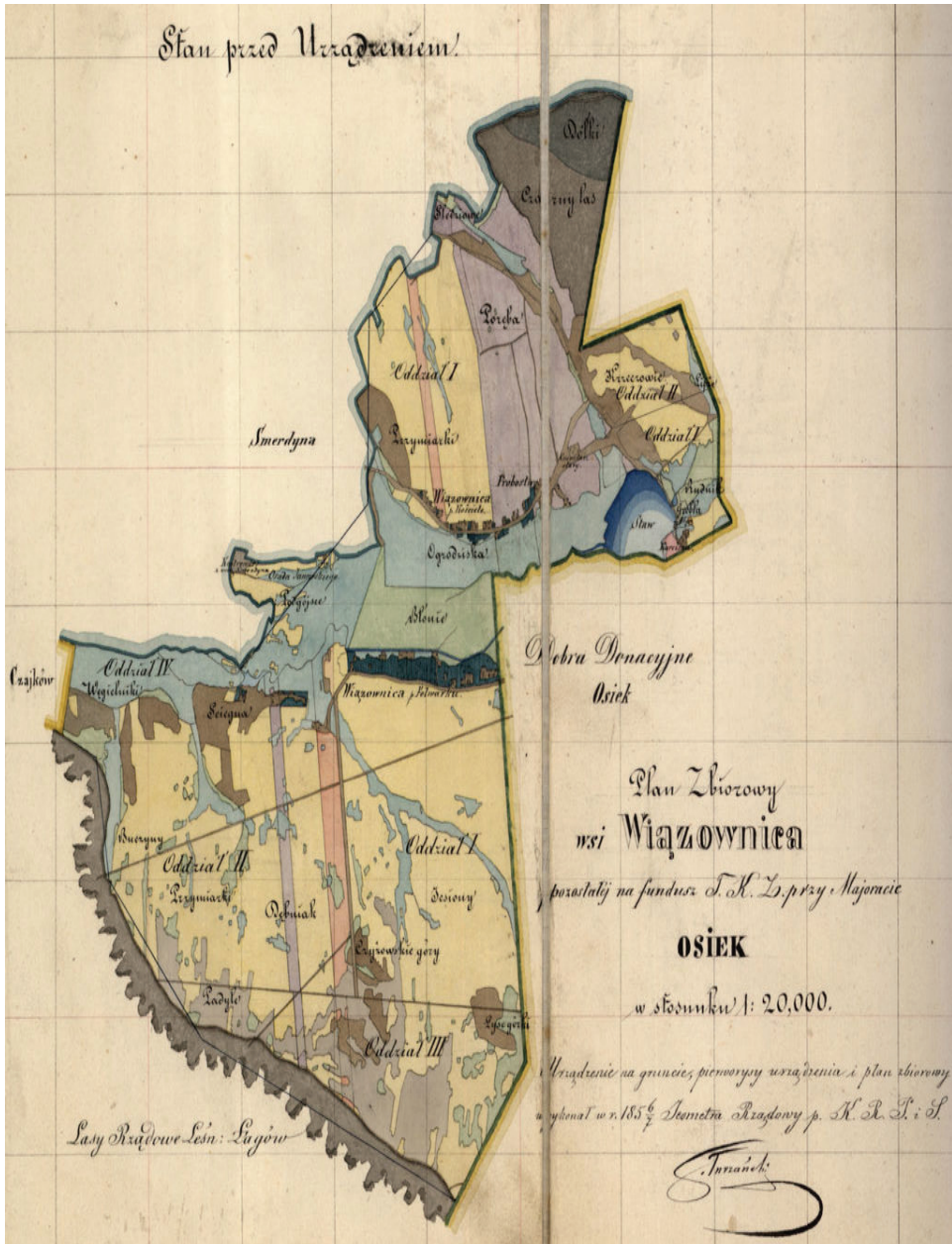
Dotyczy to, w pierwszym rzędzie *Przepisów o urządzeniu dóbr przechodzących na własność prywatną z mocy najmiłościwiej udzielonej donacji* podpisanych przez Namiestnika Paskiewicza-Erewańskiego dnia ¹¹/₂₂ lutego 1836 roku, które w punkcie 1 *Przepisy co do urządzenia i oszacowania dóbr* stanowiły [11]:

1. *Wszystkie dobra przechodzące na własność prywatną, mają być, gdzie jeszcze niedopełniono pomiaru, niezwłocznie pomierzone, wsie od folwarków oddzielone, i włościanie w nich osiedli tak urzędzeni, aby każda osada miała sobie wyznaczoną, najmniej jedną włókę ziemi miary nowopolskiej.*
2. *Starać się aby grunta włościańskie o ile się to da wykonać nie były przedzielane obcą własnością.*

Szczegóły dotyczące prac geodezyjno – kartograficznych związanych z donacjami znalazły także swoje odzwierciedlenie w przepisach szczegółowych Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, zatwierdzanych przez Radę Administracyjną *Królestwa celem zaprowadzenia jednostajnego działania przy oddawaniu i odgraniczaniu dóbr darowanych* [11]:

- *Instrukcyi do podawania dóbr w posiadanie obdarowanym, spisywania aktów donacji, kontraktów i t.p. jako też do postępowania przy nadaniu dóbr w bezpłatną arendę z dnia ¹¹/₂₃ lutego 1836 roku,*
- *Instrukcyi do urządzenia i oczynszowania włościan w dobrach najmiłościwiej darowanych z dnia ²³ maja /₄ czerwca 1841 roku.*

Według cytowanych przepisów mapa stanowiąca integralny załącznik do aktu podawczego dóbr przeznaczonych do donacji powinna obejmować cały majątek ziemski. Wymagało to wykonania separacji zewnętrznej, czyli jednoznacznego ustalenia przebiegu granic oddzielających dobra donacyjne od posiadłości innych podmiotów władania. Jednak w trakcie prowadzonych prac geodezyjnych należało także wykonać separację wewnętrzną, czyli odgraniczyć wsie od folwarków, przy czym separacją miały być też objęte grunty sąsiadujących ze sobą wsi wchodzących w skład dóbr donacyjnych. Ustalone granice posiadłości wewnętrznych winny znaleźć się na mapie zbiorczej. Jednak z uwagi na fakt, że wieś z folwarkiem, żadnej wspólności mieć niepowinna, proces separacji wewnętrznej wymagał często ustalenia nowych, o ile tylko można najdogodniejszych dla każdej posiadłości granic. W wielu przypadkach niezbędne było wcześniejsze wykonanie komasacji gruntów. W takich wypadkach załącznikiem do aktu podawczego winna być nie tylko mapa zbiorcza dóbr donacyjnych, ale również powinny być sporządzone mapy

Rys. 3.6. Plan Zbiorowy wsi Wiązownica przy Majoracie Osiek pozostającej na fundusz T.K.Z (stan przed urządzeniem) z 1840 roku.

oryginał w Archiwum Państwowym w Radomsku, sygn. 10733

(źródło: Andrzej Niespodziewany [30])

wsi wchodzących w skład tych dóbr, oraz stanowiące integralną całość z tymi mapami rejestry pomiarowe i klasyfikacyjne [11].

Jako przykład konkretnych map dóbr donacyjnych sporządzanych dla potrzeb urządzania wsi na mocy przepisów dotyczących urządzania włościów w dobrach donacyjnych, z odniesieniem do Towarzystwa Kredytowego, przytoczyć można opracowanie znajdujące się w Archiwum Państwowym w Radomsku, sygn. 10733, zamieszczone przez Pana Andrzeja Niespodziewanego w [30].

Jest to *Plan Zbiorowy wsi Wiązownica pozostałej na fundusz T.K.Z przy Majoracie Osiek (stan przed urządzeniem)*. Reprodukacja tego opracowania została przedstawiona za [30] na rysunku 3.6. Także i tu brak wykonawcy opracowania. Autorem był najprawdopodobniej geometra rządowy Saturnin Turzański, dokonujący kilkanaście lat później urządzenia tej wsi na podstawie tego planu. Świadczyć o tym może znajdujący się na planie wpis: *Urządzenie na gruncie, pierworysy urządzenia i plan zbiorowy wykonał w r. 1856/7 Geometra Rządowy p. K.R.P i S. – Turzański*.

3.3. PRACE GEODEZYJNO-KARTOGRAFICZNE W LATACH 1854 – 1868 (III OKRESIE DZIAŁALNOŚCI TOWARZYSTWA)

Z uwzględnieniem podobnych, jak w przypadku dóbr donacyjnych zasad, mogły być sporządzane dowody pomiarowe dla Towarzystwa Kredytowego związane z pracami geometrów Królestwa Polskiego prowadzonymi w związku z oczynszowaniem włościów w dobrach prywatnych na mocy ukazu Mikołaja I z dnia ^{26 maja}/_{7 czerwca} 1846 roku.

Oczekiwania właścicieli ziemskich nasiliły się po zatwierdzeniu ¹⁶/₂₈ grudnia 1858 roku przepisów Rady Administracyjnej, dotyczących oczynszowań w połączeniu z separacją i regulacją gruntów, oraz oparcia gospodarstw folwarcznych na własnym sprzężaju, stałej służbie i płatnym dziennym robotniku.

Komisja Spraw Wewnętrznych otrzymała do początku 1859 roku do rozpoznania i zatwierdzenia 9812 gotowych operatów urządzenia wsi i oczynszowania mieszkających w nich włościów [11].

Prace geodezyjno – kartograficzne przy sporządzaniu operatów urządzenia wsi i oczynszowania mieszkających w nich włościów sprowadzały się do faz i czynności identycznych, jakie obowiązywały przy urządzaniu i oczynszowaniu włościów w dobrach donacyjnych.

W realia te wpisuje się wprowadzone w 1860 roku nowe *Prawo o Towarzystwie Kredytowym* [63].

Nowe zasady wiązały się także z wprowadzeniem w dniu 25 lipca/6 sierpnia *Przepisów co do urządzania gospodarstwa leśnego w dobrach prywatnych stowarzyszonych i onych kontrolowania* [63].

Według §3 tych przepisów właściciel pragnący otrzymać pożyczkę Towarzystwa musiał złożyć właściwej Dyrekcji Szczegółowej między innymi:

- *mapę przedstawiającą stan obecny lasów i szczegóły gospodarstwa leśnego, wraz z rejestrem pomiarowym, podpisanym przez jeometrę przysięgłego klasy 2^{giej} lub 3^{ciej}.*
- *plan gospodarstwa leśnego tabellarycznie przez Technika ulóżyony, zawierający obszerność lasów, opis miejscowości i drzewostanów, oraz wskazujący szczegółowo w jaki sposób i w jakim porządku lasy będą użytkowane, ochraniane i uprawiane.*

By uporządkować *formy zachować się mające przy urządzaniu lasów i układaniu planu gospodarczego*, niezbędne przy ubieganiu się o pożyczkę, 13/25 Marca 1861 roku Dyrekcja Główna Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego wydaje *Instrukcję szczegółową do urządzenia lasów prywatnych* [56].

Podstawą wszelkich prac z tym związanych jest mapa i rejestr. Szczegóły przybliża rozdział I tej instrukcji [56]:

MAPA

§ 4. *Urządzenie lasów w myśl ustępu 1 §3 przepisów na wstępie przywiedzionych, dokonaniem być winno na podstawie mapy i rejestru pomiarowego, podpisanych przez jeometrę przysięgłego klasy 2 lub 3. W miejsce oryginałów użyte być mogą kopie poświadczone przez takichże jeometrów lub przez techników leśnych, których Dyrekcja Główna Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego uzna za wykwalifikowanych do urządzenia lasów. W każdym razie kopie map za zgodność poświadczone być winny także przez właściciela lasu. Na mapie wyobrażone być mają:*

1) *Zewnętrzne granice przestrzeni leśnej niespornej i spornej, granice przestrzeni służebnością obciążonej, o ile je wysledzić można, nazwiska służące rozmaitym częściom lasu i odsyłacze rejestrowe.*

2) *Odgraniczenie zewnętrzne przestrzeni leśnych od pól, łąk, pastwisk i innych użytków; odpadki, czyli przestrzenie leśne od gospodarstwa leśnego wyłączone, czy to zarosłe, czy z drzewa oczyszczone.*

3) *Drogi publiczne komunikacyjne i wszelkie mniejsze.*

4) *Wody bieżące i stojące, mianowicie: rzeki, rzeczki, strumienie, źródła, stawy i jeziora, a na nich i przy nich młyny, tartaki, fryszerki, szluzy, zastawy, mosty, rogatki spławne, bindugi i wystaw, o ile te w lesie znajdują się.*

5) *Główne różnice gruntu, jako to: błota stałe, moczary, trzęsawiska, bagna torfowe, dawne łożyska rzek i niziny.*

6) *Drzewostany różniące się widocznie w gatunku drzewa, jeśli nie mieszają się z małymi przestrzeniami, miejsca znaczniejsze ogniem spustoszone, wyschłe, wichrem lub owadami zniszczono lub zalewane.*

7) *Zakłady, jakimi są: dziegciarnie, smolarnie, cegielnie, potażarnie, saletrzarnie, wapielnie, huty szklane, kopalnie i ich szyby.*

8) *Przedmioty lasom przyległe, jako to: role, łąki, pastwiska.*

9) *Punkta zbiorowe siedzib folwarcznych i włościańskich, podziałka (skala), kierunek igły magnesowej i objaśnienie kolorów.*

MIARY I SKALA.

§5. *Pozostawia się uznaniu właściciela, na jaką być sporządzoną mapą, ze względu wszelako na dokładne i jasne wyobrażenie szczegółów gospodarstwa leśnego, jak niemniej z uwagi, że planów gospodarczych jeden egzemplarz wniesionym być ma do hipoteki, zastrzega się:*

1) *Stosowanie miary nowopolskiej,*

2) *Aby przestrzenie stanowiące jeden obręb, czyli jednostkę gospodarczą, mieściły się na jednym zwyczajnym arkuszu papieru rysunkowego.*

3) *Aby dla obrębów obszernych włók 10 i mniejszych, skala nie była mniejszą jak 1:5000.*

REJESTR POMIAROWY

§ 6. *Rejestr pomiarowy, do urzędzenia lasów użyty, obejmować powinien:*

1) *Wszystkie przestrzenie leśne, bądź zarosłe, bądź niezarusłe pod gospodarstwo leśne zajęte, lub z tegoż wyłączone, w spokojnem posiadaniu zostające lub sporne.*

2) *Wszelkie niwy, łąki, pastwiska i inne przestrzenie nie leśne, a w lasach położone, bez względu na to, czy pod gospodarstwo leśne będą lub nie będą zajęte.*

3) *Cyfry całej przestrzeni dóbr oraz zbiorowe ze wszystkich rubryk rejestru.*

UZUPEŁNIENIE MAPY.

§7. *Zmiany w stanie i ograniczeniu lasu, jakieby zaszły od czasu pomiaru, należy przedewszystkiem wnieść dokładnie na mapę przybytki i ubytki w morgach i prętach, zanotować w rejestrze pomiarowym w rubryce uwag, oraz na mapie, a nadto rzecz tę objaśnić w protokóle naradczooobjaśniającym.*

Sporządzona mapa jest podstawą ułożenia planu gospodarczego. Paragraf 32 stanowił:

Co mapa obejmować ma przed urządzeniem lasów, wskazane jest w § 4 tej Instrukcyi, po dokonany zaś urządzeniu wyobrazić na niej należy:

*a) odgraniczenie powierzchni pod gospodarstwo leśne przeznaczonej, od innych użytków;
b) podział lasu na obręby, okręgi, oddziały i roczne cięcia, numery okręgów (liczbami kościelnymi), obwodnice kolorowe okręgów, mianowicie:*

- I. zielony,*
- II. żółty,*
- III. niebieski,*
- IV. różowy,*
- V. fioletowy,*
- VI. cynobrowy.*

c) Nazwy obrębów, okręgów i oddziałów, litery jakie w planie gospodarczym nadano odmiennym drzewostanom i numery porządkowe cięć (arabskie), stopień bussoli podług którego przypadły linie rozdzielające cięcia, szerokość tych cięć w prętach i pręcikach obliczoną i zapisaną przy linii lub konturze, na którym opierają się te cięcia.

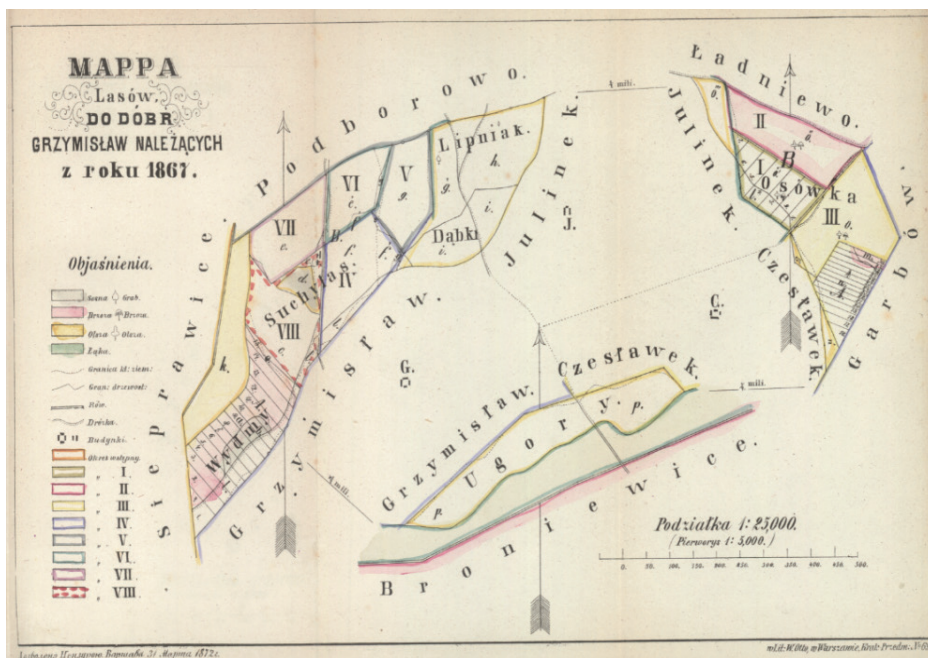
Zastrzega się, aby do kreślenia na mapie linii, liter i numerów nie używano karminu; kolor ten bowiem użyje Dyrekcyja Główna Towarzystwa Kredytowego do sprostowań, jakich potrzeba okazać się może.

Paragraf 34 precyzował:

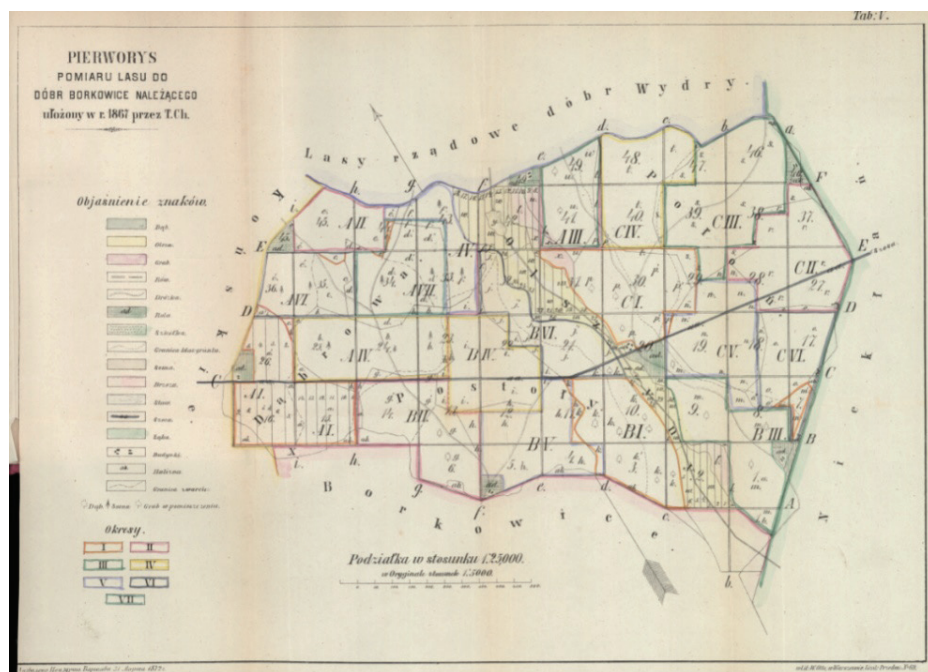
Mapa sporządzona i poświadczona podług wskazań w paragrafach 4 i 5 tej Instrukcyi, wyobrażać ma przestrzenie pod uprawę lasu przeznaczone, dołączyć należy do niej rejestr pomiarowy, lub zapisać na niej wyciąg przestrzeni pod las przeznaczających się, sporządzony z rejestru i za wierzytelność przez technika i właściciela poświadczony.

Do opracowania składanego do Dyrekcyi Szczegółowej Towarzystwa dołączona miała być *rzecz o jakości i dokładności mapy podkładowej – przyp.aut.), przez kogo i z jakich oryginałów sporządzoną została, ze wzmianką o skali, o rejestrze pomiarowym i dokonanych uzupełnieniach lub sprostowaniach.*

Postać takich map, sporządzanych jako dowody pomiarowe dla Towarzystwa przybliżyć można na podstawie literatury przedmiotu [6].

Rys. 3.7. Mapa lasów do dóbr prywatnych należących z 1867 roku według [6]

Rys. 3.8. Pierworys pomiaru lasu z 1867 roku według [6]

W cytowanych przepisach Towarzystwa Kredytowego czytelne są odniesienia zarówno do przepisów administracyjnych dotyczących urządzania lasów rządowych, zawartych w *Instrukcyi o urządzeniu lasów, pod zawiadywaniem Kommissyi Rządowej Przychodu i skarbu zostających* z 12 października 1839 roku opublikowanych pod N° 83831/27083 [11], jak i do szczegółów pomiaru oraz sporządzania map i rejestrów pomiarowych, w sprawie których przepisy te odsyłały do zapisów ustawy *Prawo o normalnem rozgraniczeniu dóbr wszystkich nieruchomości gruntowych w kraju Królestwa Polskiego* z dnia 14 kwietnia 1918 roku [48] oraz do standardu geodezyjnego *Przepisy obowiązujące przy pomiarach przestrzeni dóbr i lasów rządowych, także majątków pod opieką rządu* z dnia 15 grudnia 1839 roku [65].

Prawo Towarzystwa Kredytowego z roku 1860 dopuszczało nawet podwojenie wysokości pożyczek w takich dobrach, które miały lasy urządzone według planu zatwierdzonego przez Dyрекcję Główną i włościan oczynszowanych odpowiednio do zasad wynikających z postanowienia wyżej Rady Administracyjnej [66].

Obowiązywało w tym zakresie Postanowienie Rady Administracyjnej Królestwa *O sprawdzaniu wartości dóbr w celu przyznawania pożyczek Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego* z dnia ¹⁰/₂₂ czerwca 1860 roku [63].

Według tego postanowienia *właściciel dóbr, żądający podwyższonej pożyczki w listach zastawnych Towarzystwa, obowiązany był złożyć Dyrekcji Szczegółowej opis dóbr, obejmujący w pierwszym rzędzie rozległość całych dóbr włącznie z lasami. tudzież oddzielnie obszerność gruntów dworskich, włościańskich, pańszczyźnianych i oczynszowanych, a to z powołaniem się na mapę, jeśli takową posiada, a także plan urządzenia gospodarstwa leśnego.*

Jednak przed przystąpieniem do szczegółowego sprawdzania wartości dóbr przez *Delegacje Taksowe* właściciel zobowiązany był przedstawić mapę *wiarygodną*, wraz z należącym do niej rejestrem pomiarowym. Przepisy stanowiły, że *Władze Towarzystwa będą mogły żądać sprawdzenia złożonej mapy przez patentowanego jeometrę, albo nawet sporządzenia zupełnie nowego pomiaru dóbr, bądź ogółowego, bądź szczegółowego.* Przy sprawdzaniu dochodów z dóbr Delegacja Taksowa *porówna mapę i rejestr pomiarowy z miejscowością.*

Trudno przesądzać, ile dowodów pomiarowych dla Towarzystwa Kredytowego sporządzili geometrzy w związku z żądaniem takich pożyczek. Na podstawie analiz literaturowych przeprowadzonych przez autora w [11] można przyjąć jednak, że końca 1862 roku prace geodezyjne związane z reformami włościańskimi dotyczącymi oczynszowania dóbr prywatnych i instytucyjnych objęły minimum 2474 wsie.

Rys. 3.10. Widoki z Królestwa Polskiego (3). Poczтівka nieznanego wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŹS XII 8b/p.50/14

(źródło: <https://polona.pl>)

Pewnym przełomem w działalności Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego staje się rok 1864.

Wiąże się to z podpisaną ^{19 lutego/2 marca} 1864 roku przez cara Aleksandra II ustawą zatytułowaną *Ukaz o urządzeniu włościan* [69], na mocy której *Grunta zostające w posiadaniu włościan (to jest osady włościańskie) tak w dobrach prywatnych i Najmilszowiej rozdarywanych (majoratskich), jakoteż w dobrach instytucyjnych (różnych zakładów) i rządowych, przechodzą na zupełną własność włościan, w posiadaniu tych gruntów będących.*

Uwłaszczenie odbywało się z odszkodowaniem dla właścicieli pod postacią tak zwanego wynagrodzenia likwidacyjnego, obliczanego podług ustalonej z urzędu *stopy szacunkowej powinności.*

Według [61], obszar dóbr obciążonych pożyczkami Towarzystwa Kredytowego wynosił około 6610000 mórg. Jednym z elementów zabezpieczających byt Towarzystwa były przyznawane właścicielom tych dóbr odszkodowanie za grunty oddane włościanom według *Najwyżej zatwierdzonych przepisów o wydawaniu listów likwidacyjnych z dnia 4/16 sierpnia 1865 roku* [54].

Podstawą ustalania odszkodowań w postaci listów likwidacyjnych były, zgodnie z *Ukazem o sposobie wprowadzenia w wykonanie nowych ustaw włościańskich z dnia ^{19 lutego/2 marca} 1864 roku, tabele likwidacyjne* (rysunek 3.11).

dworskimi i włościańskimi), pomiar i oddzielenie pustek i pastwisk, a także niezbędne czynności przy wyznaczaniu w jednej przestrzeni małych kawałków gruntów przechodzących na własność ogrodników, kopiarzy, komorników i innych włościan posiadających drobne własności [73].

Na podstawie dokonanych uzgodnień do dyspozycji Komisji Włościańskich wydelegowano 27 jeometrów z Wydziału Pomiarów Komisji Rządowej i Skarbu, oraz udzielono *dziedzicom i włościanom pozwoleń na ugodzenie na ich koszt, według ich własnego uznania, jeometrów wolno-praktykujących, z zastrzeżeniem, aby w razie zażalenia jednej ze stron, roboty jeometrów wolno-praktykujących, poddawane były rewizjom jeometrów rządowych*. Możliwość wykonywania prac przez jeometrów prywatnych obwarowano dwoma warunkami [73]:

- *Jeometra wolno – praktykujący pragnący zajmować się wspomnianymi czynnościami pomiarowymi, powinien złożyć odpowiednią w tej mierze deklarację miejscowej Komisji Spraw Włościańskich, lub Komisarzowi rewirowemu, i przedstawić dowody przekonujące, że posiada prawo i kwalifikację do zajmowania się pomiarami gruntów,*
- *Komisja Spraw Włościańskich lub Komisarz rewirowy znalazłszy dowody rzeczone dostatecznymi, udzieli Jeometrze pozwolenie na wykonywanie robót pomiarowych przy urządzaniu gruntowych stosunków włościan i zarazem odbierze od niego deklarację, że stosować się będzie do obowiązujących instrukcji i przepisów o wykonywaniu robót pomiarowych.*

Komitet Urządzący na posiedzeniu w dniu ⁵/₁₇ września 1864 roku przyjął, że [73]:

Pod względem sposobu wykonywania robót pomiarowych, obowiązują w Królestwie Polskim szczegółowe przepisy, wydane przez Komisję Rządową Przychodów i Skarbu pod tytułem: „Przepisy obowiązujące przy pomiarach dóbr i lasów rządowych, oraz majątków pod opieką rządu zostających”. Stosownie do tych przepisów, roboty pomiarowe dokonywane są przez jeometrów wykwalifikowanych i przysięgłych.

Na 19 posiedzeniu Komitetu Urządzącego w Królestwie Polskim dnia 22 czerwca 1864 roku przyjęto również ustalenia dotyczące przypadków, *gdy dobra, w których właścianie zostali uwłaszczeni są obciążone długiem Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, albo innymi hipotecznymi długami* [73].

Postulując konieczność nowelizacji istniejących przepisów podkreślono, że *zarówno prawa Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, jako też w ogóle osób trzecich, powinny być skrupulatnie zabezpieczone*. Stwierdzono, że *te same zasady będą również*

w swoim czasie zastosowane do kanonu i innych podobnych do Skarbu wnoszonych opłat, obecnie zaś wszystkie takie opłaty wnoszone być powinny na zasadzie istniejących przepisów.

Szczegółowe rozwinięcia przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w tej materii zostały wprowadzone po 1869 roku (por. rozdz. 3.4).

Rys. 3.12. Widoki z Królestwa Polskiego (4). Pocztaówka nieznanego wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŻS XII 8b/p.50/14

(źródło: <https://polona.pl>)

3.4. PRACE GEODEZYJNO-KARTOGRAFICZNE W LATACH 1869 – 1883

Przepisy z 1869 roku zniosły czasowość istnienia Towarzystwa polegającą na możliwości rozwiązania go po upływie każdego okresu i zamieniły Towarzystwo w instytucję stałą [61] oraz wprowadzały nowe zasady udzielania pożyczek, oparte na nowych zasadach podatkowych wprowadzonych ukazem z dnia $\frac{8}{20}$ grudnia 1866 roku [76].

Nowe regulacje szczegółowe wprowadziły *Najwyższej zatwierdzone przepisy o udzielaniu nowych pożyczek Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskiem*

z dnia 12 lipca 1869 roku. Przepisy te podpisał w imieniu cara Aleksandra II przez prezydujący w Komitecie do spraw Królestwa Polskiego książę Paweł Gagaryn i ogłoszono je $\frac{1}{18}$ grudnia [53].

Zgodnie z tymi przepisami dozwolono Towarzystwu udzielać pożyczek w listach zastawnych tylko na dobra ziemskie mające założoną hipotekę gubernialną, z zastrzeżeniem, że posiadłości mniejsze niż 90 mórg mogą korzystać z pożyczek tylko wtedy, gdy mają ustalone granice i nie są przedzielone gruntami należącymi do innego właściciela.

Opracowana przez Dyрекcyję Główną *Instrukcja dla Dyrekcyj Szczegółowych w przedmiocie załatwiania żądań dotyczących przyznawania na dobra ziemskie pożyczki Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w listach zastawnych Seryi I-szej z $\frac{8}{20}$ grudnia tego roku* stanowiła, że wśród dowodów składanych przez pożyczkobiorcę musi być [57]:

- *mapa wiarygodna, przez jeometrę przysięgłego wykonana, ze ścislestem na niej oznaczeniem granic i zmian, jakie Ukazy z roku 1864 i 1668 o uwłaszczeniu mieszczan i włościan w nich wywołały,*
- *rejstr pomiarowy wskazujący rozległość dóbr ogólną, z rozgatkowaniem szczegółowych rodzajów powierzchni.*

Wykorzystując takie dokumenty pomiarowe kontrolerzy Towarzystwa, *pod odpowiedzialnością z prawa płynącą sprawdzą pewność granic, tak od dóbr ościennych, jak i od strony włościan, śledząc, czy są dokładne w opisie dóbr i zgodne ze stanem rzeczy określone, oraz przestrzeń gruntów deklaracją podatkową wykazaną.*

Dowody pomiarowe winny być sporządzane przez geometrę 2 klasy. Jak podkreślono w [27] – *jeżeli je wykonywał geometra 1 –szej klasy, winny być sprawdzone i za zgodność z gruntem przez geometrę klasy 2-ej poświadczone.* Dowody te musiały przedstawiać obraz dóbr pozostałych po odpadnięciu gruntów uwłaszczonych, oddanych za służebności, sprzedanych itp.

Cytowana publikacja zwraca także uwagę [27], że gdy w przypadku *dokonywania taksy dóbr, obciążonych już pożyczką Towarzystwa, okażą się grunta, jakie oddane już, lub zanierzono oddać na własność osobom trzecim, wówczas ubytek ten uwydatnić należy na mapie głównej i rejestrze, a oprócz tego sporządzić plan i rejestr tej części, jaka od folwarku ma być oddzieloną, niemniej polecić geometrze ułożenie protokołu, opisującego granice oddzielające folwark od gruntów odpaść mających, i na podstawie tych dowodów, wnieść do dyrekcyi szczegółowej, czy do delegacyi taksowej, żądanie uwolnienia gruntów o jakich mowa, od odpowiedzialności za pożyczkę Towarzystwa i o wyłączenie ich z taksy.*

Rys. 3.13. Widoki z Królestwa Polskiego (5). Pocztaówka nieznanego wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŹS XII 8b/p.50/14

(źródło: <https://polona.pl>)

Reskrypt Nr 6418 Komisji Rządowej Sprawiedliwości z dnia 17/29 lipca 1871 roku zwracał uwagę na procedurę postępowania w przypadkach zamiaru zbycia części dóbr zastawionych w Towarzystwie Kredytowym. Według wykładni zamieszczonej w [27]:

Jeśli właściciel dóbr ziemskich, z dwóch lub więcej folwarków złożonych, odpowiednio zagospodarowanych i zabudowanych, zamierza to rozdzielić na pojedyncze części, czyli folwarki, w takim razie winien wnieść o to podanie do właściwej dyrekcyi szczegółowej i dołączyć:

- a) Opis każdej pojedynczej części, jaka ma stanowić osobny majątek z osobną hipoteką (opisy te ułożone być mają na szmatach drukowanych, przez władze Towarzystwa przysposobionych, każdy w dwóch jednorodnych egzemplarzach),*
- b) Plany i rejestra pomiarowe, każdego działu czyli folwarku lub mapę i rejestr pomiarowy całych dóbr, obejmujące wyraźne oznaczenie przestrzeni gruntów mających być rozdzielonemi dla każdego z częściowych nabywców,*
- c) Protokół opisania granic i znaków granicznych, jakie rozdzielać mają pojedyncze części dóbr; przez właściciela i geometrę klasy II–ej podpisany.*

Pewien przełom w zasadach działania Towarzystwa wprowadziło zatwierdzone 3 lipca 1871 roku *Najwyższe postanowienie pozwalające udzielania pożyczek Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w listach zastawnych na posiadłości włościańskie* [68]. Postanowienie to zawierało jednak istotne ograniczenie:

Najjaśniejszy Pan, stosownie do postanowienia Komitetu do Spraw Królestwa Polskiego, w dniu 3 lipca roku bieżącego Najwyżej zezwolił raczył, na udzielanie pożyczek przez Towarzystwo Kredytowe Ziemskie tylko na takie posiadłości włościańskie, na które mogą być udzielone pożyczki na zasadzie Najwyżej zatwierdzonych 12 Lipca r. 1869 przepisów o udzielaniu nowych pożyczek przez toż Towarzystwo, to jest, na posiadłości zawierające w sobie więcej niż 90 morgów i posiadające hypotekę gubernialną, lecz pod warunkiem, że w razie sprzedaży za należności przypadające Towarzystwu takich posiadłości, nie powinny być do nich stosowane czasowe ograniczenia, obecnie przy sprzedaży gruntów włościańskich obowiązujące.

Dostarczenie dowodów pomiarowych Towarzystwu przez włościan spełniających ten warunek ułatwia rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 11 listopada 1871 roku, uzupełniające geodezyjny standard techniczny z 1839 roku

Wprowadzone modyfikacje ustalały, że grunty włościańskie miały być kreślone na planach szczegółowo z podziałem na [x]:

- grunty indywidualne i wspólne, osobnymi numerami w tabeli oznaczone.
- na ziemię użytkową pod budynkami i sadami, orną, łąki, pastwiska, lasy i t. d., oraz nieużytkową — pod rowami, drogami, wodą, piaski i t. p.

Każdy rodzaj użytków należało pokrywać inną farbą i objaśnić, jaką farbą jaki użytek jest pokryty.

Odnosiły się także do sposobu opisywania parcel:

- na każdej z oznaczonych na planie parceli indywidualnych lub będących własnością wspólną wystawić należy właściwy numer, pod którym dany grunt indywidualny lub wspólny zapisany jest w tabeli likwidacyjnej lub nadawczej, tudzież ilość zawierającego się w danej parceli gruntu.
- jeśli osada (grunt użytkowany przez jednego rolnika – przyp. aut.) jednym numerem oznaczona, składa się z kilku działek, w różnych miejscach położonych,

to oznaczać należy przestrzeń gruntu każdej oddzielnej części osady.

- *w razach, gdy grunty włościańskie położone są w dwu lub więcej parcelach, należy parcele te podać na planie w takim położeniu i odległości jedna od drugiej, w jakich znajdują się one w rzeczywistości z podaniem długości linii magistralnych, wymierzonych dla określenia odległości położonych oddzielnie parceli; wymierzając linje magistralne za podstawę, biorą się punkty na liniach granicznych, oznaczone w naturze i na planie znakami mierniczemi.*

Plany należało sporządzać w skali 1:5000 (rzadziej 1:2500) według miar nowopolskich, *na specjalnym papierze, płótnem podklejonym.*

Przepisy z 1871 roku wprowadzały również dość istotne zmiany dotyczące sporządzania rejestrów pomiarowych:

- *rejestry pomiarowe, podpisywane przez geometrę sporządzającego, należało o ile możliwości podawać na planie; gdy to jest trudne—oddzielnie,*
- *rejestr winien być rubrykowany zgodnie z schematem tabeli likwidacyjnej lub nadawczej; gdy w posiadaniu włościan są takie użytki, dla których niema w tabeli odpowiedniej rubryki, np. lasy, to wnieść je należy do jednej z rubryk istniejących z nałożonym omówieniem.*

Przepisy podawały także szczegóły dotyczące wpisywania do nich danych:

w rejestrze wystawia się numery parceli indywidualnych i wspólnych, tudzież imiona i nazwiska posiadaczy zgodnie z tabelą, chociażby skutkiem podziału, spadkobrania, sprzedaży lub innych umów osady przeszły na własność innych osób, w tabeli niewymionionych,

- *grunty gromadzkie lub wspólne kilku osadników umieszcza się w rejestrze po wylczeniu osad indywidualnych, zachowując właściwe numery, pod którymi pomienione grunty wyszczególnione zostały w tabeli,*
- *przestrzeń nieużytków wpisywać do rejestrów ze wskazaniem rodzaju ich — błota, piaski, drogi i t. p.; gdy nieużytek należy do osoby pojedynczej i wśród jej gruntów się znajduje lub do nich przytyka, należy przy obliczaniu wciągać go do gruntów danej osady; nieużytki zaś, niestanowiące własności osad pojedynczych—wspólne drogi, ulice, jeziora — obliczać jako nieużytek gromadzki.*

Rozporządzenie rozszerzało również obowiązujące wcześniej ustalenia dotyczące kopców granicznych. Zmieniają się, przede wszystkim ustalenia dotyczące kopców głównych usypywanych końcach linii granicznych dóbr. Wysokość kopców powinna się równać połowie ich średnicy. W środku każdego kopca głównego, gdy to jest możliwe, powinno się umieszczać *śłup drewniany 6—9 cali grubości i 2 — 2¹/₂ łokci wysokości, opalony*. Śłup ten powinien być umieszczany w ten sposób, by nie wystawał więcej niż na ²/₃ stopy i musi być utwardzony *węglami, kamieniami, szkłem lub przynajmniej ziemią kolorem i gatunkiem różniącą się od tej, na jakiej kopiec postawiony został*. W punktach zbiegu granic kilku przyległych posiadłości dla każdej z nich powinno się usypać osobny kopiec główny, a ponadto kopce główne powinny występować również w punktach, gdzie *granicę przecina kolej żelazna, kanał, szosa 1 i 2 rzędu, jezioro lub t. p.*; Przepisy wskazywały także, by w przypadku *granic krętych*, oraz długich linii granicznych sypać kopce środkowe, tak, *by z każdego z nich można było dobrze widzieć kopiec następujący, mniej więcej o 50 prętów*. Na planach powinny być podawane długości odcinków łączących poszczególne kopce.

Ze względu na fakt, że przepisy dopuszczały dwie formy postępowania – nowy pomiar gruntów włościańskich lub kopiowanie tych gruntów z istniejących już planów ogólnych dóbr, z ustawieniem w naturze jedynie znaków mierniczych, w przepisach pojawiły się doprecyzowania mówiące o umieszczaniu jednej z dwóch klauzul uzupełniających:

- *plan ten sporządził, na podstawie dokonanego pomiaru w naturze, w roku NN, będący przy zarządzie gubernjalnym NN geometra etatowy (lub prywatny NN klasy)—imię i nazwisko*
- *plan ten wykopjował z ogólnego planu majątku NN (lub skarbowego planu wsi NN) i sprawdził w naturze z ustawieniem znaków mierniczych, w roku NN, będący przy Zarządzie gubernjalnym NN geometra etatowy (lub prywatny NN klasy)—imię i nazwisko. W tym drugim przypadku na planie powinno się także znaleźć słowo kopja.*

Rozporządzenie z roku 1871 zostało jeszcze dopełnione okólnikami Komisji z 16 marca 1872 r. i 22 stycznia 1873 r. oraz rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z 23 grudnia 1875 r. [68].

Rys. 3.14. Widoki z Królestwa Polskiego (6). Pocztaówka nieznanego wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŹS XII 8b/p.50/14

(źródło: <https://polona.pl>)

Według [61] do 1886 roku z pożyczek Towarzystwa skorzystało 108 posiadłości włościańskich spełniających warunek 90 mórg. Warto skonfrontować to z informacją, że według [15] w 1904 roku było 6614 gospodarstw włościańskich o areale przekraczającym 50 mórg, co stanowiło tylko 0,8% wszystkich posiadłości chłopskich, utworzonych na mocy ukazu z 1864 roku.

Dla zabezpieczenia interesów Towarzystwa udzielającego pożyczek na mocy przepisów z 1969 roku, dnia 1 czerwca 1972 roku zatwierdzone zostały *Przepisy taksy dóbr* [66]. Początkowe paragrafy tych przepisów stanowiły:

§1. Szacowanie na zasadzie niniejszych przepisów ma na celu wynalezienie wartości dóbr, służyć mogącej z zupełnym bezpieczeństwem za rękojmią dla pożyczek Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego.

§2. Dobra, na które pożyczka Towarzystwa na podstawie taksy według §17, 18 i 19 Najwyżej zatwierdzonych przepisów z dnia ¹²/₂₄ lipca 1869 r. żądaną będzie, powinny posiadać mapę i rejestr pomiarowy, stan dóbr dokładnie przedstawiające. Władze Towarzystwa udzielając pożyczkę, zatrzymają w aktach swoich oryginał lub kopię mapy i rejestru pomiarowego, które jednak właściciel po umorzeniu lub spłaceniu pożyczki mocen będzie odebrać.

Przepisy stanowiły także (§13), że w trakcie prac Delegacji Taksowych *znajdować się winien na gruncie jeometra przysięgły i patentowany, który czynności miernicze przez delegacją żądane skuteczniczać będzie w obowiązku. Gdyby członek delegacji przez Dyrekcyę Szczegółową wyznaczony był zarazem jeometrą i czynności jeometrycznych podjął się, wówczas obecność innego jeometry nie jest konieczną.*

Szczegóły ustalała zatwierdzona 1/13 sierpnia 1972 roku *Instrukcja dla Delegacji Taksowych i Władz Towarzystwa, rozwijająca i wprowadzająca w wykonanie przepisy o taksie dóbr* [57]:

§19. Ponieważ według §13 ustawy taksowej w terminie zjazdu delegacji znajdować się powinien na gruncie jeometra przysięgły i patentowany, który czynności miernicze przez delegację żądane, wypełniać będzie w obowiązku ponieważ nadto jeometra ten, staraniem właściciela dóbr sprowadzonym i przez niego wynagrodzonym być ma, Dyrekcyę przeto Szczegółową, dla dogodności właścicieli, powinny się starać wejść w układ z kilkoma jeometrami, w różnych powiatach zamieszkałymi, a sumiennością robót odznaczającymi się i oznaczyć wysokość wynagrodzenia ich za czynności przy szacowaniu dóbr.

O układach tych Dyrekcyę Szczegółową stowarzyszonych powiadomią a nadto mocne będą ugodzonym przez siebie jeometrom wynagrodzenie za czynności miernicze, w myśl § 13 przepisów taksowych dokonane, w zastępstwie dóbr wypłacać, zapisując wydatek ten na rachunek dóbr. Układ powyższy Dyrekcyi Szczegółowej z jeometrami w niczem wiążać nie może właścicieli dóbr.

Do czynności jeometrycznych przy szacowaniu dóbr mogą być używani tylko jeometry których dowody kwalifikacyjne przez Dyrekcyę Szczegółową za dostateczne będą uznane.

Wreszcie, gdyby Władze Towarzystwa przekonały się o niedokładności robót jeometry, są w obowiązku wyłączyć go od czynności przy szacowaniu dóbr, oraz od takich, które w przyszłości i z polecenia Władz Towarzystwa wykonywane będą.

§22. Mapa i rejestr pomiarowy powinny być sporządzone przez jeometrę przysięgłego i patentowanego i odpowiadać rzeczywistemu obecnemu stanowi dóbr. Wiecyste dzierżawy i wspólne pastwiska, oraz wszelkie zmiany istoty dóbr i ich przestrzeni dotyczące, jeżeli takowe po sporządzeniu mapy i rejestru pomiarowego były dokonane, wprowadzone w nich być powinny.

Według tych przepisów *pozostawionym być winien jeometrze czas przed zjazdem delegacyi taksowej do zaprojektowania tak linii rozdzielowych, wskazujących różnice gruntów na polach, łąkach i pastwiskach przez opalikowanie, jak i przez oznaczenie zaciosami takichże różnic w lasach. Jeometra następnie wnieść ma ołówkiem linie te na mapę i przygotować brulion rejestru klasyfikacyjnego całej przestrzeni, pozostawiając delegacyi oznaczenie właściwych klas.*

Delegacja klasę każdej przestrzeni oznacza, a jeometra przez delegacyą oznaczone linie na mapę ostatecznie wnosi i rejestr klasyfikacyjny układa.

W uzupełnieniu tej instrukcji wydane zostały dwa aneksy: *Klasyfikacya gruntów ornych* oraz *Instrukcyja dodatkowa o szacowaniu lasów ze względu na drzewostan.*

Zgodnie z uchwałą Władz Towarzystwa z dnia ¹³/₂₅ lutego 1874 roku [77]:

Mapy i rejestry pomiarowe winny być, bądź w oryginałach, bądź w kopiach składane w Archiwach Dyrekcyj Szczegółowych i tamże przez czas trwania pożyczki najstaranniej przechowywane. Składane kopie map nie mogą być sporządzane na skalę mniejszą jak 1 do 15000.

Na jakość dowodów pomiarowych sporządzanych dla Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w tym okresie wpływają niewątpliwie także zatwierdzone 24 marca 1881 roku przez Komitet do spraw Królestwa Polskiego *Przepisy o mierzeniu i odgraniczeniu gruntów, które przeszły na własność włościan gubernij Królestwa Polskiego na mocy Ukazu z d. 19 Lutego 1864 r.*

Przepisy te posiadające rangę ustawy dotyczyły w pierwszym rzędzie spraw formalno – urzędowych, związanych z uwłaszczeniem, zaś techniczne, geodezyjne pierwiastki tej ustawy sprowadzały się przede wszystkim, do ustaleń dotyczących szczegółów odgraniczenia w każdej wsi gruntów włościańskich z nadania ukazowego od gruntów przyległych (nieukazowych) [5,11]. W tym zakresie ustawa nakazywała:

- wnoszenie na plan granicy tych gruntów *z oznaczeniem miary linii i kątów przez nie utworzonych; położenie znaków mierniczych i kąt rumbiczny, określony w stosunku do jednej z linii między kolistej (obwodnicy),*
- sporządzanie dołączanego do planu szczegółowego opisu geodezyjnego granic, *w którym powinny być przytoczone wszystkie szczegóły zamieszczone w planie, tak dokładnie, ażeby wrazie zaginięcia planu można go było zrobić z opisu ua nowo (wznowić granice zewnętrzne),*

- sporządzenie protokołu rozgraniczeniowego, w którym *powinien być wskazany czas odgraniczenia przez geometrę, nazwisko i położenie wsi, w której dopełnia się odgraniczenia, i wyszczególnienie osób obecnych przy odgraniczeniu, jak również tych, które na wezwanie się nie stawiły, ze wskazaniem pełnomocnictw i uchwał gromadzkich, na zasadzie których przy odgraniczeniu byli obecni pełnomocnicy właścicieli majątków i gromad wiejskich.*

Jednocześnie wprowadzone zostają doprecyzowania dotyczące znaków granicznych. Podtrzymując zasadę, że *jako znaki pomiarowe, którymi powinny być oznaczone w naturze granice gruntów włościańskich służą kopce (kurhany z ziemi), dzielące się na główne (kątowe) i drugorzędne (środkowe lub boczne), przepisy dopuszczają wyjątki:*

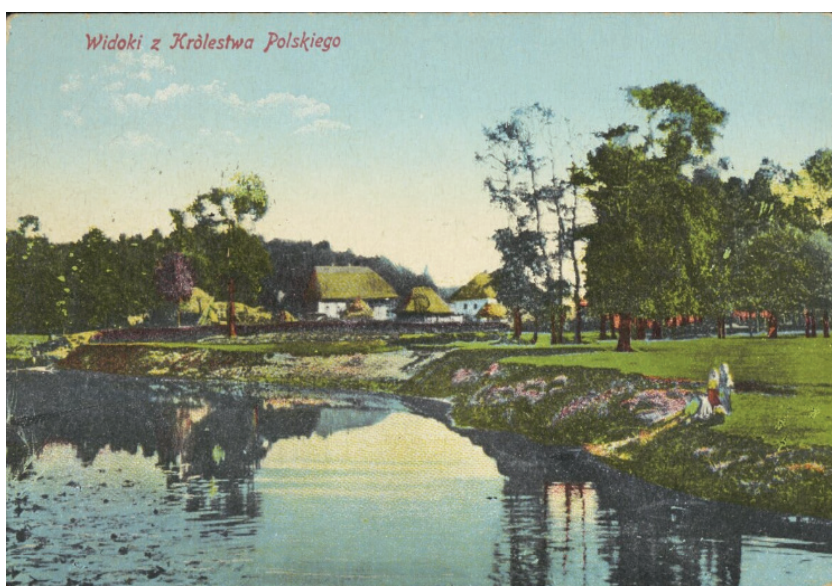
- *jeżeli nie można ustawić kopca w naturze, to takowy może być zastąpiony słupem drewnianym lub kamiennym,*
- *jeżeli przestrzeń gruntu do osady należącego jest niewielka a linia graniczna bardzo nierówna, odgraniczenie może być dokonane bez stawiania kopców lub słupów na wszystkich zagięciach linii granicznej ale z koniecznym warunkiem dokładnego określenia każdego jej zagięcia na planie i w opisie geodezyjnym i zaznaczenia o tem w protokule o odgraniczeniu gruntów włościańskich.*

Protokół o odgraniczeniu gruntów włościańskich sporządza i podpisuje geometra dopełniający odgraniczenia *i wszystkie osoby, które przytem były obecne; a za niepiśmiennych podpisuje, przez nich do tego upoważniona, osoba piśmienna.*

Przy pracach rozgraniczeniowych włościanie są zobowiązani *dostarczyć robotnika, podwód i mieszkania dla geometry, dwór zaś — materiał potrzebny, jako to: kolki, wiechy.* Przepisy przewidują także kary dla winnych *niedopuszczenia geometry do wykonania jego obowiązków, lub sprzeciwiania się robotom, lub obrażenia geometry, a także zniszczenia lub popsucia znaków mierniczych.* Należy jednak zwrócić uwagę, że także i te przepisy, nakazując pomiar i kartowanie *wewnętrznej sytuacji gruntów, nie wprowadzają jednoznacznego obowiązku stabilizacji trwałej granic poszczególnych parcel włościańskich.* Granicami parcel pozostają miedze.

W dostosowaniu do tego zapisu ministerstwo wprowadza w 1883 roku dwa rozporządzenia – z 21 czerwca i 21 grudnia [5], które ustalały, że:

- plany sporządzone na podstawie przepisów z dnia 11 listopada 1871 roku należy uzupełnić *przez pomiar w naturze granic zewnętrznych dla określenia kątów astralabicznych, miary linji i kąta rumbicznego jednej z linij granicznych; pomiar winien być dokonywany przy pomocy kątomiaru, teodolitu lub ulepszonej astrolabji,*
- plany sporządzone według przepisów z dnia 23 grudnia 1875 roku należy uzupełnić *wymiarem w naturze kątów astralabicznych i oznaczeniem ich na planie, tudzież podaniem ich w opisie geodezyjnym.*

Rys. 3.15. Widoki z Królestwa Polskiego (7). Pocztaówka nieznanego autora, wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŻS XII 8b/p.50/14

(źródło: <https://polona.pl>)

3.5. PRACE GEODEZYJNO-KARTOGRAFICZNE W LATACH 1884 – 1899

Omówione wcześniej różne przepisy dotyczące prac geodezyjno – kartograficznych nie zmieniają postaci rzeczy, że podstawowym geodezyjnym standardem technicznym dla wszelkich prac prowadzonych w Królestwie Polskim pozostają opracowane przez Oddział

Pomiarów przy Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu i zatwierdzone 15/27 grudnia 1839 r. *Przepisy obowiązujące przy pomiarach przestrzeni dóbr i lasów rządowych, także majątków pod opieką rządu zostających* [65].

Przełomem, z punktu widzenia jakości geodezyjnych dowodów pomiarowych sporządzanych dla potrzeb Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego stają się *Przepisy taksy dóbr ziemskich ułożone w rozwinięciu Ustawy Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskiem*, zatwierdzone przez Ministra Skarbu dnia 11/23 maja 1884 roku, oraz *Instrukcja taksowa oraz przepisy co do pożyczek z mnożnika 40, konwersyj, segregacji i zwolnień*, uchwalone przez Ogólne Zebranie połączonych Władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskiem 9/21 czerwca 1884 roku [67].

Przepisy taksy dóbr ziemskich w §7 stanowiły:

Za podstawę do szacowania dóbr służyć będzie mapa i rejestr pomiarowy, dokładnie przedstawiające przestrzeń i skład dóbr.

Mapa i rejestr pomiarowy sporządzone być powinny przez jednego z jeometrów przysięgłych, przez Władze Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego upoważnionych.

Paragraf 61 tych przepisów ustalał:

Jeometry sporządzający lub poświadczających plany dóbr, jak również jeometry przy taksie użyci, odpowiadają za zgodność z gruntem planów i rejestrów pomiarowych, oraz za ściśle obliczenie przestrzeni, w rejestrach klasyfikacyjnych wykazanych. Za niedokładne wykonanie tych czynności, mogą być czasowo lub na zawsze pozbawieni upoważnienia do sporządzania i poświadczania dowodów pomiarowych, Władzom Towarzystwa przedstawianych, a nawet pociągani do sądowej cywilnej i kryminalnej odpowiedzialności, podług zasad ogólnego prawa.

Czasowe pozbawienie upoważnienia do czynności pomiarowych, nie dłuższe jednak nad lat 5, wyrzeka Dyrekcyja Główna; o pozbawieniu zaś na zawsze takiego upoważnienia, lub o pociągnięciu do odpowiedzialności sądowej, stanowi Komitet Towarzystwa w Ogólnem Zebraniu.

Instrukcja taksowa precyzowała:

§11. Jeometra, sporządzający dowody pomiarowe Towarzystwu Kredytowemu składane, powinien być do tego upoważniony przez Dyrekcyję Główną, na przedstawienie Dyrekcyi Szczegółowej. Umówienie i sprowadzenie na grunt takiego jeometry jest obowiązkiem właściciela dóbr. Jeometra, przy czynnościach swoich, winien

jaknajściślej stosować się do Instrukcyi o sporządzaniu dowodów pomiarowych, przez władze Towarzystwa wydanej (§§ 61 i 63 P. T.).

§12. Delegaci taksowi czuwać winni, aby członkowie delegacyj, oraz jeometry przy taksie używani, pilnie i sumiennie obowiązki swoje pełnili. Wrazie zażalenia na któregokolwiek z członków delegacyi lub jeometrę, albo wrazie dostrzeżenia uchybień z ich strony, Dyrekcyja Szczegółowa obowiązana jest zażądać odpowiednich objaśnień, a gdyby na ich podstawie uchybienie za rzeczywiste uznała, wnioski swe Dyrekcyi Głównej przedstawić.

§12. Wynagrodzenie za pomiar i wszelkie czynności jeometryczne przy taksie spada w całości na właściciela.

§ 25. Mapa i rejestr pomiarowy do taksy składane, powinny czynić zadość wymaganiom Instrukcyi o sporządzaniu dowodów pomiarowych i odpowiadać obecnemu stanowi dóbr. Przestrzenie sporne, odprzedane lub w wieczystą dzierżawę wypuszczone, niemniej wszelkie zmiany w składzie dóbr i ich przestrzeni na mapę i do rejestru pomiarowego wprowadzone być mają.

Mapy, na których klasyfikacya według przepisów taksowych z r. 1872 oznaczoną była, mogą być do nowej taksy użyte, jeżeli nie są sporządzone na kalkfc lub sposobem fotograficznym, ani na skalę mniejszą niż 1 do 5000, i jeżeli Dyrekcyja Szczegółowa uzna je za odpowiednie. Takież mapy na skalę 1 do 10,000 winny być koniecznie przekopiwane, bez wnoszenia linii klasyfikacyjnych, a następnie za zgodność z gruntem sprawdzone.

Mapy powyższe, w zachowaniu Dyrekcyi Szczegółowej pozostające, wydawane będą do u-żytku przy taksie nowej, jedynie na ręce właściciela i na jego odpowiedzialność, którą, w stosownej deklaracyi, przyjąć na siebie powinien. Wrazie zagubienia tak wydanej mapy, Dyrekcyja Szczegółowa sporządzenie nowej na koszt właściciela zarządzi.

§ 34. Dyrekcyja Szczegółowa zawiadomi właściciela dóbr, któremu z delegatów taksowych dokonanie oszacowania poruczyła. Przypomni nadto właścicielowi, iż czynność delegacyi bez obecności jeometry, sprowadzonego staraniem właściciela, odbyć się nie może.

W rozwinięciu §7 Przepisów taksy dóbr zebranie połączonych Władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskim zatwierdza ⁹/₂₁ czerwca 1884 roku Instrukcyę o sporządzaniu dowodów pomiarowych, przedstawianych Władzom Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego dla ocenienia bezpieczeństwa pożyczek na dobra ziemskie udzielanych [78].

Do instrukcji tej Komitet Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego wprowadza korekty, zatwierdzając ^{23 maja/}_{4 czerwca} 1886 roku ostateczną wykładnię tego przepisu. Wersję tę podaję poniżej [79]:

Instrukcja

o sporządzaniu dowodów pomiarowych, przedstawianych Władzom Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego dla ocenienia bezpieczeństwa pożyczek, na dobra ziemskie udzielanych.

Rozdział I

Upoważnienie jeometrów i nadzór nad ściśłem wykonywaniem czynności pomiarowych.

*§1**

Dowody pomiarowe, przedstawiane Towarzystwu Kredytowemu Ziemskiemu do ocenienia bezpieczeństwa pożyczek na dobra ziemskie udzielanych, powinny być sporządzone lub za zgodność z gruntem poświadczone przez jeometrę posiadającego upoważnienie Dyrekcyi Głównej Towarzystwa i ściśle odpowiadać przepisom niniejszej Instrukcyi.

Plany dóbr z wskazaną na nich podług przepisów taksowych z r. 1872 klasyfikacją, przy użyciu ich do taksy na zasadzie przepisów z r. 1884 dokonywanej, ulegają tylko warunkom w §§-ch 55, 56, 57 i 58 niniejszej Instrukcyi wyrażonym. dodane

§2

Jeometra, żądający upoważnienia do sporządzania dowodów w paragrafie 1 wyrażonych, obowiązany jest złożyć jednej z Dyrekcyj Szczegółowych Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, przy odpowiednim podaniu:

- 1) patent na jeometrę klasy II;*
- 2) podpisaną przez siebie deklaracją z zapewnieniem:

  - a) że jaknajściślej stosować się będzie do przepisów niniejszej Instrukcyi, do rozporządzeń Władz Towarzystwa w rozwinięciu tej Instrukcyi wydanych;*
  - b) że zobowiązuje się nie wymagać wynagrodzenia wyższego nad taksę przez Towarzystwo ustanowioną;*
  - c) że poddaje się odpowiedzialności, w § 61 Przepisów taksowych z r. 1884 zastrzeżonej.**

§3

Dyrekcya Szczegółowa przedstawia podanie jeometry wraz z aneksami i swą opinią Dyrekcyi Głównej, która wydaje upoważnienie, lub udziela odmowną odpowiedź, bez przytoczenia powodów.

§ 4

O każdym udzielonem upoważnieniu Dyrekcyja Główna zawiadamia wszystkie Dyrekcyje Szczegółowe.

§ 5

Jeometra, przez Dyrekcyję Główną upoważniony, otrzymuje na to odpowiedni dowód i ma prawo wykonywania czynności mierniczych w okręgu każdej Dyrekcyi Szczegółowej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego.

Dowód ten jeometra na żądanie właściciela dóbr, w których czynności miernicze wykonywa, jak również na żądanie delegata taksowego przy taksie dóbr, okazać jest obowiązany.

§6

Czuwanie nad dokładnością składanych Władzom Towarzystwa dowodów pomiarowych, jakniemniej bliższy nadzór nad tem, aby dowody rzeczone w ścisłym zastosowaniu się do niniejszej Instrukcyi przez jeometrów upoważnionych sporządzane były, należy do Władz wykonawczych Towarzystwa.

W tym celu każda z Dyrekcyj Szczegółowych oraz Dyrekcyja Główna władne są używać pomocy techników właściwych, tak do sprawdzania dowodów pomiarowych, jak do dokonywania rewizyj pomiarów.

ROZDZIAŁ II.

Sporządzanie dowodów pomiarowych.

I. Plany.

§7

Plany dóbr powinny być sporządzane jednostajnie i przedstawiać jak najdokładniej przestrzeń i skład dóbr, istniejące w czasie wykonywania pomiaru.

§8

Bez związku liniowego lub trygonometrycznego nie wolno dokonywać żadnego pomiaru.

Przestrzenie, nieprzenoszące 150 włók mierzone być mogą na związku liniowym; większe zaś koniecznie na związku trygonometrycznym.

Do planów wykonanych na związku trygonometrycznym dołączać należy sieć związkową i wyliczenie punktów, a punkta te utrzymywać na gruncie wmiarę możności.

Punkta krańcowe oraz niektóre pośrednie związku liniowego, opierać należy na domiarach do punktów stałych.

§ 9

Miarą obowiązującą przy wykonywaniu planów jest miara nowopolska.

§ 10*

Wszystkie pierworysy i odrysy sporządzane być powinny na podziałkę normalną, to jest 1: 5000.

§ 11

Z podziałki mniejszej od 1:5000 na podziałkę normalną przerabiać planów niewolno.

§ 12

Pierworysy planów kreślone być mają wyłącznie na papierze tak przygotowanym, aby łamaniu się i kurczeniu nie ulegał.

Odrysy czyli kopie rysować należy na cienkim papierze, na płótno naklejonym.

§ 13

Planu wyrysowanego na papierze pcd żadnym pozorem ciąć na kawałki i naklejać na płótnie nie wolno.

§ 14

Plany oryginalne czyli pierworysy, jakniemniej odrysy, kreślone być mają na sekcjach; mogą być jednak rysowane i na jednym arkuszu, jeżeli ten nie przenosi dwóch sekcji długości, a jednej i pół szerokości.

§ 15

Wielkość sekcji powinna zawierać 600 prętów w kwadrat, podług podziałki normalnej, w granicach rysunku, — 700 zaś z brzegami.

§ 16

Każda sekcja będzie podzielona na 16 kwadratów, zawierających w bokach po 150 prętów. Kwadrat główny, to jest o boku 600 prętów, wykreśla się karminem, pośrednie zaś o bokach po 150 prętów—tuszem.

§ 17.

Zamianę skrawków w kwadratach oznaczać należy na planach linią kropkowaną karminem. Przestrzeń skrawka, oraz długość podstawy otrzymanej z zamiany figury, powinna być również karminem na każdym właściwym kwadracie, w odpowiedniej cyfrze wykazana.

§ 18.

Jeśli plan jest w sekcjach przedstawiony, znaczyć je należy liczbami rzymskimi na prawym górnym brzegu; na ostatniej zaś, zamieszczony być powinien dokładny rozkład wszystkich sekcji.

§ 19*

Dziedzińce i place pod zabudowaniami, jako podlegające oszacowaniu w myśl § z Przepisów taksy z r. 1884, powinny być oddzielnie wykazywane i oznaczane ciemniejszym odcieniem, niż nieużytki.

§ 20

Przestrzenie sporne nie tylko oznaczać ale i objaśniać potrzeba na planach odpowiednimi uwagami.

§ 21*

Niewolno jest jeometrze pod żadnym pozorem wykazywać innego stanu i rodzaju użytkowania danych przestrzeni, niż ten, jaki zastaje na gruncie, przy dokonywaniu czynności.

§ 22

Rodzaj użytkowania szczegółów powinien być oznaczony na planie w sposób ogólnie praktykowany właściwymi kolorami, stosownie do Instrukcji pomiarowej z r. 1839, była Komisją Rządową Przychodów i Skarbu zatwierdzonej.

§ 23

Oprócz wszystkich szczegółów, na gruncie znajdujących się, zamieszczać należy na planie:

- a) punkta związku trygonometrycznego podług przepisanej formy, jeśli pomiar na tym związku dokonany;*
- b) kierunek igły magnesowej;*
- c) podziałkę z drobiazgowym na pręty i pręciki podziałem, jaknajściślej narysowaną;*
- d) wykład kolorów;*
- e) zamianę w kwadratach;*
- f) zebranie powierzchni z kwadratów każdej sekcji, a na ostatniej sekcji zebranie powierzchni z kwadratów wszystkich sekcji;*
- g) nazwy uroczysk;*
- h) odsyłacze oznaczające oddzielne realności lub lasy;*
- i) powierzchnię każdej przestrzeni, zamkniętą całość na gruncie stanowiącej;*
- k) granice z obcymi posiadłościami wewnątrz lub zewnątrz dóbr położonemi z oznaczeniem istniejących kopców;*
- l) nazwę dóbr oraz folwarków i attynencyj do nich należących, z objaśnieniem, w jakiej gubernii, powiecie i gminie są położone;*
- m) datę wykonania pomiaru oraz podpis i pieczęć wykonawcy, a jeśli plan sporządzony jest przez nieupoważnionego jeometrę, to prócz tego — poświadczenie zgodności*

z gruntem przez jeometrę upoważnionego do czynności mierniczych dla Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego.

§ 24

Granice oddzielnych folwarków, wchodzących w skład dóbr, jedną księgą hipoteczną objętych, powinny być ściśle oznaczane; jeśli zaś te folwarki nie graniczą z sobą, to i długość łączącej je drogi, oraz jej kierunek, na planie oznaczyć należy.

§ 25

Jeśli całe dobra, lub ich część składają się z działów, w szachownicy z obcemi własnościami będących a nieokopcowanych, to szerokość i długość każdego działu oraz odległość w obu jego końcach od działu następnego, jak również nazwiska sąsiednich każdego działu właścicieli, na planie zamieszczone być powinny. Gdy figury działów nie są foremne, szerokość ich w kilku miejscach zanotować po trzeba.

2. Rejestra pomiarowe.

§ 26

Rejestra pomiarowe sporządzać należy na szematkach podług przepisanej wzoru.

§ 27

W rejestrach znajdować się powinny wszystkie odsyłacze i przestrzenie, jakie na planie oznaczone zostały.

§ 28

Zamieszczone w rejestrze wymiary oddzielnych przestrzeni powinny zgadzać się jaknajściślej z odpowiedniami wymiarami na planie; ogół zaś powierzchni w rejestrze musi być równy ogólnej sumie z kwadratów, na planie wykazanej.

§ 29

Rejestr pomiarowy powinien być poświadczony przez upoważnionego jeometrę za zgodność z planem, do którego się odnosi.

Objaśnienie, kiedy i przez kogo plan ten był sporządzony, zrewidowany lub skopiowany, W poświadczeniu rejestru zamieszczać należy.

3. Czynności miernicze przy klasyfikacji.

§ 30.*

Do czynności pomiarowo-klasyfikacyjnych, na zasadzie przepisów taksy dóbr z roku 1884 dopełnianych, używane być powinny pierworysy albo kopje jedynie z pierworysów, przez upoważnionego jeometrę sporządzone lub poświadczone, odpowiadające ściśle gruntowi w czasie dokonywania klasyfikacji.

Wszelkie plany, powyższym warunkom nieodpowiadające, mogą być użyte za podstawę do klasyfikacji, o ile formalna rewizja tych planów nie wykaże różnic przenoszących granice § 50 wskazane.

§ 31 *

Przed rozpoczęciem czynności pomiarowych przy klasyfikacji, jeometra do tych czynności użyty obowiązany jest przekonać się:

1) czy rodzaj użytków na gruncie odpowiada użytkom na planie wykazanym, a mianowicie: czy las jest oznaczony jako las, łąka jako łąka i t. d.

2) czy granice i przestrzenie użytków rolnych jakniemniej dóbr całych, o ile to bez użycia instrumentów mierniczych ocenić można, odpowiadają konturom i przestrzeniom na planie oznaczonym;

3) czy kopce graniczne i budowle na gruncie są w tem samym miejscu i w tej samej ilości, jak na planie oznaczono;

4) czy cała przestrzeń dóbr jest na planie wykazana, jakniemniej, czy nie zamieszczono na nim przestrzeni do dóbr nienależących.

Gdyby podczas sprawdzenia, w sposób powyżej wskazany, zgodności planu z gruntem, lub następnie przy wprowadzaniu linii klasyfikacyjnych i obliczaniu powierzchni, jeometra dostrzegł, że plan więcej niż w kilku ważniejszych szczegółach nie zgadza się z gruntem, a różnice wykryte przewyższają normę wskazaną paragrafem 50-ym, jeżeli plan pierwszy raz jest taksy użyty, — lub paragrafem 57. jeżeli do poprzedniej taksy posługiwał, — obowiązany jest złożyć na piśmie delegatowi taksowemu wymotywowaną opinię co do wartości technicznej planu z wyszczególnieniem kwestyonowanych przestrzeni i wraże otrzymania od niego upoważnienia, plan szczegółowo zrewidować i odpowiednio sprostować. (§52)

Upoważnienie przez delegata udzielone, lub odmowną jego odpowiedź, motywami popartą, do protokołu taksowego zapisać należy.

Rewizja planu powinna być dokonana:

a) na zlecenie Dyrekcyi Szczegółowej;

b) w wypadku przewidzianym w §§30 i 56:

c) jeżeli plan pierwszy raz do taksy użyty, nie jest sporządzony lub poświadczony przez upoważnionego jeometrę, albo też jeżeli plan już używany do taksy na zasadzie przepisów z r. 1872 dokonywanej, nie był sporządzony lub poświadczony przez jeometrę klasy drugiej.

Jeometra wykonywający czynności pomiarowe przy klasyfikacji, obowiązany jest również. zwrócić pilną uwagę, czy plan pierwszy raz do taksy użyty, odpowiada

ściśle niniejszej Instrukcji pod względem formalnym, sprostować dostrzeżone niedokładności i o tem wszystkim odpowiednią wzmiankę w protokóle taksowym zamieścić.

§ 32.

Linie rozdzielowe przy klasyfikacji jeometra obowiązany jest zbierać z gruntu i wnosić na plan według wskazania delegata taksowego, z możliwą ścisłością. Samemu jeometrze ani dokonywać, ani nawet projektować klasyfikacji bezwarunkowo nie wolno.

§ 33

Linije klasyfikacyjne oznacza się na planie kolorem niebieskim, liniami przerywanymi. Odnośne objaśnienia i cyfry także kolorem niebieskim wykazywać należy.

§34

Każda przestrzeń oddzielnie klasyfikowana, powinna być oddzielnie obliczona a powierzchnia jej na planie zanotowana.

4. Rejestra klasyfikacyjne.

§ 35

Rejestr klasyfikacyjny sporządzać należy na szematach przez Dyрекcyę Główną zatwierdzonych.

§ 36

Rejestr klasyfikacyjny ściśle odpowiadać powinien rejestrowi pomiarowemu pod względem odsyłaczów i powierzchni.

Jeżeli w danej przestrzeni, jednym odsyłaczem objętej, znajduje się kilka części do jednej i teże klasy należących, części te łączyć i w jednym wierszu zapisywać można; na planie jednak, jak to w § 34 zastrzeżono, przestrzeń każdego kawałka oddzielnie wypisaną być powinna.

5. Opisanie granic. — Odgraniczenie. — Protokóły graniczne.

§ 37

Od każdego planu pomiarowego dóbr, których wszystkie lub niektóre ściany graniczne z obcemi posiadłościami, bądź zewnątrz bądź wewnątrz tych dóbr położonemi, nie są utrwalone kopcami, albo też innemi widocznemi znakami, jako to: rzekami, drogami, wałami, wyraźnemi rowami i miedzami, dołączając należy protokół opisania całych granic lub tylko tych ścian granicznych, które kopcami lub wyżej wspomnianemi znakami nie są opatrzone.

§ 38

Jeżeli całe dobra lub ich części składają się z działów w szachownicy z obcemi własnościami będących a nieokopcowanych, do planu pomiarowego takich dóbr dołączany być powinien protokół opisanie granic tych działów.

§ 39

Przy oddzieleniu części dóbr obciążonych pożyczką Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, oprócz planu oddzielającej się części, wraz z rejestrem pomiarowym sporządzać należy protokół odgraniczenia, okopcowania i opisanie nowych granic. Do protokołu takiego dołączony być powinien planik nowowyprowadzonej granicy, w stosunku 1: 15,000 lub 1:20,000.

§ 40

Nowowyprowadzona linija graniczna opatrzona będzie kopcami w odległości prętów 50 jeden od drugiego; na załankach linij kopce w każdym razie sypać należy. Kopce sypane będą stosownie do instrukcyi o pomiarach z roku 1839.

§ 41

Każda zmiana granic dóbr, odpowiednim protokółem stwierdzona, na plan tych dóbr, w zachowaniu Władz Towarzystwa będący, wniesioną i na tymże planie objaśnioną być powinna; o oddzieleniu zaś od dóbr jakiegokolwiek przestrzeni wzmiankę w rejestrach: pomiarowym i klasyfikacyjnym, przy właściwych odsyłaczach uczynić należy.

§ 42

Protokoły opisanie wszystkich granic, niektórych ścian granicznych, jak również protokoły odgraniczenia i okopcowania spisuje jeometra upoważniony, podług przepisanych wzorów.

§ 43

Protokoły będą podpisane przez właścicieli lub ich specjalnie upoważnionych pełnomocników, przez świadków w zależności od właściciela niepozostających, w tej samej lub sąsiedniej miejscowości zamieszkałych, jakniemniej przez właściwego wójta gminy, który zarazem własnoręczność tych podpisów poświadczy.

Nieokopcowane granice z posiadłościami włościańskimi, powinny być za rzeczywiste i bezsporne przez wójta gminy uznane i wzmianka o tem lub o objaśnieniach przez wójta co do tych granic udzielonych, w protokóle uczyniona.

W końcu protokołu jeometra zamieszcza swój podpis i pieczęć.

ROZDZIAŁ III

Poświadczenie, sprawdzanie i rewizja na gruncie dowodów pomiarowych

§ 44

Dowody pomiarowe dla Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego przez nieupoważnionych jeometrów lub praktykantów mierniczych sporządzane, poświadczane być powinny przez jeometrów przez Dyрекcyę Główną upoważnionych.

§ 45

Poświadczenie planu skopiowanego z pierworysu, który nie został wykonany lub zrewidowanym na gruncie przez jeometrę upoważnionego przez Dyрекcyę Główną Towarzystwa, wkłada na poświadczającego odpowiedzialność nie tylko za zgodność odrysu z oryginałem, ale i za zgodność z gruntem tak pod względem pomiaru jako i wyliczenia.

§ 46 *

Jeżeli odrys sporządzony został z pierworysu, wykonanego lub poświadczonego za zgodność z gruntem przez upoważnionego przez Dyрекcyę Główną jeometrę, to poświadczający odpowiada tylko za zgodność kopii z oryginałem.

W wypadkach w paragrafie niniejszym i poprzednim przewidzianych, jeometra poświadczający dopilnować powinien, aby na kopii zamieszczona była data jej wykonania i podpis wykonawcy, oraz wzmianka o dacie sporządzenia pierworysu i nazwisku jego autora.

§ 47 ¹⁾

Rewizya na gruncie ma na celu sprawdzenie, czy plan pomiarowy lub plan granicy ściśle odpowiada gruntowi, oraz czy wszystkie przestrzenie dobra składające, bez względu na podziały gospodarcze pól, są na nim wykazane i dokładnie obliczone.

§ 48

Linije rewizyjne wnieść na plan należy, a różnice i poprawki wykazać i odpowiednio objaśnić.

Po sprostowaniu planu, rejestra pomiarowe i klasyfikacyjne, jeżeli to okaże się potrzebnem, poprawione być powinny.

§ 49

Jeometra rewidujący obowiązany jest przedstawić swoją opinią co do poddanych rewizyi czynności i dołączyć do niej notatki pozbieranych przez siebie z gruntu wymiarów.

§ 50

Pomiar uznany będzie za dostateczny, jeżeli wykryte uchybienia na każdym tysiącu prętów długości, przy skali i: 5000 nie przenoszą jednego pręta.

Obliczenie powierzchni za dobre uważanem będzie, jeśli przy tejże skali ilość błędów w ogółach i w szczegółach nie przechodzi na tysiąc powierzchni czterech jedności.

ROZDZIAŁ IV.

Przepisy ogólne.

§51

Jeometra przez Dyрекcyę Główną upoważniony. obowiązany jest bezwarunkowo do niezwłocznego wykonania czynności mierniczej, która mu, jako szczególnie pilna przez Dyrekcyę Szczegółową zaleconą zostanie.

Polecenia tego rodzaju Dyrekcyę Szczegółową wydawać są władne tylko w takich wypadkach, w których będą miały przekonanie, że opóźnienie czynności mierniczej narazi stowarzyszonego na znaczną i niewątpliwą stratę.

§ 52*

Przy taksie dóbr jeometryzy powinni wykonywać wszelkie czynności pomiarowe stosownie do wskazówek i zleceń delegata taksowego.

Wrazie wątpliwości, czy żądanie delegata zgodne jest lub niezgodne z przepisami niniejszej Instrukcyi pomiarowej,—jeometra żądanie to spełnić jest obowiązany, zdanie zaś swoje do protokołu taksowego zapisać, lub przedstawić je oddzielnie Dyrekcyi Szczegółowej zaraz po ukończeniu czynności, która wątpliwość wywołała.

§ 53

Na planach i w innych dowodach pomiarowych niczego zgoła podskrobywać niewolno. Wrazie konieczności sprostowania pomyłek, należy je przekreślić i poprawić kolorem czerwonym i odpowiednią o tem wzmiankę przez poprawiającego podcyfrowaną, na samym dowodzie zamieścić.

§ 54

We wszystkich wypadkach i co do wszystkich szczegółów w niniejszej Instrukcyi nieprzewidzianych lub dokładnie nieokreślonych, jeometryzy stosować się powinni do Instrukcyi pomiarowej w dniu 15 (27) grudnia 1839 roku za Nr. 99,859 przez byłą Komisję Rządową Przychodów i Skarbu zatwierdzonej.

ROZDZIAŁ V.

Przepisy przechodnie.

§55*

Plany dóbr z podziałką i: 5000, na których klasyfikacya na zasadzie Przepisów taksowych z roku 1872 jest oznaczona, mogą być, po sprawdzeniu lub rewizyi w § 31 niniejszej Instrukcyi przewidzianych, użyte do taksy na podstawie Przepisów taksowych z r. 1884 dokonywanej, jeśli nie przedstawiają różnic większych, niż w § 57 oznaczone, i jeśli na te plany, po przekreśleniu dawnych linii i znaków klasyfikacyjnych, nowe

kontury i znaki klasyfikacyjne jasno i dokładnie wprowadzić się dadzą. W takim razie dawną klasyfikację przekreślić karminem i nową tymże kolorem oznaczyć należy.

W wypadku niemożności jasnego wprowadzenia na taki plan nowej klasyfikacji, potrzeba sporządzić poświadczoną kopię tego planu i na niej nową klasyfikację oznaczyć.

§55

Plany z podziałką mniejszą niż 1: 5000, nie mniejszą jednak jak 1 do 10000, na których klasyfikacja na zasadzie Przepisów taksowych z roku 1872 jest oznaczona, powinny być przed użyciem ich do taksy na podstawie Przepisów taksowych z roku 1884 dokonywanej, zrewidowane na gruncie przez upoważnionego jeometrę, a jeśli nie będą przedstawiały większych nad dopuszczone paragrafem 57 niedokładności, na sporządzonych z nich i należycie poświadczonych kopiach nowa klasyfikacja oznaczona być może.

Plany na podziałkę mniejszą niż 1 do 10000 wcale do klasyfikacji użytymi być nie mogą.

§ 57

Przy sprawdzeniu i rewizyi planów, o których w §§ 55 i 56 jest mowa, mogą być tolerowane różnice w pomiarze i obliczeniu ogólnej przestrzeni nieprzenoszące 10 na tysiąc przy podziałce 1:5000 i 20 na tysiąc przy podziałce mniejszej niż 1: 5000.

§ 58

Wymienione w §§ 55 i 56 plany dóbr z podziałką 1:5000 lub mniejszą, przedstawiające różnice większe nad te, jakie podług § 57 mogą być tolerowane, jak również plany robione na kalce lub fotografowane, nie będą przyjęte przy taksie dóbr na mocy Przepisów z roku 1884 dopełnionej, (§25 Instr. Taks.).

ROZDZIAŁ VI.

Odpowiedzialność upoważnionych przez Dyрекcyę Główną jeometrów.

§ 59

W myśl § 61 Przepisów taksy dóbr z roku 1884 upoważnieni jeometry, za niedokładne sporządzanie dowodów pomiarowych i nieściśle stosowanie się do przepisów niniejszej Instrukcyi ulegają odpowiedzialności wmiarę winy, jakiej się dopuścili i odpowiednio do szkody tą winą bądź Towarzystwu, bądź stowarzyszonemu zrzędzonej.

§ 60

Wrazie uznania winy jeometry przez Władze Towarzystwa, Dyrekcyja Główna może cofnąć wydane mu upoważnienie (§112) czasowo, lub odmówić mu zupełnie swego zaufania i pozbawić tego upoważnienia na zawsze.

§ 61*

Czasowe odjęcie upoważnienia może być wyrzeczone po uprzednim, lub bez uprzedniego napomnienia, po ocenieniu tłómaczenia się jeometry,—za powtarzające się niedokładności w czynnościach pomiarowych, za niestosowanie się do przepisów niniejszej Instrukcyi, oraz do rozporządzeń i poleceń Władz Towarzystwa, na mocy lub w rozwinięciu tej Instrukcyi wydawanych, jakniemniej za niewykonywanie żądań delegatów taksowych, w § 52 określonych.

Wrazie zażądania przez Dyrekcyę Główną, aby Jeometra zwrócił nienależnie wy likwidowane lub z jego winy przez Władze Towarzystwa lub właściciela poniesione koszta, udzielone temuż jeometrze upoważnienie, może być zawieszono do czasu zwrotu żądanych należności.

Decyzya Dyrekcyi Główniej, udzielająca napomnienie lub zawieszająca czasowo, oraz decyzya odejmująca jeometrze upoważnienie na czas nie dłuższy od lat pięciu, jest ostateczną.

§ 62*

Odjęcie upoważnienia na czas dłuższy od lat pięciu lub nazawsze, będzie wyrzeczonem w wypadkach, gdy Władze Towarzystwa, po rozpoznaniu usprawiedliwienia się jeometry, dojdą do przekonania:

- że jest niezdolnym do pełnienia swych obowiązków;*
- że nie zasługuje na zaufanie;*
- że świadomie dopuścił się fałszu w czynnościach mierniczych, jakniemniej w razie, gdy jeometra za jakiebydź przestępstwo skazany zostanie prawomocnie wyrokiem sądowym na karę hańbiącą.*

Decyzye Dyrekcyi Główniej, na zasadzie niniejszego paragrafu wydane, powinny być przedstawione do potwierdzania Ogólnemu Zebraniu Komitetu Towarzystwa.

§ 63

Za dopuszczenie się fałszu w czynnościach mierniczych, jeometra może być pociągnięty przez Towarzystwo Kredytowe Ziemskie lub osoby interesowane do odpowiedzialności kryminalnej na mocy ogólnego prawa.

Szkody zaś zrzędzone Towarzystwu Kredytowemu Ziemskiemu lub stowarzyszonemu, z powodu niedokładnego lub fałszywego sporządzenia przez jeometrę dowodów pomiarowych mogą być na nim poszukiwane w drodze właściwej, podług praw obowiązujących.

§ 64*

Z wprowadzeniem w wykonanie niniejszej Instrukcji, Instrukcja o sporządzaniu dowodów pomiarowych z r. 1884 oraz wszelkie następne rozporządzenia Władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego niezgodne z obecną Instrukcją, tracą moc obowiązującą.

Cytując tę instrukcję zachowałem, zgodnie z oryginałem, oznaczenia gwiazdką paragrafów zmienionych w stosunku do wersji z 1884 roku. Porównanie wersji tych paragrafów znajduje się w aneksie zamieszczonym na końcu tej pracy.

Rys. 3.16. Widoki z Królestwa Polskiego (8). Pocztaówka nieznanego autora, wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŹS XII 8b/p.50/14

(źródło: <https://polona.pl>)

Szczególne znaczenie przypisują twórcy tej instrukcji rewizji pomiarów (§ 47). W przypisie do tej instrukcji zamieszczono szczegółową wykładnię tego zagadnienia [79].

Rewizja

Rewizja pomiaru ma na celu sprawdzenie, czy plan pomiarowy, tak pod względem ogółu jak i szczegółów ściśle odpowiada gruntowi; dalej—czy przestrzeń, na planie wyrażona, dokładnie jest obliczoną, — czy w lejestrze pomiarowym

wszystkie przestrzenie są zamieszczone, oraz czy te ostatnie odpowiadają przestrzeniom wykazanym na planie.

Rewizja skłatła się z dwóch czynności, — jednej na gruncie, drugiej na planie i rejestrze pomiarowym.

Czynność na gruncie wykonywa się względnie do miejscowości i potrzeby zupełnie tak, jak związek liniowy lub trygonometryczny. Dokonywając rewizję sposobem liniowym, potrzeba na danej przestrzeni wytyczyć i przemierzyć najmniej cztery linie, z których trzy stanowiłyby trójkąt, czwarta, jako bok sprawdzający, przecinałaby takowy. Rewizja zaś zapomocą linii nie stanowiących trójkąta, może mieć tylko miejsce w razach wyjątkowych, a mianowicie wtedy, kiedy na danym planie ściśle są wyznaczone stałe punkta gruntowe lub trygonometryczne, które posłużyć mogą do doskonałego oparcia obu końców linii rewizyjnej.

Przy przeprowadzeniu rewizji liniowym sposobem, należy linie wnieść na plan z uwzględnieniem skurczenia, to znaczy, że potrzeba wynaleźć rzeczywisty stosunek danego planu do gruntu. Stosunek taki z łatwością wynaleźć można z samego planu, jeżeli nie jest zniszczony przez połamanie, opatrzony w dobrze wykreślone kwadraty i podziałki, albo też z gruntu, zapomocą wymierzenia linii rewizyjnej jaknajdłuższej, i jeżeli można, opartej na stałych punktach dobrze na planie wyznaczonych. Z linii takiej oceni się skurczenie i stosunek planu do gruntu.

Przekonawszy się zai zapomocą wykreślenia linii rewizyjnych, że plan zupełnie dobrze jest zrobiony, lub że znalezione uchybienia nie przewyższają granic dozwolonych § 50 vel 57 Instrukcyi o sporządzaniu dowodów pomiarowych, które to uchybienia z łatwością dadzą się poprawić, przystępuje się wtedy do sprawdzenia rachunku ogólnej przestrzeni oraz niektórych szczegółów a nakoniec sprawdza się, czy rejestr pomiarowy tak pod względem powierzchni jak i odsyłaczy zgodny jest z planem.

Znalezione różnice, a następnie poprawki w obliczeniu i rejestrze, oraz rezultat rewizyi znaczą się karminem.

Przy wykonywaniu rewizyi sposobem trygonometrycznym postępuje się tak samo, jak przy zaprowadzaniu nowej sieci trygonometrycznej dla danej przestrzeni, dalej zaś ocenia się stosunek planu do gruntu, podobnie jak przy poprzednim liniowym sposobie rewizowania, a z wymiarów otrzymanych, za pomocą rzędnych i odciętych, wykreśla się zupełnie nowe kwadraty w kierunku koniecznym do wniesienia punktów trygonometrycznych. Dalszy sposób sprawdzania jest ten sam, co przy rewizyi liniowej. Plan, pierwszy raz do taksy użyć się mający, uznany

będzie ta dostateczny w myśl § 50 Instrukcji o oporządzaniu dowodów pomiarowych, jeżeli wykryte uchybienia na każdym 1000 prętów długości nie przenoszą jednego pręta przy skali 1:5000; obliczenie zaś powierzchni uznanem być może za dobre, jeżeli ilość błędów, przez rewizję wykrytych, wogóle i szczegółach nie przenosi czterech jedności na 1000, przy stosunku 1 : 5000.

Przy sprawdzeniu dowodów pomiarowych, użytych już poprzednio do taksy na zasadzie przepisów z roku 1872, mogą być tolerowane różnice w pomiarze i obliczeniu ogólnej przestrzeni, nic przenoszące w myśl § 57 Instrukcji o sporządzaniu dowodów pomiarowych 10 jedności na 1000 przy podziałce 1:5000 i 20 (jedności) na 1000 przy podziałce 1:10000; z czego wynika: że w wymiarach długości, różnice przyjmowane być mogą tylko proporcjonalnie do różnic tolerowanych w obliczeniu powierzchni, to jest różnice w wymiarach długości mogą być dopuszczane tylko takie, aby przy obliczeniu nie dawały różnic w powierzchni większych niż dozwolone (§ 57).

Koniecznym jest w myśl §§ 48 i 49 Instrukcji o sporządzaniu dowodów pomiarowych wnieść na plan karminem linije rewizyjne, wraz ze wszystkimi wymiarami, wykrytymi różnicami i poprawkami, jakniemniej niezbędnie i objaśnieniami.

Odpowiednie poświadczenie na planie i rejestrze o ich wartości również zrobionem być winno.

Obowiązkiem rewidenta jest również przedstawić opinię co do wartości technicznej poddanych rewizji dowodów, t dołączeniem notatek, pozbieranych z gruntu i objaśnieniom, na zasadzie czyjego polecenia, w myśl jakich paragrafów Instrukcji, oraz w jaki sposób dokonana została rewizya.

Rewizya dowodów pomiarowych dokonywa się w następujących razach:

1) jeżeli, wbrew § 30 Instrukcji o sporządzaniu dowodów pomiarowych, plan przedstawiony do czynności taksowej, nie jest poświadczony przez upoważnionego jeometrę;

2) jeżeli sprawdzenie w myśl § 31 Instrukcji o sporządzaniu dowodów pomiarowych wykaże, że plan potrzeba zrewidować;

3) jeżeli do taksy przedstawionym jest plan na podziałkę mniejszą od 1 do 5000, nie mniejszą jednak jak 1 : 10000, na którym już poprzednio, na zasadzie przepisów z roku 1872 klasyfikacya oznaczoną została (§ 56 Instrukcji o sporządzaniu dowodów pomiarowych);

4) jeżeli Władze Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego rewizję polecą.

W aneksie do §42 *Instrukcji o sporządzaniu dowodów pomiarowych* zamieszczony został *Wzór Protokołu opisanie granic całych dóbr lub jednej ściany granicznej, niemniej wyprowadzenia i okopcowania nowej granicy*.

Podkreślając, że *Przy sporządzaniu protokółów granicznych należy stosować się ściśle do Przepisów §§ 37, 38, 39, 40, 41 i 43 Instrukcji o sporządzaniu dowodów pomiarowych, przedstawianych Władzom Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego*, wzór zwraca w pierwszym rzędzie uwagę na dokument wyjściowy stanowiący podstawę do sporządzenia protokołu granicznego: *Plan pomiaru dóbr Łubin w roku 1835 wykonany przez jeometrę N. N., (zrewidowany w r. 1837 przez jeometrę przysięgłego N. N.), przy obecnej czynności, przez działającego jeometrę z gruntem co do granic sprawdzony i uzupełniony, posłużył za zasadę do spisania niniejszego protokołu granicznego*.

Przy opisie ścian granicznych wzór zwraca uwagę na konieczność opisu kopców granicznych oraz podawania szczegółowych danych kątowno – liniowych charakteryzujących ich wzajemne usytuowanie:

Wszystkie kopce niniejszym protokołem objęte, opatrzone są wewnątrz palem, przy którym jest znamię z węgla i cegieł ułożone dokoła w kształcie pasów w kierunkach przyległych granic; oprócz tego, w kopcach narożnych umieszczone są butelki z prosem, wewnątrz których znajduje się kartka zawierająca krótki opis z przyległych kierunków ścian granicznych i szczegółów dotyczących odgraniczenia.

Domiaru wszelkie na gruncie wykonane zostały łańcuchem miary nowopolskiej, a kierunki załamek granic zdjęte busolą, której podział na 360 stopni idzie z północy naokoło przez wschód, południe i zachód ku północy.

Dane występujące w opisie słownym winny być dodatkowo zebrane w tabelach sporządzanych dla każdej ściany granicznej (przykład tabeli dla jednej ze ścian granicznych przedstawiony został na rysunku 3.17).

Litery załam- ków granic	Ilość kopców	Kąty busolowe w stopniach i ułamkach		Odległość w prętach i pręcikach	
		Liczby	W y r a ż n i e	Liczby	W y r a ż n i e
a—b		$65\frac{1}{2}$	Sześćdziesiąt pięć i pół . . .	$125\frac{3}{2}$	Sto dwadzieścia pięć i pręcików dwa.
b—c		$234\frac{1}{2}$	Dwieście trzydzieści cztery i pół	$84\frac{3}{5}$	Ośmdziesiąt cztery i pręcików pięć
n—o		85	Ośmdziesiąt pięć	$90\frac{3}{2}$	Dziewięćdziesiąt i pręcików dwa
o—p		$97\frac{3}{4}$	Dziewięćdziesiąt siedm i trzy czwarte	$175\frac{0}{0}$	Sto siedmdziesiąt pięć.

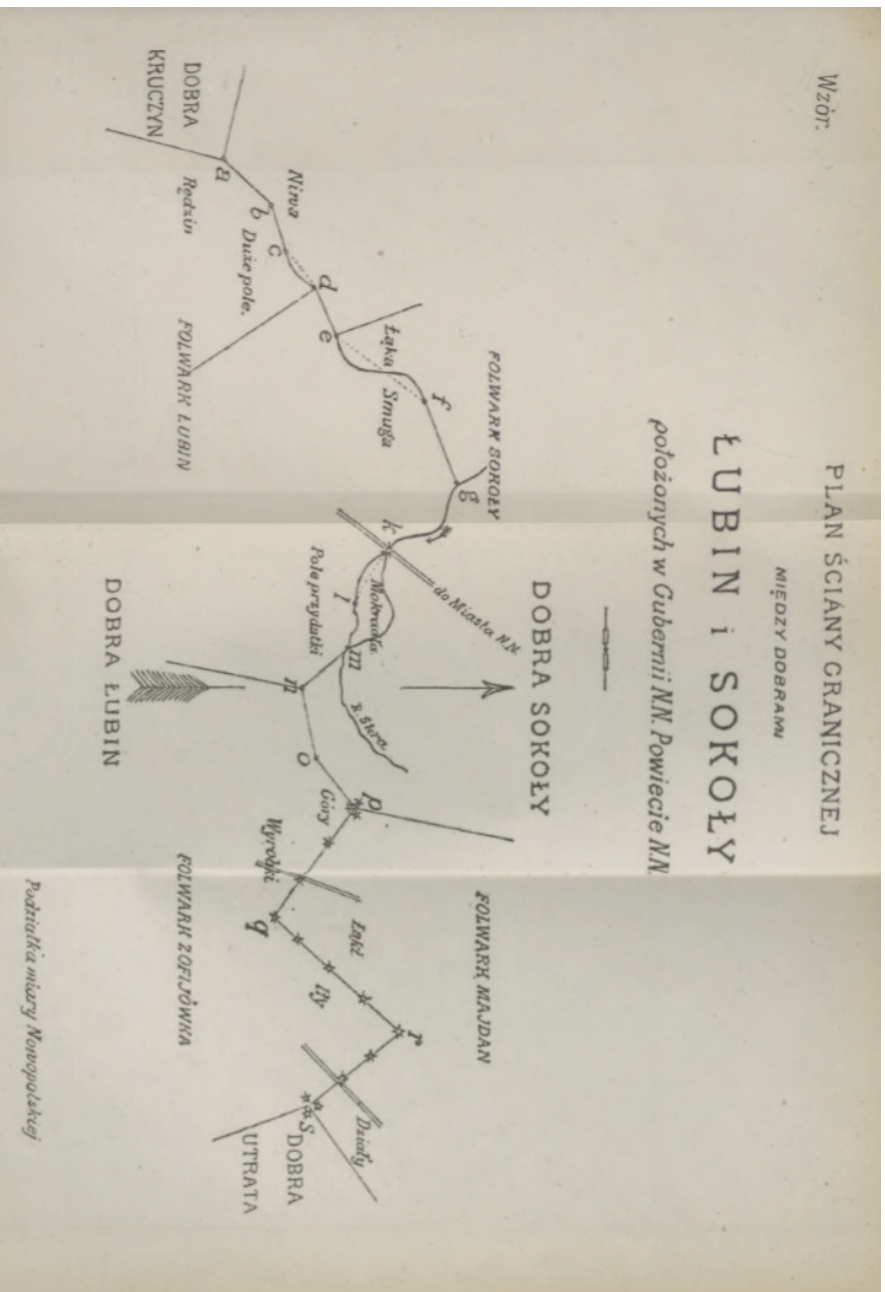
Rys. 3.17. Kierunki i odległości znaczniejszych załamów ściany granicznej według [79]

Wzór.

PLAN ŚCIANY GRANICZNEJ
MIĘDZY DOBRAMI

ŁUBIN i SOKOŁY

położonych w Gubernii NN. Powiecie NN

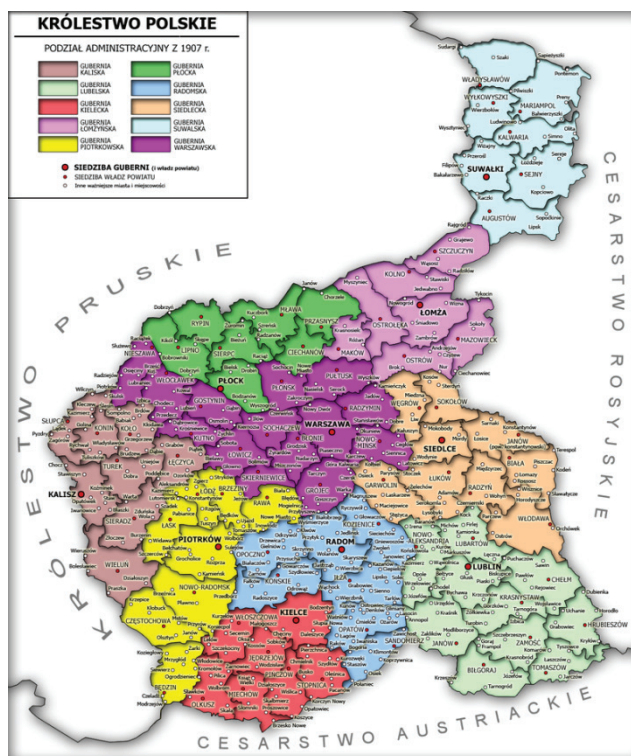
Rys. 3.18. Wzór planu ściany granicznej według [79]

Integralną częścią protokołu granicznego były *plany ścian*. Wzór planu dla jednej ze ścian przedstawiłem na rysunku 3.18.

Zgodnie z omawianym aneksem *Litery oznaczające załamki lub kopce, tak w protokole jak i na planie, znaczone być winny kolorem niebieskim*.

Instrukcja o sporządzaniu dowodów pomiarowych ustalała, że wszystkie dowody pomiarowe, na podstawie których TKZ ma oceniać bezpieczeństwo pożyczek udzielanych na dobra ziemskie, powinny być sporządzone i poświadczone przez geometrę posiadającego upoważnienie Dyrekcji Głównej. Według tych przepisów, upoważnienie Dyrekcji Głównej mógł otrzymać specjalista posiadający patent geometry klasy drugiej.

Po raz pierwszy udzielono upoważnień w 1885 roku [2], według podziału na Dyrekcje Szczegółowe.

Rys. 3.19. Podział administracyjny Królestwa Polskiego w latach 1867–1914

(źródło: (źródło: By Qqerim – CC BY-SA 3.0, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f2/Polska_1907_adm.png)

Liczby upoważnień w poszczególnych dyrekcjach ilustruje tabela 3.1.

Tabela 3.1. Liczba upoważnień wydanych geometrom przez Towarzystwo Kredytowe Ziemskie w 1885 roku.

Siedziba Dyrekcji Szczegółowej	Liczba wydanych upoważnień
Warszawa	43
Kalisz	11
Radom	17
Kielce	15
Lublin	13
Siedlce	11
Płock	17
Suwałki	3
Łomża	8
Piotrków	13
Ogółem	151

Opracowanie własne na podstawie [2]

Dla uporządkowania problemu wynagrodzeń geometrów Towarzystwo ustala w 1885 roku taksę za sporządzanie dowodów pomiarowych [79]. Po korekcie zatwierdzonej przez Komitet Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego ^{30 maja/11 czerwca} 1886 roku taksa przyjmuje zapis przedstawiony poniżej [80].

TAKSA

wynagrodzenia za sporządzanie dowodów pomiarowych, przedstawianych Władzom Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego dla ocenienia bezpieczeństwa pożyczek na dobra ziemskie udzielanych

Jeometry upoważnieni do sporządzania dowodów pomiarowych przedstawianych Władzom Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego dla ocenienia bezpieczeństwa pożyczek na dobra ziemskie udzielanych, pobierać będą za swe czynności wynagrodzenie podług następujących przepisów. (§ 19 Instrukcyi taksowej z r. 1886 i § 2 Instrukcyi o sporządzaniu dowodów pomiarowych z tegoż roku).

§1

Za pomiar szczegółowy, przy ścisłym zastosowaniu się do Instrukcyi o sporządzaniu dowodów pomiarowych z roku 1886 wraz z pierworysem i rejestrem pomiarowym:

W y n a g r o d z e n i e							
za włók	rubli	za włók	rubli	za włók	rubli	za włók	rubli
1	20	11	95	21	147	31	192
2	32	12	100	22	151	32	196
3	41	13	106	23	156	33	201
4	50	14	111	24	160	34	206
5	57	15	117	25	165	35	210
6	64	16	122	26	169	36	215
7	71	17	127	27	174	37	219
8	77	18	132	28	178	38	224
9	83	19	137	29	183	39	228
10	89	20	142	30	187	40	233

Uwaga I

a) Za każdy mórg więcej nad jedną włókę dolicza się po kop. 40, za każdy zaś mórg więcej nad dwie włóki po kop. 30;

b) przy przestrzeniach dóbr większych nad trzy włóki, przewyżka nie przenosząca piętnastu morgów nie będzie wcale likwidowaną; przewyżka zaś większa od piętnastu morgów liczoną będzie za całą włókę.

Uwaga 2. Przy przestrzeniach dóbr większych nad włók 40, za każdą następną włókę liczone będzie po rs. 4 kop. 50.

Uwaga 3. Za szczególne przy pomiarze trudności, wynagrodzenie może być podniesionem najwyżej o 25%.

Uwaga 4. Szczególne trudności przy pomiarze, mogą być uwzględnione:

a) jeżeli w dobrach znajdują się góry, bagna lub inne przeszkody, zniewalające do triangulacyi, lub też jeżeli triangulacja przez instrukcyę o sporządzaniu dowodów pomiarowych z roku 1886 jest nakazaną;

b) jeżeli dobra składają się z drobnych działków;

c) jeżeli wskutek wielkiej ilości dróg, rowów, smugów, zarośli, wód i t. p. wytwarza się w dobrach przeważająca ilość drobnych szczegółów.

§2

Za sprawdzenie planu przy taksie dóbr, stosownie do § 31 Instrukcyi o sporządzaniu dowodów pomiarowych z r. 1886, asystowanie przy czynnościach delegacyi taksowej, wniesienie z gruntu na plan linii klasyfikacyjnych, jak również wprowadzenie

na plan i do rejestru pomiarowego zmian mniej znacznych, na gruncie znalezionych, oraz za sporządzenie rejestru klasyfikacyjnego,—za jedną włókę rs. 15, za następne po rs. 1. Przewyżka morgów nad jedną lub więcej włók, liczona będzie według zasady wskazanej w uwadze 1, punkt b do § 1

§3.

Oznaczenie wynagrodzenia za czynności jeometryczne powyżej w §§ 1 i 2 niewymienione, pozostawia się dobrowolnemu porozumieniu się właściciela dóbr z jeometrą.

§ 4

Za udział w dokonywanej z ramienia Władz Towarzystwa rewizji taksy dóbr jeometra otrzyma:

za każdy dzień podróży i czynności po rs. 10, a obok tego zwrot rzeczywistych kosztów podróży.

§ 5

Wysokość wynagrodzenia należnego za Czynności pomiarowe podług niniejszych przepisów, ustanawia Dyrekcja Szczegółowa i o decyzji swej zawiadamia niezwłocznie jeometrę i interesowanego właściciela dóbr, jeżeli tenże likwidacji jeometry piśmiennie nie zaakceptował. W ciągu dni 30 od daty tej decyzji służy stronom interesowanym odwołanie się do Dyrekcji Głównej; w ciągu zaś dni 30 od daty decyzji Dyrekcji Głównej, odwołanie się do Komitetu Towarzystwa, który ostatecznie rozstrzyga.

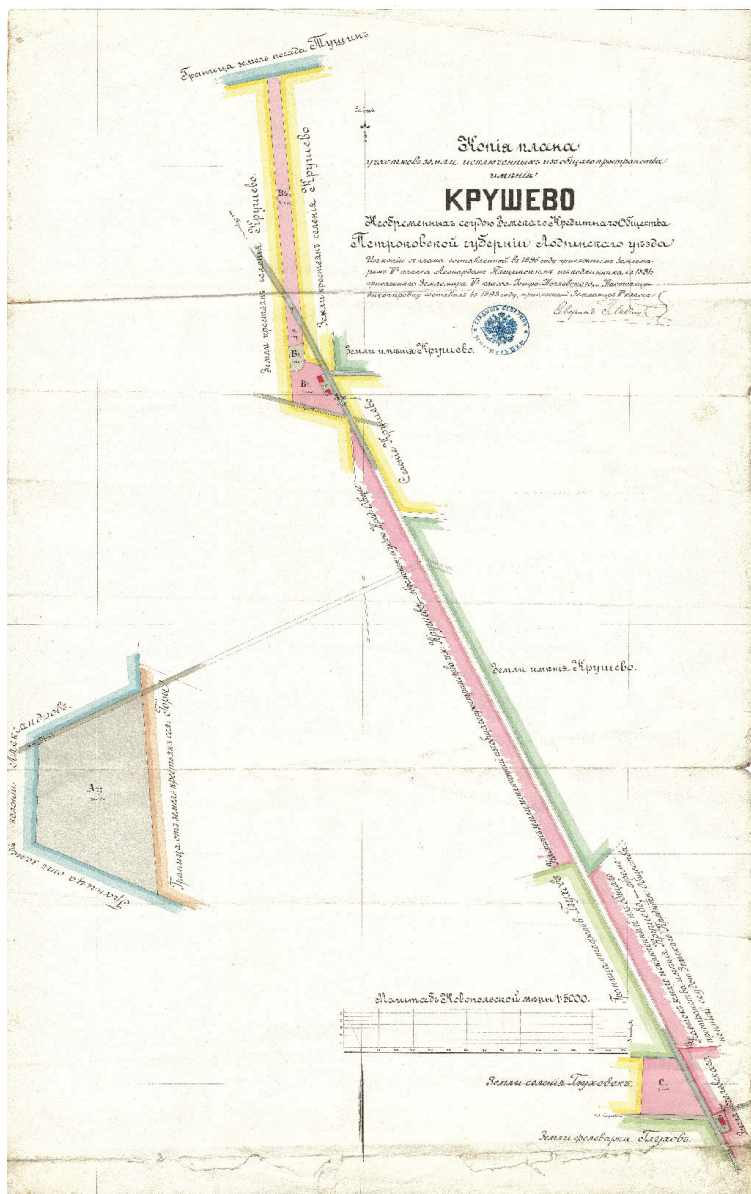
§ 6

Taksa niniejsza nie tamuje możliwości układów między stronami za ceny niższe.

§ 7

Taksa dla jeometrów z roku 1885 przestaje obowiązywać z chwilą wprowadzenia w wykonanie taksy niniejszej.

Jako przykład map z tego okresu przytoczyć można opracowanie *Копия плана учзтковъ земли исключенныхъ изъ общагопространства умныя КРУШЕВО неодоременныхъ сеудюю Эмскаго Кредитнаго Общества Петроковской губернии Лодзинскаго уезда* (Kopia planu części gruntów majątku Kruszewo w obwodzie łódzkim nieobjętych pożyczką Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego Gubernii Piotrkowskiej) z 1898 roku. Oryginał tego planu udostępnił ze zbiorów własnych do celów tej publikacji Pan Adam Nowakowski. Opracowanie to przedstawiono na rysunku 3.20.

Rys. 3.20. Копія плана уцзтковъ земли исключенныхъ изъ общагопространства умныя КРУШЕВО необремененныхъ ссудою Земскаго Кредитнаго Общества Петроковской губернии Лодзинскаго уезда z 1898 року (oryginał udostępniony przez Pana Adama Nowakowskiego)

Jak wyjaśnia nota zamieszczona pod tytułem mapy jest to wtórna kopia sporządzona w tym roku przez geometrę klasy II Gładysza Siewiernego z kopii sporządzonej w 1896 roku przez geometrę klasy II Leonarda Piaszczinokina na podstawie oryginału z lat 1881/2 autorstwa Józefa Kozłowskiego.

Rys. 3.21. Widoki z Królestwa Polskiego (9). Pocztaówka nieznanego autora, wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŻS XII 8b/p.50/14

(źródło: <https://polona.pl>)

3.6. PRACE GEODEZYJNO-KARTOGRAFICZNE W LATACH 1900 – 1918

Poszukując odniesień do prac geodezyjno – kartograficznych prowadzonych dla potrzeb Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w tym okresie warto zwrócić uwagę na zatwierdzoną przez Ogólne Zebranie Władz Towarzystwa w dniu ¹⁸/₂₆ czerwca 1903 roku *Dodatkową Instrukcją do taksowania osad mniejszych niż 90 morgów* [88].

Instrukcja stanowiła:

Oszacowanie osad mniejszych niż 90 morgów przestrzeni Dyrekcya Szczegółowa może powierzać samemu delegatowi taksowemu (§§ 59 i 67 przepisów taksy) i bez obecności jeometry, wtenczas:

- 1) *gdy na osadzie nie ciąży żadne służebności,*
- 2) *gdy granice są stałe i bezsporne, i*
- 3) *gdy właściciel zrzeka się stosowania podwyższeń z §§ 26 i 46 przepisów taksowych.*

Nie zmieniało to jednak ogólnej zasady dotyczącej geodezyjnych dowodów pomiarowych. Zapis instrukcji przesadzał jednoznacznie: *Przy zarządzeniu takiego oszacowania powinna być przesłaną delegatowi mapa z rejestrem pomiarowym i wszelkie dowody § 390 instrukcji ogólnej przy taksie dóbr wymagane.*

Konstatację tę uwypuklał zapis znajdujący się w nowelizacji instrukcji, zatwierdzonej przez władze Towarzystwa ^{9/22} i ^{10/23} listopada 1906 roku [92]:

Dyrekcya Szczegółowa może powierzyć oszacowanie osady rolnej, mniejszej niż 90 morgów przestrzeni, samemu delegatowi taksowemu (§ 59 i 67 Przepisów Taksowych i § 20 Instrukcji Taksowej) nawet bez obecności jeometry:

- a) *jeżeli właściciel złoży wszelkie dowody pomiarowe, § 384 Instr. Ogólnej wymagane;*
- b) *jeżeli z dowodów pomiarowych I wyciągu hypotecznego okaże się, że granice osady są stałe i bezsporne;*
- c) *jeżeli Dyrekcya Szczegółowa nie znajdzie, że szczególne położenie lub warunki, w jakich się dana osada znajduje, wyłączają możliwość szacowania tej osady przez samego tylko delegata taksowego.*

W roku 1903, ^{22 sierpnia/4 września}, Zebranie Ogólne Towarzystwa zatwierdza także nowelizację *Instrukcji o urządzaniu lasów prywatnych* [89], w której stwierdzono:

Urządzenie lasów dokonaniem być winno na podstawie ogólnego planu dóbr i rejestru pomiarowego, sporządzonych przez jeometrę przysięgłego przez Władze Towarzystwa do czynności upoważnionego, a przedstawiających dokładnie przestrzeń lasów w chwili urzędzenia. W miejsce oryginałów użyte być mogą kopje, poświadczone za zgodność z gruntem przez jeometrę upoważnionego.

Precyzując wymagania dotyczące planu i rejestru Instrukcja nie wprowadza istotnych zmian w stosunku do omówionego wcześniej (por. rozdz. 3.3) standardu z 1861 roku. Zawiera jednak istotne doprecyzowanie: *Na zasadzie ogólnego planu dóbr mają być sporządzone szczegółowe plany obrębów czyli jednostek gospodarczych. Plany te powinny być poświadczone za zgodność z oryginałami przez jeometrów*

i przez techników leśnych, upoważnionych przez Dyрекcyę Główną Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, a nadto przez właściciela lasu.

Pozostawiając uznaniu właściciela problem doboru skal tych opracowań, instrukcja ustala jednak:

1) aby przy stosowaniu miary obowiązującej w kraju, przestrzenie stanowiące jeden obręb, czyli jednostkę gospodarczą, mieściły się na jednym zwyczajnym arkuszu papieru rysunkowego.

2) aby w dobrach, w których się wprowadza nowe gospodarstwo leśne, dla obrębów nie przenoszących włók 10 (około 154 dziesiątyn) skala nie była mniejszą jak 1: 5000. W dobrach, gdzie gospodarstwo leśne już jest urządzone i wprowadzone w wykonanie mogą być przyjmowane plany o skali mniejszej.

Instrukcja podkreśla także, że *Po ustanowieniu przestrzeni, pod gospodarstwo leśne, należy ustalić granice pomiędzy niemi, a przestrzeniami, pozostać mającemi poza gospodarstwem leśnem. Granice te powinny być oznaczone rowami i kopcami, albo linjami przeciętymi w lesie, o ile nie ma trwałych rozdzielających oznak, jak np. droga, rzeka i t. p. Należy również linje graniczne opatrzyć słupami. Linje i znaki zaznaczone być mają na planie i opisane w protokóle.*

Przepisy zawierały również przesądzenia dotyczące odpowiedzialności zawodowej geometrów i techników leśnych:

Jeometry, sporządzający lub poświadczający plany dóbr, albo przy taksie działający, oraz technicy leśni, sporządzający plany gospodarstwa leśnego i działający przy szacowaniu drzewostanów, obowiązani są stosować się ściśle do Instrukcyj, wydanych dla nich przez Władze Towarzystwa. Jeometry odpowiadają za zgodność z gruntem planów i rejestrów pomiarowych, oraz za ściśle obliczenie przestrzeni, wykazanych w rejestrach klasyfikacyjnych, a technicy leśni — za prawidłowość i sumiennosc dokonanych przez siebie obliczeń. Za niedokładne wykonanie właściwych czynności mogą być czasowo lub na zawsze pozbawieni: jeometry — upoważnienia do sporządzania i poświadczania dowodów pomiarowych, a technicy leśni — upoważnienia do sporządzania planów gospodarstwa leśnego, Władzom Towarzystwa przedstawianych, zaś jedni i drudzy mogą nawet być pociągani do sądowej cywilnej i karnej odpowiedzialności, podług zasad prawa ogólnego. Czasowe pozbawienie upoważnienia do czynności pomiarowych lub technicznoleśnych, nie dłuższe jednak nad lat 5, orzeka Dyrekcya Główna, o pozbawieniu zaś na zawsze

takiego upoważnienia, lub o pociągnięciu do odpowiedzialności sądowej, stanowi Komitet Towarzystwa w ogólnem zebraniu.

Rys. 3.22. Widoki z Królestwa Polskiego (10). Pocztówka nieznanego autora, wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŻS XII 8b/p.50/14

(źródło: <https://polona.pl>)

Interesujące z punktu widzenia prac geodezyjno-kartograficznych wątki zawierają zatwierdzone przez Ogólne Zebranie Władz Towarzystwa dwie kolejne instrukcje rozwijające ustawę Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego z 1888 roku – *Instrukcja Taksowa* z 1903 roku oraz *Instrukcja ogólna* z 1904 roku. Przepisy te przypominają [74]:

Jeometra, sporządzający dowody pomiarowe, Towarzystwu Kredytowemu składane, jak również jeometra, atentujący przy taksie, powinien być do czynności takich upoważniony przez Dyрекcyę Główną. Bez udziału jeometry upoważnionego czynność taksowania dóbr odbyć się nie może; umówienie zaś i sprowadzenie jego na grunt jest obowiązkiem właściciela dóbr. Jeometra, przy czynnościach swoich, winien jaknajściślej stosować się do instrukcyi o sporządzaniu dowodów pomiarowych, przez Władze Towarzystwa wydanej (§§ 65 i 67 P. T.)

Precyzują, że *Mapa i rejestr pomiarowy, w art. 103 Ustawy Towarzystwa wymienione, powinny dokładnie przedstawiać obecny stan dóbr, z wykazaniem przestrzeni spornych*

i wypuszczonych w wieczystą dzierżawę, oraz oddanych za służebności i przyjętych w zamian od włościan, jeśli układ o służebności lub o zamianę nie został jeszcze przez właściwą Władzę zatwierdzony.

Rozwijają wymagania dotyczące mapy, uwzględniając dwa przypadki [74]:

1. Jeśli dobra nie były jeszcze taksowane, w takim razie do taksy może być użytą tylko mapa, sporządzona na skalę normalną, to jest nie mniejszą niż 1 : 5000.

2. Jeśli dobra były już poprzednio taksowane, w takim razie, — przy użyciu do nowej taksy mapy tych dóbr, znajdującej się w zachowaniu Dyrekcyi Szczegółowej, — stosować się należy do następujących przepisów:

a) mapy, sporządzane na skalę nie mniejszą niż 1:5,000, mogą być do nowej taksy użyte, po wprowadzeniu na nie zmian, jakie zaszły w składzie dóbr od czasu taksy poprzedniej i po zaznaczeniu tych zmian w rejestrze pomiarowym;

b) mapy, sporządzone na skalę od 1:5,000 do 1:10,000, powinny być skopjowane bez wnoszenia na kopje linii klasyfikacyjnych z poprzedniej taksy i kopje te, — po zrewidowaniu ich na gruncie oraz sprostowaniu w razie potrzeby, jak niemniej po zaznaczeniu zmian w rejestrze pomiarowym, — mogą służyć do nowej taksy.

W tym drugim przypadku geometra mógł sporządzić kopie mapy z oryginału znajdującego się w archiwach właściwej Dyrekcyi Szczegółowej Towarzystwa. Kopia musiała być sporządzana w Biurze Dyrekcyi, a wydanie oryginału mogło nastąpić *jedynie na prośbę właściciela dóbr na planie przedstawionych, za decyzją Prezesa i za pokwitowaniem, w którym geometra zobowiąże się do zwrotu planu w archiwum Dyrekcyi, w terminie, w decyzji Prezesa wskazanym.*

Przepisy podkreślały jednak, że *jeżeli Dyrekcyja Szczegółowa uzna, iż złożone przez właściciela mapa i rejestr pomiarowy nie odpowiadają warunkom, w Instrukcyi wymaganych, powinna bezzwłocznie wezwać żądającego pożyczki o złożenie odpowiednich dowodów pomiarowych, precyzując, że za czynności jeometryczne, taksą spowodowane, uważają się:*

- a. nowy pomiar dóbr;*
- b. wszelkie inne czynności, które uznane zostały za niezbędne przy użyciu do taksy dawnego planu*
- c. czynności miernicze przy taksie dóbr.*

Przepisy ustalały, że Dyrekcyja Szczegółowa analizując dowody pomiarowe [74]:

zwróci baczną, uwagę:

- a) czy dowody pomiarowe odpowiadają wymaganiom, wskazanym w Instrukcyi;*
- b) czy wniesione zostały na mapę odsyłacze rejestru pomiarowego;*
- c) czy rejestr pomiarowy i klasyfikacyjny poświadczony zostały za zgodność z mapą przez jeometrę, do takich czynności upoważnionego;*
- d) czy klasyfikacja użytków gospodarczo-rolnych odpowiada oznaczonym dla tych użytków przymiotom;*

Przykładem mapy z tego okresu może być *Odryś Pomiaru Gruntów mających być zwolnionymi z pożyczki Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego Dobra Poniatów obiecującej w Gubernii Kaliskiej, Powiecie Tureksim położonych z 1900 roku.*

Kopię tej mapy zaczerpnięto z bogatego zbioru opracowań kartograficznych, które zgromadził Pan Piotr Tameczka w ramach projektu *Toponimia regionu sieradzkiego* [39,40]. Kopię tę zamieszczono na rysunku 3.23. Oryginał tego opracowania znajduje się w Archiwum Państwowym w Poznaniu – Plany gruntowe i rejestry pomiarowe Kaliskiego Urzędu Gubernialnego do spraw włościańskich, sygn. KST 2604.

O autorstwie tego opracowania świadczy znajdujący się na mapie wpis: *Po oznaczeniu na gruncie projektowanych granic dobra Poniatów rozdzielających z planu pomiarowego Geometrii przysięgłego Leona Szymańskiego z roku 1872 w miesiącu Październiku 1900 geometra przysięgły kl 2^{ej} Aleksander Umiński.*

Za istotną datę, z punktu widzenia tematyki tego opracowania, należy również uznać 22 kwietnia 1906 roku, kiedy to Rada Państwa nadaje Towarzystwu Kredytowemu Ziemskiemu *prawo wydawania członkom Towarzystwa pożyczek melioracyjnych, na pokrycie kosztów robót melioracyjnych, dokonanych w dobrach, pożyczką Towarzystwa obciążonych, zgodnie z zatwierdzonymi przez odnośną władzę Towarzystwa projektami i kosztorysami* [92].

Rys. 3.24. *Wiosna na wsi. Isaak Levitan 1891.* Oryginał w Muzeum Narodowym w Warszawie, Zbiory dawnej sztuki europejskiej, ident. M.Ob.1514 MNW

(źródło: cyfrowe.mnw.art.pl)

W zatwierdzonej przez Ogólne zebranie Władz Towarzystwa *Instrukcji ogólnej co do pożyczek melioracyjnych* przyjęto:

Towarzystwo Kredytowe Ziemskie udzielać będzie pożyczki na pokrycie kosztów następujących robót melioracyjnych:

- a. *drenowania;*
- b. *racyjonalnego osuszania odkrytymi rowami i kanałami przestrzeni zabagnionych i łąk mokrych;*
- c. *urządzania racjonalnych gospodarstw stawowych ryb karpiowatych.*

Podstawą ubiegania się o pożyczki były projekty i kosztorysy robót melioracyjnych sporządzane przez *wykwalifikowanych techników kultury rolnej, upoważnionych przez Dyrekcyę Główną do projektowania robót melioracyjnych*, odpowiadające *wymaganiom instrukcyj technicznych, ułożonych przez Dyrekcyę Główną i zatwierdzonych przez Ogólne Zebranie Komitetu*.

Obowiązująca *Instrukcja techniczna dla melioracyi wykonywanych przy pomocy pożyczek Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego* obejmowała ustalenia zatwierdzone w dniach ¹⁶ lutego/₁ marca 1907 roku oraz ⁷/₂₀ lutego 1909 roku [58].

Znajdowały się w niej liczne odniesienia dotyczące prac geodezyjno – kartograficznych niezbędnych do sporządzenia projektów prac melioracyjnych.

Paragraf 23 instrukcji ustalał, że w każdym projekcie drenarskim musiał zawierać:

- 1) *plan sytuacyjny i niwelacyjny przestrzeni drenowanej z wykreślonemi na nim warstwicami i rozkładem urządzeń drenarskich.*
- 2) *profile podłużne i przekroje poprzeczne rowu odpływowego, oraz przecięcia, zestawiające rezultaty sondowania gruntu,*

Paragraf 52 doprecyzowywał: *Plan powinien być zdjęty bezpośrednio z gruntu, metodą, uznaną za najodpowiedniejszą w danym wypadku z punktu widzenia techniki mierniczej, i obejmować dokładny rozkład projektowanych robót melioracyjnych.*

Kolejne paragrafy instrukcji stwierdzały:

§ 24. *Na plany należy używać papieru uprzednio na płótno naklejonego i pociętego na sekcye rozmiaru 24 cm. na 36 cm. w celu dogodnego złożenia i ułatwienia przesyłki. Plan drenarski obejmować powinien nie więcej jak jeden folwark.*

§ 25. *Plan drenarski powinien być sporządzony na skalę 1:2000 i nie może być skopiowany z ogólnego planu dóbr, lecz winien być zdjęty bezpośrednio z gruntu przy pomocy palikowania. Powinien on obejmować całą przestrzeń do zdrenowania z dokładnem oznaczeniem obcych własności wpośród niej znajdujących się, oraz przyległych najbliższych gruntów i jasno wskazywać granice oddziałów drenarskich. Na planie tym powinny być dokładnie oznaczone: kierunek igły magnesowej, strumienie, rzeczki lub rowy, mające służyć do odpływu wód z drenów wraz ze wskazaniem istniejących na nich szluz i upustów; stare rowy, stawy, sadzawki, błota, studnie, źródła, drogi, szosy i koleje żelazne wraz z należącymi do nich mostami, warstwi- ce, stałe punkty niwelacyjne, miejsca gdzie dokonano*

sondo- wań gruntu, wreszcie rozkład projektowanych urządzeń drenarskich, to jest linii sączków, zbieraczy, drenów głównych, wylotów drenów głównych i t. d. Nadto na planie tym powinny być oznaczone odpowiednio różne użytki gospodarcze jako to: grunta orne, łąki, lasy, pastwiska i t. p., nakreślone granice pól płodozmiennych, oznaczone istniejące budowle i t. p. Aby przez zbytek cyfr nie zrobić planu nie jasnym, należy oddzielne parcele gruntu oznaczać odsyłaczami rejestru pomiarowego bez wypisywania obok przestrzeni.

§ 26. Wobec braku niwelacji całego kraju odniesienie sieci niwelacyjnej do poziomu znanego, jest wyjątkowo tylko możliwym, należy przeto zwrócić szczególną uwagę na wybór punktów stałych, które stanowić mają podstawę niwelacji. Punkty te powinny być możliwie niezmiennie, i dla tego nie mogą być na ten cel użyte kamienie polne, nawet dość znacznej wielkości, gwoździe wbijane w drzewa i t. p., natomiast mogą być przyjmowane jako punkty stałe cokoły i fundamenty znaczniejszych budowli murowanych. Wszystkie punkty stałe powinny być na planie dokładnie oznaczone i w oddzielnym aneksie szczegółowo opisane tak pod względem położenia, jak i wysokości.

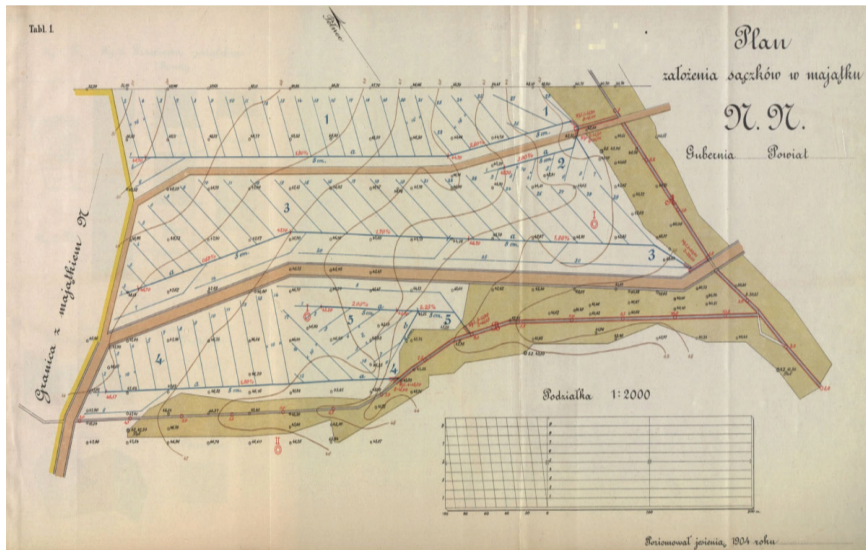
§ 27. W celu jasnego przedstawienia ukształtowania powierzchni należy przeprowadzić dokładną niwelację całego folwarku. lub tej jego części, która pod względem ukształtowania stanowi pewną odrębną całość. Odległość punktów niwelacyjnych nie powinna przenosić 40 m. Punkty niwelacyjne powinny być oznaczone na planie, a ich rzędne wypisane czarnymi cyframi z dokładnością setnych części metra. Na podstawie tych rzędnych należy nakreślić warstwie, odległe o pewną stałą wysokość. Odstępów warstwie nie można ściśle z góry oznaczyć, jako wskazówkę jednak przyjęć należy, że na przestrzeniach o spadkach łagodnych różnica poziomu powinna wynosić średnio 20 cm. Przy spadkach silniejszych różnica powyższa może podnosić się do 50 cm. i wyżej, w żadnym jednak razie, nawet w położeniach górzystych, nie powinna przenosić 2 m.

§ 28. Wogóle plan powinien dawać jasny i dokładny obraz ukształtowania gruntu i rozkładu zamierzonych urządzeń melioracyjnych i pod żadnym względem nie budzić wątpliwości. Miejsca, gdzie wykonano sondowania, powinny być oznaczone na planie kółkami i cyframi rzymskimi czerwonego Otwory, w których znaleziono jednakowe pokłady, powinny nosić tę samą cyfrę rzymską. Rezultaty sondowań powinny być zestawione graficznie w przecięciach, wykazujących kolorami rodzaje gleby w różnych warstwach (piasek, grunt piaszczysto-gliniasty, glina i t. d.), oraz grubość tych warstw, cyframi zaś głębokość danej warstwy i poziom wody

zaskórnej. Rowy odpływowe powinny być oznaczone paskiem niebieskim, przyczem rowy, zupełnie nowo projektowane, powinny być określone liniami czerwonymi, rowy zaś stare, nawet gruntownie przerabiane, liniami czarnymi. Nadto każdy rów odpływowy dla drenów powinien być oznaczony dużą literą czerwoną pismem rondowem. Kierunek prądu wody w rowie odpływowym powinien być oznaczony strzałką niebieską, wszelkie zaś projektowane mosty i przepusty nakreślone wyraźnie liniami czerwonymi.

§ 29. Linie podziału wód służą za zasadniczą podstawę podziału przestrzeni drenowanej na odrębne oddziały drenarskie. Linie podziału należy oznaczyć czerwonymi przerywanymi liniami. Poszczególne oddziały należy oznaczyć kolejnymi wielkimi niebieskimi cyframi arabskimi, zbieracze i dreny główne każdego systemu małymi niebieskimi literami, a linie sączków, należące do jednego drenu głównego, kolejnymi niebieskimi małymi cyframi arabskimi. Zbieracze i dreny główne powinny być narysowane mocną linią niebieską, na której punkty zmiany spadku należy oznaczyć poprzeczną czerwoną kreską, zaś zmiany średnicy rurek niebieskim krzyżykiem. W każdym punkcie zmiany spadku należy wypisać cyfrą czerwoną odpowiednią rzędną, t. j. wysokość drenu głównego nad poziom niwelacyjny (a nie głębokość drenu pod powierzchnią). Obok linii drenu głównego należy spadki projektowane wypisać w procentach liczbami czerwonymi, a średnice rurek niebieskimi. Wyloty drenów głównych oznaczyć mocną linią w przedłużeniu drenu i opatrzyć literą W, numerem właściwego oddziału, oraz rzędną wylotu, dna rowu i poziomu wód średnich. Linie sączków nakreślić cieńszymi liniami niebieskimi i wypisać niebieskimi liczbami odległość pomiędzy nimi. W miejscach, gdzie głębokość sączków jest większa lub mniejsza od 1,25 m., należy głębokość oznaczyć niebieskimi cyframi. Studzienki rewizyjne powinny być oznaczone małymi czerwonymi kwadratami.

Na rysunku 3.25. przedstawiono za literaturą przedmiotu [60] przykładowe opracowanie *Plan ułożenia sączków w majątku N.N.*

Rys. 3.25. Plan ułożenia sączków w majątku N.N. według [60]

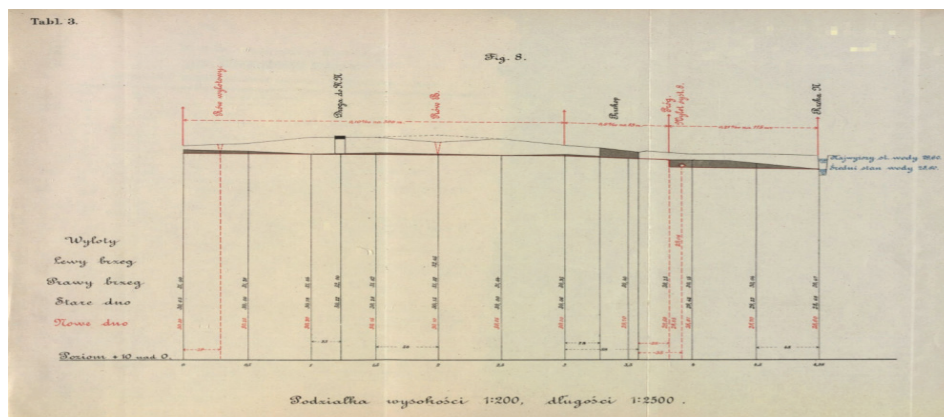
(źródło: mars.cbr.edu.pl)

Kolejny paragraf instrukcji ustalał szczegóły sporządzania profili podłużnych rowów:

§ 30. Do projektu należy dołączyć profile podłużne wszystkich rowów odpływowych. Skala długości profilów powinna być ta sama, co i planu t. j. 1:2000, skala wysokości, zależnie od wielkości spadku, może być przyjęta 1:50 do 1:200. Profile te powinny zawierać rzędne dna starego i nowego rowu, skarp jak również średniego i najwyższego stanu wody w odstępach 50 metrowych, spadek dna w procentach, wreszcie szerokość otworów mostów i przejazdów, oraz położenie ich fundamentów. Projektowane dno rowu powinno być oznaczone czerwono-cy-nobrem. Prócz tego profilu rowu odpływowego powinny być oznaczone kółkami czerwonymi wszystkie wyloty drenów głównych i rowów pobocznych, oraz ujście całego oddziału. Jeżeli w rowie odpływowym może następować czasowe podniesienie poziomu wody już to z powodu istnienia upustu, już to z powodu możliwości przepełnienia zbiornika (jeziora, stawu i t. p.), należy oznaczyć niebieską kreską do jakiej wysokości może to podniesienie nastąpić.

Przykład profilu podłużnego zawartego w literaturze przedmiotu z tamtej epoki przedstawiono na rysunku 3.26.

Rys. 3.26. Profi podłużny według [60]

(źródło: mars.cbr.edu.pl)

Na rysunku 3.27 został przedstawiony *Projekt drenowania pól folwarku Zamienie w J. W. Hr. Przeździeckiego*, sporządzony w 1916 roku przez Antoniego Ponikowskiego. Oryginał tego opracowania pochodzi ze zbiorów Centralnej Biblioteki Rolniczej i dostępny jest na stronie Biblioteki Cyfrowej Politechniki Warszawskiej (sygn. DL.000926).

Autor tego opracowania Antoni Ponikowski, to polityk, inżynier budownictwa i specjalista w zakresie geodezji stosowanej, który w 1916 został profesorem miernictwa na Politechnice Warszawskiej, a w latach 1921–1922 oraz 1923–1924 pełnił funkcję rektora tej Uczelni.

Jak pamiętamy *Instrukcja o sporządzaniu dowodów pomiarowych, przedstawianych Władzom Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego dla ocenienia bezpieczeństwa pożyczek, na dobra ziemskie udzielanych z 21 czerwca 1884 r., znowelizowana* ^{23 maja/4 czerwca 1886 roku} (por. rozdz. 3.4) ustalała, że dowody takie powinny być sporządzone i poświadczane przez geometrę posiadającego patent geometry klasy II, który mógł wykonywać samodzielnie wszystkie prace miernicze (geometra klasy I mógł wykonywać pomiary tylko pod nadzorem specjalisty klasy II).

Jednak przy wzrastającym zapotrzebowaniu na usługi miernicze zaczyna brakować tego rodzaju specjalistów. Jak stwierdza się w literaturze przedmiotu z tamtego okresu [43] *przyczyn tego dużego zapotrzebowania sił mierniczych dopatrywać się głównie należy: 1) w znacznym rozszerzeniu u nas czynności banków parcelacyjnych i włościan-skich, 2) w świeżo wydanych prawach o komasacji, 3) w niesłychanym podniesieniu się ostatnimi czasy ceny ziemi i ruchu sprzedażnego i po części 4). w przeobrażeniach*

agrarnych w Rosji, które zaanfażowały szereg naszych mierniczych w wewnętrznych guberniach Cesarstwa.

Brak odpowiedniej liczby geometrów klasy drugiej spowodował, że władze Towarzystwa zdecydowały się na obniżenie cenzusu zawodowego wymaganego od mierniczego. Ogólne Zebranie Komitetu Towarzystwa wprowadza dnia 13/26 lutego 1913 roku za Nr 304 nową *Instrukcję o udzielaniu jeometrom upoważnień, do sporządzania dowodów pomiarowych i wykonywania innych czynności mierniczych dla Władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego* [95].

I N S T R U K C Y A

o udzielaniu jeometrom upoważnień, do sporządzania dowodów pomiarowych i wykonywania innych czynności mierniczych dla Władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego

§ 1.

Jeometra, żądający upoważnienia do sporządzania dowodów pomiarowych na użytek Władz Towarzystwa, obowiązany jest złożyć jednej z Dyrekcyj Szczegółowych Towarzystwa przy odpowiednim podaniu:

1. Patent na jeometrę klasy II lub patent z ukończenia Konstantynowskiego Instytutu Mierniczego, albo też patent średniej szkoły mierniczej, zalegalizowany przez Ministra Sprawiedliwości (§ 15 Ustawy o szkołach mierniczych), nadający miano jeometry prywatnego.

2. Świadcstwa jeometrów, posiadających upoważnienie na roboty dla Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, o odbyciu pod ich kierunkiem przynajmniej trzyletniej praktyki w kraju, i zaświadczenie osób wiarogodnych, lub instytucyj, dla których roboty miernicze wykonał. Warunki, w tym ustępie wymienione, nie obowiązują jeometrów przysięgłych kl. II. 3. Podpisaną przez siebie deklarację z zapewnieniem:

a) że jaknajściślej stosować się będzie do instrukcji i rozporządzeń przez Władze Towarzystwa wydanych;

b) że zobowiązuje się nie wymagać wynagrodzenia wyższego nad takse przez Towarzystwo ustanowioną;

c) że posiada znajomość odnośnych Przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego;

d) że poddaje się odpowiedzialności, w § 65 Przepisów Taksey z r. 1911 zastrzeżonych.

§ 2.

Dyrekcja Szczegółowa przedstawia podanie jeometry wraz z aneksami i swą opinią Dyrekcyi Głównej, która przekazuje wszystkie te dokumenty dla zbadania i orzeczenia Delegacyi, złożonej z Radców Dyrekcyi Głównej i jednego lub więcej jeometrów, powołanych w charakterze rzeczoznawców z grona upoważnionych i posiadających zaufanie Władz Towarzystwa Po otrzymaniu orzeczenia powyższej Delegacyi, Dyrekcja Główna wydaje upoważnienie lub udziela odmowną odpowiedź bez przytoczenia powodów.

Uwaga. Delegacya ta może powoływać kandydatów do udzielania ustnych lub piśmiennych objaśnień, oraz do przedstawiania dowodów pomiarowych, wykonanych przez nich według Instrukcyi pomiarowej, zatwierdzonej w roku 1839 przez b. Komisję Rządową Przychodów i Skarbu.

§ 3.

O każdorazowym upoważnieniu jeometry do sporządzania dowodów pomiarowych dla Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, jako też o cofnięciu takiego upoważnienia, Dyrekcja Główna zawiadamia wszystkie Dyrekcyje Szczegółowe, i za ich pośrednictwem wszystkie Wydziały Hypoteczne przy Sądach Okręgowych i działających przy tych Wydziałach Notaryuszów.

§ 4.

Jeometra, przez Dyrekcyę Główną upoważniony, otrzymuje na to odpowiedni dowód i może używać pieczęci z następującym napisem: „Jeometra N..... upoważniony przez Dyrekcyę Główną Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego”, oraz ma prawo wykonywania czynności mierniczych w okręgu każdej Dyrekcyi Szczegółowej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. Dowód ten jeometra, na żądanie właściciela dóbr, w których czynności miernicze wykonywa, jak również na żądanie Delegata taksowego przy taksie dóbr okazać jest obowiązany.

W myśl tej instrukcji prawo do wykonywania czynności zleczanych przez Towarzystwo mieli zatem nie tylko geomrtrzy II klasy, lecz również absolwenci studiów wyższych w Konstantynowskim Instytucie Mierniczym (Константиновский Межевой Институт) w Moskwie, dających stopień inżyniera – miernika, a także absolwenci zalegalizowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości mierniczych szkół średnich w Pskowie, Żytomierzu, Penzie, Ufie czy Tyfilisie [43]. Dyrekcja Główna Towarzystwa zastrzegła sobie jednak prawo do podejmowania decyzji o nadawaniu uprawnień na podstawie opinii geometrów rzeczoznawców, którymi według [2] byli Teodor Ziembiniński, January Władysław Starzyński i Ludwik Rubach.

Rys. 3.28. Karta pocztowa. ca 1930 rok. Oryginał w Dziale Zbiorów Specjalnych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Lublinie, sygn. U-8240.

(źródło: bc.wbp.lublin.pl)

Uwzględniając rosnące zarobki geometrów na wolnym rynku (*mierniczy prywatny klasy II-iej zarabia drogą praktyki od 2 do 4 i więcej tysięcy rubli rocznie [43]*), tego samego dnia, tzn. ¹³/₂₆ lutego 1913 roku Ogólne Zebranie Komitetu Towarzystwa wprowadza za nr 356 nową takse wynagrodzeń dla geometrów za sporządzanie dowodów pomiarowych i wykonywanie innych czynności mierniczych dla Towarzystwa. Warto przytoczyć za [95] także i ten dokument:

TAKSA

wynagrodzenia jeometrów za sporządzanie przedstawianych Władzom Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego dowodów pomiarowych i za wykonywanie innych czynności mierniczych, dla ocenienia bezpieczeństwa pożyczek, udzielanych na dobra ziemskie

Jeometry, upoważnieni do sporządzania dowodów pomiarowych i wykonywania innych czynności mierniczych dla Władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego (§ 18 Instrukcyi faksowej z r. 1911 i § 1 Instrukcyi o udzielaniu jeometrom upoważnień z r. 1913) pobierać będą wynagrodzenie, podług następujących zasad:

§ 1.

Za pomiar szczegółowy, przy ścisłym zastosowaniu się do Instrukcyi o sporządzaniu dowodów pomiarowych z roku 1886, wraz z pierworysem i rejestrem pomiarowym:

Za włókę	Rubli	Za włókę	Rubli	Za włókę	Rubli	Za włókę	Rubli
1	30	11	140	21	217	31	287
2	48	12	148	22	224	32	294
3	61	13	156	23	231	33	301
4	74	14	164	24	238	34	308
5	84	15	172	25	245	35	315
6	94	16	180	26	252	36	322
7	104	17	188	27	259	37	329
8	113	18	196	28	266	38	336
9	122	19	203	29	273	39	343
10	131	20	210	30	280	40	350

Uwaga I.

- a) za każdą następną włókę ponad 40 liczyć się będzie po rubli 6 kop 75;
 b) wynagrodzenie za pomiar obszaru mniejszego, niż 1 włókna, liczyć się będzie, jak za 1 włókę;
 c) za każdy mórg więcej ponad jedną włókę dolicza się po kop. 60; ponad 2 włókni do 4 włók po kop 45, wreszcie ponad 4 włókni do siedmiu włók po kop. 35;
 d) przy przestrzeniach dóbr, większych nad siedm włók, przewyżka, nie przenosząca 15 morgów, nie będzie wcale likwidowaną, przewyżka zaś większa od 15 morgów liczona będzie za całą włókę.

Uwaga II.

Za szczególne przy pomiarze trudności wynagrodzenie może być podwyższone najwyżej o 25%.

Uwaga III.

Szczególne trudności przy pomiarze mogą być uwzględnione:

- a) jeśli w dobrach znajdują się góry, bagna lub inne przeszkody, zniewalające do triangulacyi, lub też jeżeli triangulacya przez Instrukcyę o sporządzaniu dowodów pomiarowych z r. 1886 jest nakazaną;
 b) jeśli dobra składają się z drobnych działów;
 c) jeśli wskutek wielkiej ilości dróg, rowów, smugów, zarośli, wód i t.p. wytwarza się w dobrach przeważająca ilość drobnych szczegółów.

§ 2.

Za sprawdzenie planu przy taksie dóbr, stosownie do § 31 Instrukcyi o sporządzaniu dowodów pomiarowych z roku 1886, asystowanie przy czynnościach Delegacyi

Taksowej, wniesienie z gruntu na plan linii klasyfikacyjnych, jak również wprowadzenie na plan i do rejestru pomiarowego zmian mniej znacznych na gruncie znalezionych, oraz za sporządzenie rejestru klasyfikacyjnego, za jedną włókę rb. 20, za następne po rb. 1 kop. 50. Przewyżka morgów nad 1 lub więcej włók liczoną będzie według zasady, wskazanej w uwadze I p.- do § 1-go.

§ 3.

Za zrobienie wierzytelnego odrysu na papierze, podklejonym płótnem, z kopią rejestru pomiarowego za powierzchnię do 1 włóki rb. 8 kop. 50., do 2 włók rb. 10, a za następne włóki po rb. 1 od włóki, przyczem za morgi ponad okrągłą ilość włók, liczone będzie po kop. 5 za morg.

Uwaga.

Za kopie planów, złożonych z przeważnych ilości drobnych działów, wynagrodzenie może być podwyższone do 25%.

§ 4.

Za odkreślenie początkowe ołówkiem, a po zatwierdzeniu tuszem na planach przy zwolnieniach i segregacjach, za powierzchnię odkreśloną:

do	30	morgów włącznie	4 rb	50 kopiejek
"	60	"	6	"
"	150	"	8	"
"	500	"	12	"
"	1000	"	14	"
"	2000	"	17	"

Za powierzchnię większą bez ograniczenia 22 ruble.

§ 5.

Oznaczenie wynagrodzenia za czynności geometryczne, powyżej w §§ 1, 2, 3 i 4 niewymienione, pozostawia się dobrowolnemu porozumieniu właścicieli dóbr z jeometrą.

§ 6

Za udział w dokonywanej z ramienia Władz Towarzystwa rewizji taksy dóbr, jeometrą otrzyma:

- a) za każdy dzień podróży i czynności po rb. 12, a obok tego
- b) zwrot rzeczywistych kosztów podróży.

§ 7.

Wysokość wynagrodzenia, należnego za czynności pomiarowe, podług mniejszych przepisów, ustanawia Dyrekcyja Szczegółowa i o decyzji swej zawiadamia niezwłocznie

jeometrę i interesowanego właściciela dóbr, jeżeli tenże likwidacy jeometry piśmiennie nie zaakceptował. W ciągu dni 30 od daty tej decyzji służy stronom interesowanym odwołanie się do Dyrekcyi Głównej, w ciągu zaś dni 30 od daty decyzji Dyrekcyi Głównej, — odwołanie się do Komitetu Towarzystwa, który ostatecznie rozstrzyga.

§ 8.

Taksa niniejsza nie tamuje możności układów między stronami za ceny niższe.

§ 9

Taksa dla jeometrów z r. 1886 przestaje obowiązywać z chwilą wprowadzenia w wykonanie taksy niniejszej.

Rys, 3.29. *Krajobraz wiejski.* Olej, nieznany malarz polski, koniec XIX w. Oryginał w Muzeum Narodowym w Warszawie, Zbiory sztuki polskiej do 1914 roku, ident. MP 5089 MNW

(źródło: cyfrowe.mnw.art.pl/)

W prowadzonych przez geometrów pracach dalej obowiązuje głównie *Instrukcja o sporządzaniu dowodów pomiarowych, przedstawianych Władzom Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego dla oceny bezpieczeństwa pożyczek, na dobra ziemskie udzielanych* zatwierdzona ^{23 maja}/_{4 czerwca} 1886 roku, w której czytelne są wpływy geodezyjnego standardu *Przepisy obowiązujące przy pomiarach przestrzeni dóbr i lasów rządowych*

także majątków pod opieką rządu zostających zatwierdzonego przez Komisję Rządową Przychodów i Skarbu ^{15/27} grudnia 1839 roku, z uzupełnieniami wynikającymi z Przepisów o mierzeniu i odgraniczaniu gruntów, które przeszły na własność włościan gubernij Królestwa Polskiego zatwierdzonych 24 marca 1881 roku przez Komitet do spraw Królestwa Polskiego.

ZAKOŃCZENIE

W systemowy charakter prac geodezyjno – kartograficznych z czasów Królestwa Polskiego wpisuje się zakres robót wykonywanych dla potrzeb utworzonego w 1825 roku Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego.

Sporządzane mapy i stanowiące integralną z nimi całość rejestry pomiarowe stanowiły tzw. *dowody pomiarowe* dla oceny bezpieczeństwa pożyczek hipotecznych udzielanych przez Towarzystwo w postaci listów zastawnych na dobra ziemskie.

Analiza dostępnych przekazów drukowanych z tej epoki, takich jak dokumenty o charakterze prawnym, administracyjnym i technicznym z tej epoki, zawierających odniesienia do prac geodezyjnych zleczanych przez Towarzystwo oraz wymagań stawianych efektem sporządzanej dokumentacji geodezyjnej wskazuje na konieczność wyróżnienia dwóch okresów.

Pierwszy z nich to lata 1825–1883.

W okresie tym Towarzystwo Kredytowe Ziemskie nie stawia geometrom specjalnych warunków, standaryzujących sporządzane przez nich dowody pomiarowe.

Początkowo dokumenty geodezyjne przedkładane Towarzystwu odpowiadają wymaganiom map i rejestrów pomiarowych załączanych do działu I wykazu hipotecznego, zgodnie z *Instrukcją hipoteczną dla Kommissyów Hypotecznych Woiewódzkich* z dnia 30 czerwca 1819 roku. Dokumenty te spełniać zaś musiały ustalenia zawarte w ustawie *Prawo o normalnym rozgraniczeniu Dóbr wszystkich nieruchomości w Kraiu Królestwa Polskiego* z dnia ¹⁴/₂₆ kwietnia 1818 roku, oraz *Instrukcji dla Mierniczych Dóbr i Lasów Rządowych* z 22 kwietnia z tego samego roku. Niewątpliwie, na kształt techniczny dowodów pomiarowych wpływały także korekty i uzupełnienia do instrukcji dla mierniczych, jakie wprowadzały *Przepisy dodatkowe* z dnia 5 maja 1825 roku oraz *Suplement* z dnia 12 sierpnia 1829 roku.

Instrukcje te zostają zastąpione zatwierdzonymi ¹⁵/₂₇ grudnia 1839 roku *Przepisami obowiązującymi przy pomiarach przestrzeni dóbr i lasów rządowych, także majątków pod opieką rządu* zostających.

Ustalenia tego standardu znajdują swoje odzwierciedlenie we wszystkich późniejszych instrukcjach, wprowadzanych dla różnych celów w Królestwie Polskim, takich jak na przykład *Przepisy o urządzeniu dóbr przechodzących na własność prywatną z mocy najmiłościwiej udzielonej donacyi* z ¹¹/₂₂ lutego 1836 roku.

Kiedy 13/25 marca 1861 roku Dyrekcja Główna Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego wydaje *Instrukcję szczegółową do urzadzania lasów prywatnych*, w której znajdują się wymagania techniczne dotyczące dowodów pomiarowych sporządzanych dla Towarzystwa, w instrukcji tej znajdują się ustalenia nawiązujące do ustaleń *Instrukcji o urządzaniu lasów, pod zawiadywaniem Kommissyi Rządowej Przychodu i skarbu zostających* z 12 października 1839 roku – ta zaś pozostaje w korelacji z zapisami standardu geodezyjnego z tego samego roku.

Wpływ na sporządzane w pierwszym okresie dla potrzeb Towarzystwa Kredytowego dowody pomiarowe mają niewątpliwie wprowadzane po uwłaszczeniu włościan w 1864 nowelizacje wprowadzane do standardu geodezyjnego z 1839 roku przez *Rozporządzenie* z dnia 11 listopada 1871 roku, a zwłaszcza posiadające moc ustawy *Przepisy o mierzeniu i odgraniczaniu gruntów, które przeszły na własność włościan gubernij Królestwa Polskiego* z 24 marca 1881 roku.

Przepisy wewnętrzne Towarzystwa, odnoszące się do dowodów pomiarowych w tym okresie, powielają praktycznie ustalenia zawarte w wymienionych standardach. Jako istotny przywołać można jedynie warunek, jaki wprowadza *Instrukcja dla Delegacji Taksowych i Władz Towarzystwa* z 1/13 sierpnia 1872 roku, mówiąca, że dowody pomiarowe może sporządzać jedynie *jeometra przysięgły i patentowany* (geometra II klasy), oraz że *o czynności jeometrycznych przy szacowaniu dóbr mogą być używani tylko jeometry których dowody kwalifikacyjne przez Dyrekcyje Szczegółowe za dostateczne będą uznane*.

Drugi okres to lata 1884–1918.

Po wprowadzeniu 11/23 maja 1884 roku nowych *Przepisów taksy dóbr ziemskich* oraz 9/21 czerwca *Instrukcji taksowej*, Ogólne Zebranie połączonych Władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskiem zatwierdza 9/21 czerwca 1884 roku w delegacji do tego dokumentu *Instrukcję o sporządzaniu dowodów pomiarowych, przedstawianych Władzom Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego dla ocenienia bezpieczeństwa pożyczek na dobra ziemskie udzielanych*.

Do instrukcji tej Komitet Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego wprowadza korekty, zatwierdzając 23 maja/4 czerwca 1886 roku ostateczną wykładnię tego przepisu, obowiązującego do końca działalności tej instytucji.

Obszerny standard zawierający 64 paragrafy pogrupowane w VI rozdziałach kompleksowo reguluje szczegóły techniczne dotyczące sporządzanych dla potrzeb Towarzystwa map i rejstrów pomiarowych oraz czynności mierniczych przy klasyfikacji gruntów i sporządzaniu rejstrów klasyfikacyjnych, a także szczegóły procedur

sprawdzania, rewizji i poświadczenia na gruncie sporządzonej dokumentacji geodezyjnej. W aneksie zamieszczone zostały wzory protokołu opisanie granic oraz sporządzania ich planu. Instrukcja precyzuje również wymagania stawiane geometrom, pragnącym uzyskać upoważnienie Towarzystwa do wykonywania takich prac i problematykę odpowiedzialności zawodowej wykonawców.

Dla uporządkowania problemu wynagrodzeń zatrudnianych geometrów Komitet Towarzystwa ustala w 1885 roku, skorygowaną ^{30 maja/}_{11 czerwca} 1886 roku *Taksę wynagrodzenia za sporządzanie dowodów pomiarowych, przedstawianych Władzom Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego dla oceny bezpieczeństwa pożyczek na dobra ziemskie udzielanych.*

Odniesienia do instrukcji z 1884 roku zawierają wprowadzane później nowelizacje do *Instrukcji o urządzaniu lasów prywatnych z*

^{22 sierpnia/}_{4 września} 1903 roku, czy też *Instrukcji taksowej z* tego samego roku.

Warto także przypomnieć, że odniesienia do prac geodezyjnych oraz sporządzanych map i profili podłużnych zawierała także *Instrukcja techniczna dla melioracji wykonywanych przy pomocy pożyczek Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego*, wprowadzona po tym, kiedy 22 kwietnia 1906 roku Towarzystwo uzyskało *Prawo wydawania członkom Towarzystwa pożyczek melioracyjnych, na pokrycie kosztów robót melioracyjnych, dokonanych w dobrach, pożyczką Towarzystwa obciążonych.*

Należy także przypomnieć, że uwzględniając realia dotyczące występującego w tym okresie bardzo szerokiego frontu różnych robót geodezyjnych i rysującego się na tym tle niedoboru specjalistów – geometrów II klasy – Towarzystwo obniża wymagania dotyczące poziomu kwalifikacji zawodowych niezbędnych by uzyskać upoważnienie do wykonywania prac dla Towarzystwa. reguluje to Ogólne Zebranie Komitetu Towarzystwa wprowadzając dnia ^{13/}₂₆ lutego 1913 roku nową *Instrukcję o udzielaniu jeometrom upoważnień, do sporządzania dowodów pomiarowych i wykonywania innych czynności mierniczych dla Władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego*

Uwzględniając rosnące na wolnym rynku zarobki geometrów, dnia ^{13/}₂₆ lutego 1913 roku wprowadzono także nową taksę wynagrodzeń dla geometrów za sporządzanie dowodów pomiarowych i wykonywanie innych czynności mierniczych dla Towarzystwa.

Sporządzane dla potrzeb Towarzystwa mapy obejmowały obszary całych dóbr lub ich części – należących do dóbr wsi i folwarków, kolonii czy parcel, które miały być obciążone pożyczką; a także tereny wyłączone spod pożyczki. Według [2]

na potrzeby Towarzystwa sporządzane były także mapy lasów należących do dóbr, mapy melioracyjne i mapy graniczne lub sporów granicznych między dobrami. W 1913 roku do Towarzystwa należało 9778 majątków ziemskich.

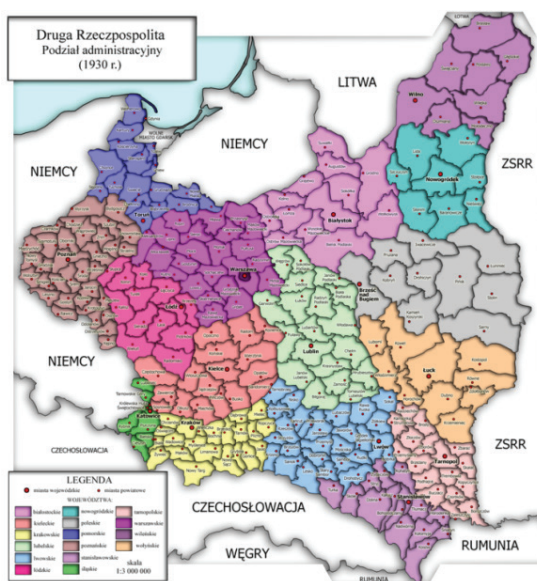
Przeznaczenie tych opracowań, jako dokumentów sporządzanych dla Towarzystwa sygnalizowane jest w tytułach map, lub informację o tym zawierają zamieszczane na mapach adnotacje. Jednak mapy te były także wykorzystywane przez inne podmioty. Na wielu zachowanych kartografikach znajdują się, według [2], także ślady działalności takich instytucji czy urzędów, jak Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu, Bank Włościański, Urzędy Wojewódzkie czy też Okręgowe Komisje Ziemskie.

Warto zwrócić uwagę, że zgodnie z *Instrukcją o sporządzaniu dowodów pomiarowych, przedstawianych Władzom Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego dla oceny bezpieczeństwa pożyczek na dobra ziemskie udzielanych z 1884 roku* *Miarą obowiązującą przy wykonywaniu planów jest miara nowopolska, oraz że Wszystkie pierworisy i odrisy sporządzane być powinny na podziałkę normalną, to jest 1: 5000*. Także w rejstrach pomiarowych powirzchnia była podawana jednostkach miary nowopolskiej, czyli morgach i prętach. Zapis ten jest zgodny z ustaleniami zawartymi również w obowiązujących standardach geodezyjnych, które nie uwzględniały rosyjskich miar wprowadzonych w Królestwie Polskim $\frac{2}{14}$ maja 1850 roku. Stosowanie miar rosyjskich w miejsce nowopolskich przy pracach geodezyjnych zaczęto wprowadzać dopiero na mocy rozporządzenia ministerialnego z dnia 22 sierpnia 1892 roku, które ustalało, że *miarą długości ma być sążeń, zawierający 84 cale, zaś plany należy sporządzać w skali, mającej w calu 50 sążeni czyli 1/4200 miary normalnej* [11].

Po odzyskaniu w 1918 roku niepodległości działalność Towarzystwa była kontynuowana.

W zatwierdzonych 13 stycznia 1919 roku przez Kierownika Ministerstwa Skarbu nowych *Przepisach taksy dla dóbr ziemskich* [96] w § 8 również znalazło się przesądzenie: *Za podstawę do szacowania dóbr będzie mapa i rejstr pomiarowy, dokładnie przedstawiające przestrzeń i skład Dóbr. Mapa i rejstr pomiarowy sporządzone być winny lub poświadczone za zgodność z gruntem przez jednego z jeometrów, przez władze Towarzystwa upoważnionych*.

Od 1 listopada 1920 r. zakresem działalności obejmowało województwa: białostockie, kieleckie, lubelskie, łódzkie, nowogródzkie, poleskie, warszawskie, wołyńskie i ziemię wileńską.

Rys. 4.1. Podział administracyjny II RP w 1930 r.

(źródło: By Qqerim – CC BY-SA 3.0, https://pl.wikipedia.org/wiki/Podział_administracyjny_II_Rzeczypospolitej)

Rys. 4.2. Procentowy udział większej własności ziemskiej w ogólnej powierzchni powiatów w 1920 roku według [24a]

Na rysunku 4.2 przedstawiono procentowy udział większej własności ziemskiej prywatnej i publicznej (dobra obejmujące minimum 100 ha) w ogólnej powierzchni powiatów, opracowany w [24a] na podstawie danych pozyskanych ze statystyk prowadzonych w byłych państwach zaborczych.

Według ostatecznych danych spisu wielkiej własności rolnej rozpoczętych przez Główny Urząd Statystyczny na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z 20 września 1820 roku, cała wielka własność ziemska zajmowała 27% ogólnej powierzchni kraju. Własność znajdująca się dobrach prywatnych obejmowała 19454 majątków posiadających co najmniej 50 hektarów, o ogólnej powierzchni 10498114 hektarów [108].

Województwa Wielkość majątków	Liczba majątków	Po- wierzchnia ogólna
Polska	19 454	10 498 114
Od 50 do 100	6 253	436 277
„ 100 „ 200	4 144	588 461
„ 200 „ 300	2 236	547 222
„ 300 „ 400	1 571	541 448
„ 400 „ 500	994	442 367
„ 500 „ 1000	2 292	1 593 692
Powyżej 1000	1 964	6 348 647

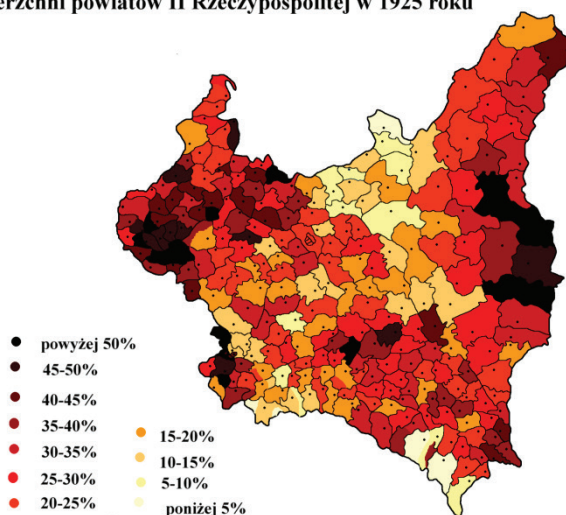
Rys. 4.3. Majątki ziemskie prywatne według areалу dóbr w spisu z 1820 roku [108]

Najwięcej wielkopowierzchniowych prywatnych majątków ziemskich (powyżej 1000 ha oraz od 500–1000 ha) znajdowało się w województwie warszawskim – 404 (odpowiednio 112 i 292) i poleskim – 357 (odpowiednio 250 i 107); najmniej zaś w białostockim – 200 (82 i 118) [108].

Na rysunku 4.4 przedstawiłem opracowanie sporządzone przez Pana Macieja Szczepańczyka Odsetek wielkiej własności prywatnej w stosunku do ogólnej powierzchni powiatów II Rzeczypospolitej w 1825 roku.

Odsetek wielkiej własności prywatnej w stosunku do ogólnej powierzchni powiatów II Rzeczypospolitej w 1925 roku

Rys. 4.4. Odsetek wielkiej własności prywatnej w stosunku do ogólnej powierzchni powiatów II Rzeczypospolitej w 1925 roku. By Mathiasrex, Maciej Szczepańczyk, based on layers of user:Mix321 – Praca własna, CC BY-SA 4.0.

(źródło: <https://commons.wikimedia.org/>)

Według *Sprawozdania Dyrekcji Głównej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie za rok sprawozdawczy 1927/1928*, według stanu na 1 października 1928 roku w Towarzystwie było stowarzyszonych 6489 dóbr, z czego w granicach Rzeczypospolitej leżały 6193, zaś poza granicami – na Litwie – 296 [109].

Kiedy na mocy Rozporządzenia Ministra Skarbu wydanego w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości z dnia 3 września 1932 roku przyjęta zostaje nowa *Ustawa Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie* [98], jej artykuł 103 stanowi, że *Pragnący otrzymać pożyczkę powinien złożyć Dyrekcji Głównej bezpośrednio lub przez odpowiedni oddział, przedstawicielstwo lub agenturę: a) wypis urzędowy wykazu hipotecznego, b) mapę wraz z rejestrem pomiarowym (...)*, zaś wydane w delegacji do tej ustawy nowe *Przepisy taksy dla dóbr ziemskich* [99] zatwierdzone pismem Ministerstwa Skarbu z dnia 11 kwietnia 1935 r. L. D. II 6735/5/35, zawierają w § 6 identyczny zapis, jak w taksie z 1919 roku, precyzując w §18: *Geometra, sporządzający dowody pomiarowe, Towarzystwu Kredytowemu Ziemskiemu składane, jak również geometra, atentujący przy taksie, powinien być do czynności tych upoważniony przez Dyrekcję Główną. Bez udziału*

geometrij upoważnionego czynność taksowania dóbr odbyć się nie może; umówienie zaś i sprowadzenie jego na grunt jest obowiązkiem właściciela dóbr. Geometra przy czynnościach swoich winien jaknajściślej stosować się do instrukcji, o sporządzaniu dowodów pomiarowych przez Władze Towarzystwa wydanej (§ 54 P. T.).

Rys. 4.5. List zastawny 5-serii Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie (wzór zatwierdzony przez Ministra Skarbu decyzją z dnia 11 sierpnia 1934 roku). Oryginał w Muzeum Papierów Wartościowych.

(źródło: muzeum.waw.pl)

Przepisy nie precyzują warunków, jakie musi spełniać w tym okresie geometra, by zyskać upoważnienie do prowadzenia prac wymaganych przez Towarzystwo Kredytowe.

Z pewnością upoważnienia takie mogli uzyskiwać geometry, którzy tytuł mierniczego przysięgłego uzyskali na mocy ustawy z dnia 15 lipca 1925 roku *o mierniczych przysięgłych*. Przypomnijmy, że podstawowym warunkiem ubiegania się o taki tytuł było polskie obywatelstwo, oraz legitymowanie się dowodem uzyskania tytułu inżyniera mierniczego zgodnie z ustawą z dnia 22 września 1922 roku w *przedmiocie tytułu inżyniera*. Tytuł taki przysługiwał absolwentom wydziałów technicznych z polskich uczelni akademickich (funkcjonowały wtedy Wydziały Miernicze na Politechnice Warszawskiej i Politechnice we Lwowie), lecz honorowane były także dyplomy inżynierskie uzyskane przed 18 listopada 1818 roku w szkołach akademickich państw zaborczych, a także dyplomy inżynierskie, jakie rady wydziałów technicznych mogły nadawać po nostryfikacji osobom, które ukończyły średnią szkołę zawodową,

posiadały odpowiednią praktykę zawodową i wykazały się na egzaminie poziomem wiedzy zawodowej odpowiadającym wymaganiom stawianym absolwentom szkół wyższych. Według 1 numeru *Przeglądu mierniczego* z 1924 roku kształcenie geodetów na poziomie średnich szkół zawodowych prowadziły Państwowa Szkoła Miernicza w Warszawie, Państwowa Szkoła Miernicza i Przemusłowo-Leśna w Łomży, a także Wydział Mierniczy przy Szkole Budowlanej i Drowej w Kowlu oraz Wydziały Miernicze przy Szkołach Przemysłowych w Krakowie i Lwowie.

Według *Wykazu mierniczych przysięgłych* z września 1932 roku, na obszarze działania Towarzystwa Kredytowego w tym okresie (nie licząc 130 mierniczych zatrudnionych w Komisariacie rządu na m. st. Warszawę) było 369 mierniczych przysięgłych.

Tabela 4.1. Liczba mierniczych przysięgłych na obszarze działania Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w 1932 roku

Województwo	Mierniczych przysięgłych
białostockie	52
kieleckie	46
krakowskie	79
lubelskie	51
łódzkie	33
nowogródzkie	14
poleskie	21
warszawskie	40
wileńskie	33
razem	369

Opracowanie własne na podstawie *Wykazu* z 1932 r.

Według *Sprawozdanie Dyrekcji Głównej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie za Rok 1937* [109] w końcu tego roku w Towarzystwie stowarzyszonych było 7100 dóbr, o powierzchni łącznej 1338883 hektarów [110] (rysunek 4.6). Zadłużenie tych dóbr wynosiło ogółem ponad 248 milionów złotych.

W dyspozycji Towarzystwa było 60 dóbr przeszłych na własność TKZ w wyniku niespłaconych zobowiązań, o ogólnym areale wynoszącym 11057 hektarów (rysunek 4.7). Osiem dóbr miało być przekazanych Skarbowi Państwa, siedem planowano do sprzedaży jako samodzielne jednostki gospodarcze, pozostałe zostawały w stanie parcelacji.

O b s z a r s k l a s y f i k o w a n y								Obszarniesklasyf.		O g ó l e m	
Kategoria A do 50 ha włącznie		Kategoria B 50—500 ha włącznie		Kategoria C ponad 500 ha		R a z e m		Ilość dóbr	Przestrzeń w ha	Ilość dóbr	Przestrzeń w ha
Ilość dóbr	Przestrzeń w ha	Ilość dóbr	Przestrzeń w ha	Ilość dóbr	Przestrzeń w ha	Ilość dóbr	Przestrzeń w ha				
2.807	39.753	2.513	522.845	501	503.553	5.821	1.066.151	—	—	5.821	1.066.151
515	8.226	627	120.751	115	124.497	1.257	253.474	16	14.049	1.273	267.523
—	—	—	—	—	—	—	—	5	2.967	5	2.967
—	—	—	—	—	—	—	—	2	2.242	2	2.242
3.322	47.979	3.140	643.596	616	628.050	7.078	1.319.625	23	19.258	7.101	1.338.883

Rys. 4.6. Dobra stowarzyszone w Towarzystwie Kredytowym w Warszawie w 1937 roku według [110]

Kategoria A do 50 ha włącznie		Kategoria B od 50 - 500 ha włącznie		Kategoria C ponad 500 ha		O g ó l e m	
Ilość	Przestrzeń	Ilość	Przestrzeń	Ilość	Przestrzeń	Ilość	Przestrzeń
18	343	37	7.866	5	2.848	60	11.057

Rys. 4.7. Dobra które przeszły na własność Towarzystwa Kredytowego w Warszawie według stanu na 31 grudnia 1937 roku według [110]

Przepisy wewnętrzne Towarzystwa nie wspominają w tym okresie o zasadach sporządzania dowodów pomiarowych. Trudno przesądzać, czy wprowadzonych przez geometrów pracach dalej obowiązywała *Instrukcja o sporządzaniu dowodów pomiarowych, przedstawianych Władzom Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego dla ocenienia bezpieczeństwa pożyczek, na dobra ziemskie udzielanych z 1886 roku*, w której czytelne były wpływy geodezyjnego standardu *Przepisy obowiązujące przy pomiarach przestrzeni dóbr i lasów rządowych także majątków pod opieką rządu zostających* zatwierdzonego w 1839 roku, z uzupełnieniami wynikającymi z *Przepisów o mierzeniu i odgraniczaniu gruntów, które przeszły na własność włościan gubernij Królestwa Polskiego* wprowadzonymi w 1881 roku.

Na zakres prac geodezyjnych dla Towarzystwa wpływać mogły zapisy nowych aktów prawnych, takich jak ustawa *o wykonaniu reformy rolnej* z 1920 roku, czy też nowej ustawy *o wykonaniu reformy rolnej* z 1925 roku, zaś na szczegóły techniczne sporządzanych dla Towarzystwa *dowodów pomiarowych* zapisy publikowanych standardów technicznych, takich jak opracowana przez Główny Urząd Ziemski *Tymczasowa instrukcja techniczna dla geometrów, wykonywujących roboty miernicze przy pracach prowadzonych przez*

Urzędy Ziemskie z 1920 roku; *Instrukcja techniczna do wykonywania robót mierniczych, związanych z przebudową ustroju rolnego na obszarze województw: białostockiego, kieleckiego, lubelskiego, łódzkiego, nowogródzkiego, poleskiego, warszawskiego, wołyńskiego oraz na obszarze okręgu administracyjnego wileńskiego* Ministerstwa Reform Rolnych z 1926 roku; *Instrukcja techniczna Ministerstwa Reform Rolnych: z tablicami zamiany miar* z 1927 roku, *Instrukcja parcelacyjna* z 1928 roku, *Przepisy o melioracjach rolnych przy przebudowie ustroju rolnego* z 1929 roku, czy też wydane przez Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych *Przepisy pomiarowe obowiązujące przy wykonywaniu prac pomiarowo-agrarnych* z 1931 roku. Rozwijanie tych wątków wykracza jednak poza przyjęte ramy czasowe tej publikacji.

W okresie II wojny światowej Towarzystwo Kredytowe Ziemskie działało na obszarze Generalnego Gubernatorstwa, stanowiącego jednostkę administracyjno-terytorialną obejmującą od 26 października 1939 roku część okupowanego przez wojska niemieckie terytorium II Rzeczypospolitej, która nie została wcielona bezpośrednio do III Rzeszy i od 1 sierpnia 1951 roku dystrykt galicyjski.

Rys. 4.8. Karta administracyjna Generalnego Gubernatorstwa z 1943 roku (dystrykt krakowski, warszawski, radomski, lubelski i galicyjski). Oryginał w Bibliotece Narodowej w Warszawie, Magazyn Kartografii, sygn. ZZ 25538

(źródło: <https://polona.pl/>)

Po wojnie na mocy dekretu z 25 października 1948 roku *o zasadach i trybie likwidacji niektórych instytucji kredytu długoterminowego* pozostawało w stanie likwidacji, zaś formalnie zlikwidowano je decyzją Ministra Finansów *o uznaniu instytucji kredytu długoterminowego za rozwiązane* dnia 9 października 1950 roku.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Auleitner A., 1844, *Gospodarstwo leśne czyli proste zasady hodowania, urządzania i ochrony lasów oraz korzystnego z nich użytkowania z szczególną uwagą na lasy prywatne dla użytku Właścicieli ziemiańskich, Rządców dóbr i Leśniczych*, Nakładem S.H. Merzbacha, Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, <http://www.wbc.poznan.pl/>
- [2] Bartoszewicz H., 2004. *Pomiary i kartowanie dóbr ziemskich na Mazowszu: prace geodetów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskim*, Rocznik Mazowiecki 16, mazowsze.hist.pl/
- [3] Bartoszewicz H., 2008, *Zbiory kartograficzne Archiwum Głównego AGD Akt Dawnych w Warszawie*. Polski Przegląd Kartograficzny, tom 40, nr 2. <http://yadda.icm.edu.pl/>
- [4] Birnbaum Ed. 1898, *O szacowaniu dóbr ziemskich*, Wydawca: Druk. Władysława Szulca, Warszawa. Centralna Biblioteka Rolnicza im. M. Oczapowskiego, Warszawa, Sygnatura: NZB-DD 87720, Rolnicza Biblioteka Cyfrowa, <http://mars.cbr.edu.pl>
- [5] Brodowski, F, 1920, *Zasady Ustawodawstwa Agrarnego w Królestwie Polskim 1864 – 1915*, Wydawnictwo Głównego Urzędu Ziemskiego, Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku, sygn. 201931, <http://pbc.biaman.pl/dlibra/>
- [6] Choiński, T. 1873, *Urządzanie lasów: podręcznik dla obywateli ziemskich* przez Tymoteusza Choińskiego, wyd. Red. Gazety Rolniczej, Warszawa, Biblioteka Narodowa, Magazyn Książek sygn. 2000403A., <https://polona.pl/>
- [7] Czermiński F., 1866, *O Towarzystwie Kredytowym Ziemskim w Królestwie Polskim*. Warszawa : W Drukarni Gazety Polskiej, Centralna Biblioteka Rolnicza im. M. Oczapowskiego, Warszawa, sygn. NZB-DD 61007, mars.cbr.edu.pl
- [8] Czochoński M., Kowalski G., 2014, *Geodezja w początkach Królestwa Polskiego. Budowa zbiorów informacji przestrzennej na przykładzie wybranych miast regionu łódzkiego*. Monografie Politechniki Łódzkiej nr 2101, Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, Łódź
- [9] Czochoński M., 2018, *Pierwsze polskie geodezyjne standardy techniczne*. Seria wydawnicza Biblioteka pomocy naukowych, Seria wydawnicza Monografie. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie, Kutno
- [10] Czochoński M., 2018, *Pomiary dóbr i lasów w Królestwie Polskim*. Procedury pomiarowe, wykonawcy i przykładowe opracowania. Seria wydawnicza Biblioteka pomocy naukowych, Seria wydawnicza Monografie. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie, Kutno
- [11] Czochoński M., 2019, *Prace geodezyjno – kartograficzne przy realizacji reform włościańskich w Królestwie Polskim*. Seria wydawnicza Monografie. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie, Kutno

- [12] Glass J., 1881, *Zarys prawa hipotecznego w b. Królestwie Polskiem. Instytucja Ksiąg gruntowych na ziemiach polskich*. Część I. Nakładem J. Czerneckiego. Drukarnia Polska Franciszka Zemana w Krakowie. Retoryka 10. Warszawa Kraków 1881. Podlaska Biblioteka Cyfrowa. <http://dlibra.psnc.pl>
- [13] Gloger Z., 1972, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*. Wiedza Powszechna, Warszawa
- [14] Górski, L., 1886, *Znaczenie większej własności i obowiązki większych właścicieli ziemskich w Królestwie Polskiem*. Warszawa, Druk. Józefa Bergera. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Rzeszowie, Sygnatura oryginału: AD-70250, Podkarpacka Biblioteka Cyfrowa, www.pbc.rzeszow.pl
- [15] Grabski W., *Materjały w sprawie włościańskiej*. T.1–2, Warszawa Wydawca: Gebethner i Wolff. PAN Biblioteka Kórnicka, sygnatura sygn.222024–2, Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, www.wbc.poznan.pl
- [16] Heylman K.A., 1855, *Pogląd na prawnictwo krajowe co do spraw granicznych między dobrami ziemskimi*. Druk przy ul. Rymarskiej nr 743, Warszawa, Biblioteka Narodowa, sygn. 820.873 A. <https://polona.pl>
- [17] Heylman K.A., 1858, *Rozbiór wykazu hipotecznego*. Drukarnia Banku Polskiego. Warszawa. Uniwersytet Wrocławski, źródło: Pad 76308 II. Biblioteka cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/>
- [18] Jeziorański F., 1881, *Ustawy hipoteczne i przepisy o zatwierdzaniu aktów notaryalnych obowiązujące w Król. Polsk*. Część I. Prawo o przywilejach i hipotekach z roku 1825. Biblioteka Umiejętności Prawnych. Drukiem S. Orgelbranda Synów, ulica Bednarska N. 20. Warszawa 1881. Podlaska Biblioteka Cyfrowa. <http://dlibra.psnc.pl>
- [19] Kirszot-Prawnicki J., 1887, *Towarzystwo Kredytowe Ziemskie w Królestwie Polskiem i kredyt rolny*, Warszawa, Własność, Nakł. i Druk S. Lewentala, Centralna Biblioteka Rolnicza im. M. Oczapowskiego, Warszawa, sygn. NZB-DD 12154, Rolnicza Biblioteka Cyfrowa, mars.cbr.edu.pl
- [20] Kulczycki L., 1916, *Królestwo Polskie 1815–1914* Centralne Biuro Wydawnictw N.K.N. Kraków PAN Biblioteka Kórnicka sygn.232052–4. Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, www.wbc.poznan.pl/dlibra/
- [21] Krzyżanowski A., Kumaniecki K., 1915, *Statystyka Polski*. Wydana staraniem i nakładem Polskiego Tow. Statystycznego, Kraków, Skład główny w księgarni G.Gebethnera i Sp. w Krakowie, Centralna Biblioteka Statystyczna, Sygnatura: sygn. 3321, Mazowiecka Biblioteka Cyfrowa, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/>
- [22] Lesiewski J., 1912, *Przepisy prawne w lasach Królestwa Polskiego*, Wydawca: Gebethner i Wolff, Warszawa, Łowiecka Biblioteka Cyfrowa Krzysztofa Daszkiewicza, 246399, Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/>

- [23] Łaguna S., 1875, *O prawie granicznym Polskiem..* Staraniem i nakładem Redakcji Biblioteki Umiejętności Prawnych, Warszawa 1875. Cyfrowa Biblioteka Narodowa, <http://www.polona.gov.pl/dlibra>
- [24] Lesiewski J., 1912, *Przepisy prawne w lasach Królestwa Polskiego*, Wydawca: Gebethner i Wolff, Warszawa, Łowiecka Biblioteka Cyfrowa Krzysztofa Daszkiewicza, 246399, Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/>
- [25] [24a] Ludkiewicz Z., 1923, *Rozmieszczenie własności ziemskiej i gospodarstw wiejskich w Polsce = (Répartition de la propriété foncière et des exploitations agricoles en Pologne) : (ze studjów nad strukturą agrarną Polski) /*, Warszawa : S-wie S. Niemiry, Biblioteka Narodowa, Magazyn Książek, sygn. 538.802, <https://katalogi.bn.org.pl/>
- [26] Łuniewski T., 1892, *Drobna szlachta : przyczynek do poglądu na stan ekonomiczny i potrzeby malej własności ziemskiej w Królestwie Polskiem*. Warszawa, E. Lubowski. Biblioteka Narodowa, Magazyn Książek, sygn. 52.192.. <https://polona.pl/>
- [27] Marciszewski J., 1820, *Zasady do oceniania dóbr ziemskich*, W drukarni Missyonarzów, Warszawa, PAN Biblioteka Kórnicka, Identyfikator: oai:www.wbc.poznan.pl:2334 , <http://www.wbc.poznan.pl/>
- [28] Mejer K., 1876 *Wskazówki dla przystępujących do Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego*. Staraniem i nakładem Redakcji Biblioteki Umiejętności Prawnych, Warszawa, Biblioteka Narodowa, sygn. 424.311, <https://polona.pl/>
- [29] Miłkowski S., 1861, *Opis Królestwa Polskiego : pod względem geografii, statystyki i historii* , w drukarni j.Glückberga, Warszawa, Centralna Biblioteka Geografii i Ochrony Środowiska Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, sygn. 13.927, Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych, <http://rcin.org.pl/dlibra/>
- [30] Morawski W., 1998, *Słownik historyczny bankowości polskiej do 1939 roku*, Wydawnictwo „Muza” , Fundacja Bankowa im. Leopolda Kronenberga, otworzksiazke.pl
- [31] Niespodziewany A., *Separacje i podział gruntów (1839–1840)*. <http://zeszytywiazownickie.pl>
- [32] Połujański A., 1861, *Leśnictwo polskie. Cz. 2. Urządzanie lasów*. Wydawca: Lewiński, Aleksander , Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, identyfikator:372222, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/>
- [33] Radziszewski, H. 1907. *Skarb i organizacja władz skarbowych w Królestwie Polskim. T. 1 (1815–1830)*. Księgarnia Gebethnera i Wolffa . Warszawa. Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku. sygn. Hf 111867. <http://www.pbc.biaman.pl/dlibra/>
- [34] Rodecki F.B., 1830, *Obraz jeograficzno-statystyczny Królestwa Polskiego*, W Drukarni Antoniego Gałęzowskiego i Kompanii, Warszawa, Centralna Biblioteka Geografii i Ochrony Środowiska Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN. Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych, Identyfikator zasobu: oai:rcin.org.pl:13324 , <http://rcin.org.pl/dlibra>

- [35] Rosiak J., 2002, *Kredyt hipoteczny w bankowości polskiej do roku 1918*. Acta Universitatis Lodzianis, Folia Oeconomica 161, dspace.uni.lodz.pl
- [36] Skotnicki Cz., 1912, *Zarys teorii drenowania na podstawie poglądów współczesnych zestawiony*, Warszawa : Ziemiańskie Tow. Melioracyjne, druk. Rubieszewski i Wrotnowski, Biblioteka Narodowa, sygn. 814.405 A, <https://polona.pl/>
- [37] Sosnowski P., 1907, *Opisanie Królestwa Polskiego. Część I. Przyroda kraju*, Wydawca: Skład Główny w „Księgarni Polskiej”, Łowiecka Biblioteka Cyfrowa Krzysztofa Daszkiewicza Identyfikator: 235135, Wielkopolska Biblioteka cyfrowa, www.wbc.poznan.pl/
- [38] Sulikowski A., 1865, *Krótki rys i zasady Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskiem z dodaniem tablic rachunkowych obowiązujących i wiadomości o składzie osób władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego*, Nakł. autora : W Druk. Jana Jaworskiego, Warszawa, Centralna Biblioteka Rolnicza im. M. Oczapowskiego, Warszawa, sygn. NZB-DD 37816, Rolnicza Biblioteka Cyfrowa, mars.cbr.edu.pl
- [39] Szepietowski W., 1840, *Zbiór praw, urzędzeń i instrukcyj hipotecznych w Królestwie Polskiem : w czasie od d. 14/26 kwietnia 1818 r. do d. 19/31 grudnia 1835 r. wydanych*. Suwałki : L. Hollanderski, Biblioteka Narodowa Sygn. 44.276, <https://polona.pl/>
- [40] Tameczka P., *Histortczne mapy regionu sieradzkiego*, <https://www.facebook.com/mapyregionusieradzkiego/>
- [41] Tameczka P., *Toponimia regionu sieradzkiego*, <https://toponimiasieradzka.blogspot.com/>
- [42] Tucewicz W. 1883, *Podręcznik do urzędzenia lasów*, Wydawca: Druk. „Kuryera Codziennego” Warszawa, Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Lublinie, Dział Przechowywania Zbiorów WBP sygn. 457631 II/L, Biblioteka Cyfrowa, <http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/>
- [43] Wydrzyński K., 1853, *Przewodnik dla służby leśnej rządowej czyli przepisy zawiadywania rządowego lasów, wydane pod koniec 1852 roku, o ile są obowiązujące*, Składem Redakcyi Sylwana w drukarni S. Olgebranda, Miejska Biblioteka Publiczna, Dąbrowa Górnicza <https://www.sbc.org.pl/dlibra/>
- [44] Zakrzewski J. 1904, *Miernictwo [w:] Poradnik przy wyborze zawodu. 1, Rolnictwo, ogrodnictwo, leśnictwo, mleczarstwo, meljoracje rolne, miernictwo pod red. Stanisława Dobrowolskiego*, Warszawa, Centralna Biblioteka Rolnicza im. M. Oczapowskiego, Warszawa, sygn. AZB-XX 36962, Rolnicza Biblioteka Cyfrowa, mars.cbr.edu.pl
- [45] Załęski W., 1900, *Królestwo Polskie pod względem statystycznym*. Druk. Tow. S. Orgelbranda synów. Warszawa Statystyczna Biblioteka Cyfrowa. <http://statlibr.stat.gov.pl/>
- [46] *Dyaryusz Seymu Królestwa Polskiego 1818. T. 1*, Wydawca: N. Glückberg, Warszawa. Biblioteka Jagiellońska, Berol. Ud 6622, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/>
- [47] *Dyaryusz Seymu Królestwa Polskiego 1818. T. 3*, Wydawca: N. Glückberg, Warszawa. Biblioteka Jagiellońska, Berol. Ud 6622, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/>

- [48] *Dziennik Praw Królestwa Polskiego Tom I* (1816), nr 1, Warszawa 1816. Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku, . Podlaska Biblioteka Cyfrowa. <http://pbc.biaman.pl>
- [49] *Dziennik praw Królestwa Polskiego. T.5* Warszawa 1820. Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku, sygn. Ke 153669. Podlaska Biblioteka Cyfrowa. <http://pbc.biaman.pl>
- [50] *Dziennik praw Królestwa Polskiego. T.6.* Warszawa 1820. Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku, sygn. Ke 77270, Ke 77269, Podlaska Biblioteka Cyfrowa. <http://pbc.biaman.pl>
- [51] *Dziennik praw Królestwa Polskiego. T. 9*, nr 37–40. Warszawa 1825, Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku, sygn. Ke 103294, Podlaska Biblioteka Cyfrowa. <http://pbc.biaman.pl> o tow kred
- [52] *Dziennik praw Królestwa Polskiego. T. 11*, nr 42–46., Warszawa 1826, Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku, sygn. Ke 77274, Podlaska Biblioteka Cyfrowa. <http://pbc.biaman.pl>
- [53] *Dziennik praw Królestwa Polskiego. T. 16*, nr 58–60., Warszawa 1835, Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku, Syg. KE 772801, Podlaska Biblioteka Cyfrowa, <http://pbc.biaman.pl/dlibra>
- [54] *Dziennik praw Królestwa Polskiego. T. 69*, nr 235–239. Warszawa 1869. Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku, identyfikator zasobu oai:pbc.biaman.pl:7940, Podlaska Biblioteka Cyfrowa, <http://pbc.biaman.pl/dlibra>
- [55] *Informacya dla układających projekta tabel likwidacyjnych = Nastavlenie sostavitelám likvidacionnyh projektov*, 1864, Biblioteka Narodowa, magazyn książek sygn. 2.050.708. <https://katalogi.bn.org.pl>
- [56] *Instrukcyja dla urzędzenia i oczyszczowania włościan w dobrach najmiłościwiej darowanych., Zawiera równ.: Wyciąg z instrukcyi urzędzenia dóbr rządowych z roku 1818.* Wydawca Kommissyja Rządowa Przychodów i Skarbu, Warszawa 1841. Biblioteka Narodowa, Magazyn Książek, sygnatura 2.006.989 A, <https://polona.pl/>
- [57] *Instrukcyja do urzędzenia lasów prywatnych, nadawać mającego prawo do otrzymania podwyższonej pożyczki Towarzystwa Kredytowego poprzedzona wyjątkami z prawa z r. 1860 o udzielaniu pożyczek Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w w listach zastawnych 2ej seryi III okresu, oraz przepisów do sprawdzania wartości dóbr, pożyczki takowe otrzymać mających, 1861*, Towarzystwo Kredytowe Ziemskie w Królestwie Polskim, Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, sygn. 469166 I/L, Biblioteka Cyfrowa, bc.wbp.lublin.pl/
- [58] *Instrukcyja dla Delegacyj Taxowych i Władz Towarzystwa, rozwijająca i wprowadzająca w wykonanie przepisy o taxie dóbr, zatwierdzona na d. 1(13) sierpnia r. 1872 przez Ogólne Zebranie Naczelnych Władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w królestwie Polskiem, wraz z 2-ma annexami, 1872*, Towarzystwo Kredytowe Ziemskie w Królestwie Polskim Drukarnia

- J. Jaworskiego, Warszawa, Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, sygn. 469174 I/L, Biblioteka Cyfrowa, bc.wbp.lublin.pl/
- [59] *Instrukcja techniczna dla melioracji wykonywanych przy pomocy pożyczek Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego*. 1909, Staraniem Naczelných Władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, 1909 (Warszawa : Druk. „Gazety Rolniczej” (W. Musielewicz), Biblioteka Narodowa, sygn. 2.002.149 A, <https://polona.pl/>
- [60] *Nauka pomiaru gruntów do praktycznego użytku właścicieli ziemskich*. 1853. W stosownem przerobieniu z niemieckiego wydana przez Komitet C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego. W Druk. Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich, Lwów. Muzeum-Zamek w Łańcucie, Sygnatura oryginału: C-7292, www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/
- [61] *O drenowaniu : popularny wykład drenowania z Instrukcją projektowania i wykonania robót drenarskich podług 3-go wydania Śląskiej Komisji Generalnej*, 1906, Warszawa : Skład główny w księgarni E. Wende i S-ka, Centralna Biblioteka Rolnicza im. M. Oczapowskiego, Sygn. AZB-XX 5738, Rolnicza Biblioteka Cyfrowa , mars.cbr.edu.pl
- [62] *Pamiętnik Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskim*. Staraniem naczelných władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, Warszawa 1884, Biblioteka Narodowa, sygn. P.25300 A, <https://polona.pl/>
- [63] *Prawo o ustanowieniu Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskiem*. 1825, Wyd. Towarzystwo Kredytowe Ziemskie w Królestwie Polskim. Warszawa. Biblioteka Narodowa, sygn. 2.071.418 A, <https://polona.pl/>
- [64] *Prawo o Towarzystwie Kredytowym Ziemskim. T. 3*, 1860, Towarzystwo Kredytowe Ziemskie w Królestwie Polskim, Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, sygn. 469166 I/L, Biblioteka Cyfrowa, bc.wbp.lublin.pl/
- [65] *Prawo o oczynszowaniu z urzędu włościan w Królestwie Polskiem*, 1862, Warszawa : W Drukarni Józefa Ungra, Centralna Biblioteka Rolnicza im. M. Oczapowskiego, Warszawa, sygnatura NZB-DD 60313, Rolnicza Biblioteka Cyfrowa, , <http://mars.cbr.edu.pl>
- [66] *Przepisy obowiązujące przy pomiarach przestrzeni dóbr i lasów rządowych także majątków pod opieką rządu zostających*. 1843, Nakładem i czcienkami Kommissyi Rządowej Przychodów i Skarbu, Warszawa, Biblioteka Śląska, Katowice, Źródło: 477173 II, Śląska Biblioteka Cyfrowa, Identyfikator zasobu: oai:www.sbc.org.pl:79469, <http://www.sbc.org.pl/dlibra/>
- [67] *Przepisy taksy dóbr ułożone w rozwinięciu art. 17, 18 i 19 najwyższej zatwierdzonych w dniu 12 lipca 1869 r. przepisów o udzielaniu nowych pożyczek Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskiem*. 1872, Warszawa, Dział Przechowywania Zbiorów Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, sygn. 469169 I/L, Biblioteka Cyfrowa, bc.wbp.lublin.pl/

- [68] *Przepisy obowiązujące przy taksowaniu dóbr ziemskich w Towarzystwie Kredytowym Ziemskim Królestwa Polskiego*. 1886, Staraniem naczelnych władz TKZ w drukarni Noskowskiego, Mazowiecka 11, Warszawa, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy – Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego, sygn. Z.50963. Mazowiecka Biblioteka Cyfrowa, mbc.cyfrowemazowsze.pl/
- [69] *Przepisy dodatkowe których władze Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego trzymać się wiiny przy udzielaniu pożyczek, zatwierdzone przez Ogólne Zebranie Komitetu Towarzystwa dnia 12 (24) lutego 1871 roku*. Towarzystwo Kredytowe Ziemskie w Królestwie Polskim, Warszawa 1871. Dział Przechowywania Zbiorów Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, , sygn. 469168 I/L, Biblioteka Cyfrowa, bc.wbp.lublin.pl/
- [70] *Ustawa Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Guberniach Królestwa Polskiego – Ustav Zemszago Kreditnago Obszestva Gubernij Carstva Pol'skagom*, 1911, Staraniem Władz TKZ Druk. „Gazety Rolniczej”, Biblioteka Narodowa, sygn. 82,292, <https://polona.pl/>
- [71] *Ustawa Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie*, 1927, Staraniem władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie, Druk. Mazowiecka, Biblioteka Narodowa, Magazyn Książek, sygn. 645.446, <https://polona.pl/>
- [72] *Zbiór urzędzeń i przepisów dotyczących wykonania prawa hipotecznego*, Drukarnia Kommissyi Rządowej Sprawiedliwości), Warszawa 1847, Biblioteka Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, PAd 16674 II, Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/>
- [73] *Zbiór przepisów dotyczących uregulowania stosunków włościan osiedlonych w dobrach prywatnych w Królestwie Polskiem*, W Druk. Alexandra Gins, Warszawa 1862, Centralna Biblioteka Rolnicza im. M. Oczapowskiego, Warszawa, Sygnatura: NZB-DD 41324/2 , <http://mars.cbr.edu.pl>
- [74] *Zbiór postanowień Komitetu Urządzającego w Królestwie Polskiem 1864*, W Drukarni Rządowej, Warszawa, PAN Biblioteka Kórnicka, sygn. 16170, Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/>
- [75] *Zbiór przepisów co do udzielania pożyczek Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego na dobra w których podlegają oszacowaniu drzewostany*. 1904, W drukarni Noskowskiego, Warecka no 15, Biblioteka Narodowa, sygn. 145.079, <https://polona.pl/>
- [76] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskiem : od d. 1(13) czerwca 1825 r. do d. 9(21) kwietnia 1838 r. T.1*, 1880, Staraniem Naczelnych Władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego : Druk Jana Noskowskiego, Centralna Biblioteka Rolnicza im. M. Oczapowskiego, Warszawa, sygn. NZB-DD 55596/1, Rolnicza Biblioteka Cyfrowa, <http://mars.cbr.edu.pl>
- [77] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskiem: od d. 9(21) kwietnia 1838 roku do dnia 12 lipca 1869 r. T.2*. Staraniem Naczelnych Władz Towarzystwa

- Kredytowego Ziemskiego: Druk Jana Noskowskiego, Warszawa 1881, Centralna Biblioteka Rolnicza im. M. Oczapowskiego, Warszawa, Rolnicza Biblioteka Cyfrowa, <http://mars.cbr.edu.pl>
- [78] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskiem : od d. 12 lipca 1869 r. do końca 1880 r. T.3*, 1881, Staraniem Naczelných Władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego : Druk Jana Noskowskiego, Centralna Biblioteka Rolnicza im. M. Oczapowskiego, Warszawa, sygn. NZB-DD 55596/3, Rolnicza Biblioteka Cyfrowa, mars.cbr.edu.pl:
- [79] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskiem. T. 4 cz. 1, (Rok 1884)*. Warszawa : J. Noskowski, 1884, Biblioteka Narodowa, sygn. 84.745, <https://polona.pl/>
- [80] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskiem. T. 4 cz. 2, (Rok 1886)*. Warszawa : J. Noskowski) 1886 Biblioteka Narodowa, sygn. 84.745, <https://polona.pl/>
- [81] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskiem. T. 5 cz. 1, (Rok 1888)*. Warszawa : J. Noskowski, 1888, Biblioteka Narodowa, sygn. 84.745, <https://polona.pl/>
- [82] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w guberniach Królestwa Polskiego. T.5 cz. 2, (Rok 1893–1894)*. Warszawa: J. Sikorski 1896, Biblioteka Narodowa, sygn. 50.612, <https://polona.pl/>
- [83] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w guberniach Królestwa Polskiego = Sobranie uzakonienij i pravil' po Zemskomu Kreditnomu Obshestvu gubernij Carstva Pol'skago. T.6*, 1876, Warszawa : Staraniem Naczelných Władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego : W Druk. Noskowskiego. Centralna Biblioteka Rolnicza im. M. Oczapowskiego, Warszawa, sygn. NZB-DD 65776, Rolnicza Biblioteka Cyfrowa, mars.cbr.edu.pl
- [84] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w guberniach Królestwa Polskiego = Sobranie uzakonienij i pravil' po zemskomu kreditnomu obśestvu gubernij carstva pol'skogo. T. 6 dodatek nr 1, (R. 1894)*. Warszawa : Noskowski)1898, Biblioteka Narodowa, sygn. 50.612 <https://polona.pl/>
- [85] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w guberniach Królestwa Polskiego. T. 7 cz. 1, (Rok 1895 i 1896)*. Warszawa : J. Sikorski, 1996, Biblioteka Narodowa, sygn. 50.612, <https://polona.pl/>
- [86] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w guberniach Królestwa Polskiego. T. 7 cz. 2, (Rok 1898)*. (Warszawa : J. Sikorski)1998, Biblioteka Narodowa, sygn. 50.612, <https://polona.pl/>
- [87] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w guberniach Królestwa Polskiego. T. 7 dod. 1, (R. 1900)*. Biblioteka Narodowa, sygn. 165.539, <https://polona.pl/>
- [88] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w guberniach Królestwa Polskiego. T. 7 dod. 2, (R. 1900)*. Towarzystwo Kredytowe Ziemskie w Królestwie Polskim, Warszawa, Biblioteka Narodowa, sygn. 50.612, <https://polona.pl/>

- [89] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w guberniach Królestwa Polskiego. T. 8 cz. 2.* (R. 1903). (Warszawa : Noskowski) 1903, Biblioteka Narodowa, sygn. 84.745, <https://polona.pl/>
- [90] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w guberniach Królestwa Polskiego. T. 8 cz. 3.* (R. 1903). Warszawa : Noskowski), 1903, Biblioteka Narodowa, sygn. 84.745, <https://polona.pl/>
- [91] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w guberniach Królestwa Polskiego. T. 8, dod., 1909–1910.* Warszawa : „Gazeta Rolnicza” 1910, Biblioteka Narodowa, sygn. 50.612, <https://polona.pl/>
- [92] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w guberniach Królestwa Polskiego. T. 10,* (R. 1903). (Warszawa : Noskowski) 1903, Biblioteka Narodowa, sygn. 84.745, <https://polona.pl/> plan i rejestr leśny
- [93] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w guberniach Królestwa Polskiego. T. 11, 1904–1907.* (Warszawa : Druk. „Gazety Rolniczej”) 1907, Biblioteka Narodowa, sygn. 84.745, <https://polona.pl/>
- [94] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w guberniach Królestwa Polskiego. T. 13,* 1908. Towarzystwo Kredytowe Ziemskie w Królestwie Polskim, Warszawa 1908, Biblioteka Narodowa Magazyn książek sygn. 50.612, <https://polona.pl/>
- [95] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w guberniach Królestwa Polskiego. T. 15,* (1911). Towarzystwo Kredytowe Ziemskie w Królestwie Polskim. Warszawa, Biblioteka Narodowa Magazyn Książek sygn. 84.745, <https://polona.pl/>
- [96] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w guberniach Królestwa Polskiego. T. 16 cz. 1.* Warszawa : Druk. „Gazety Rolniczej” 1913, Biblioteka Narodowa, sygn. 50.612, <https://polona.pl/> ważna wynagrodzenia
- [97] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskiem. T. 17, 1919,* Staraniem Naczelnych Władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, Warszawa, Centralna Biblioteka Rolnicza im. M.Oczapowskiego, Warszawa, sygn. AZB-XX 76366, Rolnicza Biblioteka Cyfrowa, mars.cbr.edu.pl
- [98] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie. T. 18 dodatek.* Naczelne Władze Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, 1828, Biblioteka Narodowa, sygn. 84.745, <https://polona.pl/>
- [99] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie. T. 19, Ustawa. 1933,* Towarzystwo Kredytowe Ziemskie w Królestwie Polskim, Biblioteka Narodowa, Magazyn Książek, sygn. 185.539, <https://polona.pl/>
- [100] *Zbiór praw i przepisów Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie. T. 20, 1935,* Towarzystwo Kredytowe Ziemskie w Królestwie Polskim, Biblioteka Narodowa, Magazyn Książek, sygn. 165.539, <https://polona.pl/>

- [101] *Zbiór przepisów dotyczących uregulowania stosunków włościan osiedlonych w dobrach prywatnych w Królestwie Polskim*, W Druk. Alexandra Gins, Warszawa 1862, Centralna Biblioteka Rolnicza im. M. Oczapowskiego, Warszawa, Sygnatura: NZB-DD 41324/2 , <http://mars.cbr.edu.pl>
- [102] *Zbiór postanowień Komitetu Urządzającego w Królestwie Polskim*. 1864, Poszyt 1, Warszawa Druk. Rządowa, Biblioteka Narodowa, sygnatura I 100.529, <https://polona.pl> [
- [103] *Zbiór postanowień Komitetu Urządzającego w Królestwie Polskim* 1864, W Drukarni Rządowej, Warszawa, PAN Biblioteka Kórnicka, sygn. 16170, Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/>
- [104] *Zbiór praw : postanowienia i rozporządzenia rządu w guberniach Królestwa Polskiego obowiązujące, wydane po zniesieniu w 1871 roku urzędowego wydania Dziennika Praw Królestwa Polskiego*. T. 19, 1881, Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku, sygn. II/0364, Podlaska Biblioteka Cyfrowa, pbc.biaman.pl/
- [105] *Nasza własność ziemiska : zarysy statystyki rolniczej naszego kraju i ziemiaństwa : (zbiór wiadomości statystycznych, odnoszących się do dóbr obciążonych pożyczką Towarzystwa Kredytowego ziemskiego w Królestwie Polskim, wydany staraniem naczelnych władz tegoż Towarzystwa. Warszawa, 1881 str. VII i 247) / przez Romana Buczyńskiego*. Warszawa. Biblioteka Narodowa, Magazyn książek, sygn. 2.022.097, <https://polona.pl/>
- [106] *Wiadomości statystyczne dotyczące dóbr stowarzyszonych zebrane z akt Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego po dzień 1 stycznia 1893 roku. Zebrane. Warszawa, Noskowski 1896*, Biblioteka Narodowa, Magazyn książek, sygn. 94.561, <https://polona.pl/>
- [107] *Wiadomości statystyczne dotyczące dóbr obciążonych pożyczką Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskim / zebrane z akt tegoż Towarzystwa po dzień 1 stycznia 1893 roku i oprac. przez Jana Rostworowskiego pod kierunkiem Władz Naczelnych Towarzystwa*, Warszawa 1896. Biblioteka Narodowa, Magazyn książek, sygn. 1.476.724 A, <https://polona.pl/>
- [108] *Rocznik statystyczny Królestwa Polskiego. 1914, R.2*, Akład główny u Gebethnera i Wolfa, Warszawa 1915, Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku, sygn. F 123401, Podlaska Biblioteka Cyfrowa , pbc.biaman.pl
- [109] *Wielka własność rolna*. Nakł. Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa 1925, Centralna Biblioteka Statystyczna, sygn. sygn. 5630, Mazowiecka Biblioteka Cyfrowa, mbc.cyfrowemazowsze.pl/
- [110] *Sprawozdanie Dyrekcji Głównej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie za rok sprawozdawczy 1927/1928 to jest za okres od dnia 1 listopada 1927 r. do dnia 31 października 1928 r. włącznie*. Warszawa, Drukarnia Mazowiecka ; Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy – Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego, sygn. sygn. Spr.875 , Mazowiecka Biblioteka Cyfrowa , mbc.cyfrowemazowsze.pl/

- [111] *Sprawozdanie Dyrekcji Głównej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie za Rok 1937*, Warszawa, Drukarnia Mazowiecka ; Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy – Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego, sygn. Spr.875, Mazowiecka Biblioteka Cyfrowa , mbc.cyfrowemazowsze.pl/

ANEKS 1

Zmiany w Instrukcji o sporządzaniu dowodów pomiarowych z roku 1884 i 1886

§	1884	1886
1	<p>Wszelkie dowody pomiarowe, mające służyć Towarzystwu Kredytowemu Ziemiemu do ocenienia bezpieczeństwa udzielanych, powinny być sporządzone lub pożyżczek, na dobra ziemskie udzielanych, powinny być sporządzone przez jeometrę posiadającego upoważnienie Dyrekcyi Głównej Towarzystwa i ściśle odpowiadać przepisom niniejszej Instrukcyi.</p> <p>Plany dóbr z wskazaną na nich podług przepisów taksowych z r. 1872 klasyfikacyą, przy użyciu ich do taksy na zasadzie przepisów z r. 1884 dokonywanej, ulegają tylko warunkom w §§-ch 55, 56, 57 i 58 niniejszej Instrukcyi wyrażonym</p>	<p>Dowody pomiarowe, przedstawiane Towarzystwu Kredytowemu Ziemiemu do ocenienia bezpieczeństwa pożyczek na dobra ziemskie udzielanych, powinny być sporządzone lub pożyżczek z gruntem poświadczone przez jeometrę posiadającego upoważnienie Dyrekcyi Głównej Towarzystwa i ściśle odpowiadać przepisom niniejszej Instrukcyi.</p> <p>Plany dóbr z wskazaną na nich podług przepisów taksowych z r. 1872 klasyfikacyą, przy użyciu ich do taksy na zasadzie przepisów z r. 1884 dokonywanej, ulegają tylko warunkom w §§-ch 55, 56, 57 i 58 niniejszej Instrukcyi wyrażonym</p>
10	<p>Wszystkie pierworisy i odrisy sporządzane być powinny na podziałkę normalną, to jest 1 : 5000.</p> <p>Planki zbiorowe mogą być sporządzane na podziałkę mniejszą od normalnej.</p>	<p>Wszystkie pierworisy i odrisy sporządzane być powinny na podziałkę normalną, to jest 1 : 5000.</p>
21	<p>Niewolno jest jeometrze pod żadnym pozorem wykazywać innego stanu i rodzaju użytkowania danych przetrzeni, niż ten, jaki zastaje na gruncie, przy dokonywaniu czynności.</p> <p>Nie wolno mu również stosować się do zapewnienia osób interesowanych, że stan lub rodzaj użytkowania danej przetrzeni, choćby w najbliższej przyszłości, zmienionym zostanie.</p>	<p>Niewolno jest jeometrze pod żadnym pozorem wykazywać innego stanu i rodzaju użytkowania danych przetrzeni, niż ten, jaki zastaje na gruncie, przy dokonywaniu czynności.</p>
30	<p>Do czynności pomiarowo-klasyfikacyjnych, na zasadzie przepisów taksy dóbr z roku 1884 dopełnianych, używane być powinny pierworisy albo kopje jedynie z pierworysów, przez upoważnionego jeometrę sporządzone lub poświadczone, odpowiadające ściśle grunтови w czasie dokonywania klasyfikacyi.</p>	<p>Do czynności pomiarowo-klasyfikacyjnych, na zasadzie przepisów taksy dóbr z roku 1884 dopełnianych, używane być powinny pierworisy albo kopje jedynie z pierworysów, przez upoważnionego jeometrę sporządzone lub poświadczone, odpowiadające ściśle grunтови w czasie dokonywania klasyfikacyi.</p> <p>Wszelkie plany, powyższym warunkom nieodpowiadające, mogą być użyte za podstawę do klasyfikacyi, o ile formalna rewizya tych planów nie wykaże różnic przenoszących granice § 50 wskazane</p>

<p>Przed rozpoczęciem czynności pomiarowych przy klasyfikacji, jeometra do tych czynności użyty obowiązuje, jeometra do tych czynności użyty obowiązuje jest sprawdzony i jest sprawdzony choć pocięty zgodność planu z gruntem; gdyby zaś bądź wtedy, bądź następnie, przy wprowadzeniu linii klasyfikacyjnych i obliczaniu powierzchni, dostrzeż, że plan więcej niż w kilku ważniejszych szczegółach nie zgadza się z gruntem, powinien po porozumieniu się z delegatem taksowym i z jego upoważnienia, plan ten szczegółowo zrewidować i odpowiednio sprostować. Rewizja planu następuje tylko wtedy, jeśli wykryte, więcej niż w kilku ważniejszych szczegółach różnice, przewyższają ilość w § 50 oznaczone.</p>	<p>Przed rozpoczęciem czynności pomiarowych przy klasyfikacji, jeometra do tych czynności użyty obowiązuje jest przekonane się: — czy rodzaj użytków na gruncie odpowiada użytkom na planie wykazanym, a mianowicie: czy las jest oznaczony jako las, łąka jako łąka i t. d. — czy granice i przestrzenie użytków rolnych jakniemniej dóbr całych, o ile to bez użycia instrumentów mierniczych ocenić można, odpowiadają konturom i przestrzeniom na planie oznaczonym; — czy kopce graniczne i budowle na gruncie są w tem samym miejscu i w tej samej ilości, jak na planie oznaczone; — czy cała przestrzeń dóbr jest na planie wykazana, jakniemniej, czy nie zamieszczono na nim przestrzeni do dóbr nienależących. Gdyby podczas sprawowania, w sposób powyżej wskazany, zgodności planu z gruntem, lub następnie przy wprowadzaniu linii klasyfikacyjnych i obliczaniu powierzchni, jeometra dostrzeż, że plan więcej niż w kilku ważniejszych szczegółach nie zgadza się z gruntem, a różnice wykryte przewyższają normę wskazaną paragrafem 50-ym, jeżeli plan pierwszy raz jest taksy użyty, — lub paragrafem 57. jeżeli do poprzedniej taksy posługiwał, — obowiązuje jest złożyć na piśmie delegatowi taksowemu wymotywowaną opinię co do wartości technicznej planu z wyszczególnieniem kwestyonowanych przestrzeni i w razie otrzymania od niego upoważnienia, plan szczegółowo zrewidować i odpowiednio sprostować. (§52) Upoważnienie przez delegata udzielone, lub odmowną jego odpowiedź, motywami popartą, do protokołu taksowego zapisać należy. Rewizja planu powinna być dokonana: a) na zlecenie Dyrekcyi Szczegółowej; b) w wypadku przewidzianym w §§30 i 56: jeżeli plan pierwszy raz do taksy użyty, nie jest sporządzony lub poświadczony przez upoważnionego jeometrę, albo też jeżeli plan już używany do taksy na zasadzie przepisów z r. 1872 dokonywanej, nie był sporządzony lub poświadczony przez jeometrę klasy drugiej. Jeometra wykonujący czynności pomiarowe przy klasyfikacji, obowiązuje jest również zwrócić pilną uwagę, czy plan pierwszy raz do taksy użyty, odpowiada ściśle niniejszej Instrukcyi pod względem formalnym, sprostować dostrzeżone niedokładności i o tem wzywktem odpowiednią wzmiankę w protokole taksowym zamieścić.</p>
--	---

46	<p><i>Jeżeli odrys sporządzony został z pierworysu, wykonanego lub poświadczonego za zgodność z gruntem lub poświadczonego przez Dyrekcyę Główną jeometraż, to poświadczający odpowiada tylko za zgodność kopii z oryginałem.</i></p>	<p><i>Jeżeli odrys sporządzony został z pierworysu, wykonanego lub poświadczonego za zgodność z gruntem przez upoważnionego przez Dyrekcyę Główną jeometraż, to poświadczający odpowiada tylko za zgodność kopii z oryginałem.</i></p> <p><i>W wypadkach w paragrafie niniejszym i poprzednim przewidzianych, jeometra poświadczający dopilnować powinien, aby na kopii zamieszczona była data jej wykonania i podpis wykonawcy, oraz wzmianka o dacie sporządzenia pierworysu i nazwisku jego autora.</i></p>
52	<p><i>Przy takcie dóbr jeometry powinni wykonywać wszelkie czynności pomiarowe stosownie do wskazówek i zleceń delegata taksowego.</i></p>	<p><i>Przy takcie dóbr jeometry powinni wykonywać wszelkie czynności pomiarowe stosownie do wskazówek i zleceń delegata taksowego.</i></p> <p><i>Wrazie wątpliwości, czy żądanie delegata zgodne jest lub niezgodne z przepisami niniejszej Instrukcyi pomiarowej,—jeometra żądanie to spełnić jest obowiązany, zdanie zaś swoje do protokołu taksowego zapisać, lub przedstawić je oddzielnie Dyrekcyi Szczegółowej zaraz po ukończeniu czynności, która wątpliwość wywołała.</i></p>
55	<p><i>Plany dóbr z podziałką i: 5000, na których leklasyfikacya na zasadzie Przepisów taksowych z roku 1872 jest oznaczona, mogą być, po sprawdzeniu lub rewizyi w § 31 niniejszej Instrukcyi przewidzianych, użyte do taksy na podstawie Przepisów taksowych z r. 1884 dokonywanej, jeżeli nie przedstawiają różnic większych, niż w § 57 oznaczone, i jeśli na te plany, po przekreśleniu dawnych linii i znaków klasyfikacyjnych, nowe kontury i znaki klasyfikacyjne jasno i dokładnie wprowadzić się dadzą.</i></p> <p><i>W takim razie dawną klasyfikacyę przekreślić karminem i nową tymże kolorem oznaczyć należy.</i></p> <p><i>W wypadku niemożności jasnego wprowadzenia na taki plan nowej klasyfikacyi, potrzeba sporządzić poświadczoną kopię tego planu i na niej nową klasyfikacyę oznaczyć.</i></p> <p><i>Plany z podziałką mniejszą niż i: 5000, nie mniejszą jednak jak 1 do 10000, na których klasyfikacya na zasadzie Przepisów taksowych z roku 1872 jest oznaczona, powinny być przed użyciem ich do taksy na podstawie Przepisów taksowych z roku 1884 dokonywanej, zrewidowane na gruncie przez upoważnionego jeometraż, a jeśli nie będą przedstawiały większych nad dopuszczone paragrafem 57 niedokładności, na sporządzonych z nich i należycie poświadczonych kopiach nowa klasyfikacya oznaczoną być może.</i></p> <p><i>Plany na podziałkę mniejszą niż 1 do 10000 wcale do klasyfikacyi użytymi być nie mogą.</i></p>	<p><i>Plany dóbr z podziałką i: 5000, na których leklasyfikacya na zasadzie Przepisów taksowych z roku 1872 jest oznaczona, mogą być, po sprawdzeniu lub rewizyi w § 31 niniejszej Instrukcyi przewidzianych, użyte do taksy na podstawie Przepisów taksowych z r. 1884 dokonywanej, jeżeli nie przedstawiają różnic większych, niż w § 57 oznaczone, i jeśli na te plany, po przekreśleniu dawnych linii i znaków klasyfikacyjnych, nowe kontury i znaki klasyfikacyjne jasno i dokładnie wprowadzić się dadzą.</i></p> <p><i>W takim razie dawną klasyfikacyę przekreślić karminem i nową tymże kolorem oznaczyć należy.</i></p> <p><i>W wypadku niemożności jasnego wprowadzenia na taki plan nowej klasyfikacyi, potrzeba sporządzić poświadczoną kopię tego planu i na niej nową klasyfikacyę oznaczyć.</i></p> <p><i>Plany z podziałką mniejszą niż i: 5000, nie mniejszą jednak jak 1 do 10000, na których klasyfikacya na zasadzie Przepisów taksowych z roku 1872 jest oznaczona, powinny być przed użyciem ich do taksy na podstawie Przepisów taksowych z roku 1884 dokonywanej, zrewidowane na gruncie przez upoważnionego jeometraż, a jeśli nie będą przedstawiały większych nad dopuszczone paragrafem 57 niedokładności, na sporządzonych z nich i należycie poświadczonych kopiach nowa klasyfikacya oznaczoną być może.</i></p> <p><i>Plany na podziałkę mniejszą niż 1 do 10000 wcale do klasyfikacyi użytymi być nie mogą.</i></p>

61	<p>Czasowe odjęcie upoważnienia może być wyrezone, po uprzednim napomnieniu i oceniu tónaczenia się jeometry, za powtarzające się niedokładności w czynnościach pomiarowych, za niestosowanie się do przepisów niniejszej Instrukcyi, oraz do rozporządzeń i poleceń Władz Towarzystwa, na mocy lub w rozwinięciu tej Instrukcyi wydawanych, jak niemniej za niewykonywanie żądań delegatów taksowych, w § 52 określonych.</p>	<p>Czasowe odjęcie upoważnienia może być wyrezone po uprzednim, lub bez uprzedniego napomnienia, po oceniu tónaczenia się jeometry, — za powtarzające się niedokładności w czynnościach pomiarowych, za niestosowanie się do przepisów niniejszej Instrukcyi, oraz do rozporządzeń i poleceń Władz Towarzystwa, na mocy lub w rozwinięciu tej Instrukcyi, oraz Wrazie zażądania przez Dyrekcyę Główną, aby Jeometra zwrócił niemałże nie wy lkwidowane lub z jego winy przez Władze Towarzystwa lub właściciela pomieszone koszty, udzielone temuż jeometrze upoważnienie, może być zawieszono do czasu zwrotu żądanych należności. Decyzya Dyrekcyi Główniej, udzielająca napomnienie lub zawieszająca czasowo, oraz decyzya odejmująca jeometrze upoważnienie na czas nie dłuższy od lat pięciu, jest ostateczną.</p>
62	<p>Odjęcie na zawsze upoważnienia nastąpi wtedy tylko, gdy Władze Towarzystwa, po rozpoznaniu usprawiedliwienia się jeometry, dojdą do przekonania, że świadomie dopuścił się fałszu w czynnościach mierniczych, lub gdy jeometra za jakiegobądź przestępstwo skazany zostanie prawomocnie wyrokiem sądowym na karę hańbiącą.</p>	<p>Odjęcie upoważnienia na czas dłuższy od lat pięciu lub nazawsze, będzie wyrezone w wypadkach, gdy Władze Towarzystwa, po rozpoznaniu usprawiedliwienia się jeometry, dojdą do przekonania:</p> <ul style="list-style-type: none"> — że jest niezgodnym do pełnienia swych obowiązków; — że nie zasługuje na zaufanie; — że świadomie dopuścił się fałszu w czynnościach mierniczych, — jakniemniej wrzcie, gdy jeometra za jakiegobądź przestępstwo skazany zostanie prawomocnie wyrokiem sądowym na karę hańbiącą. <p>Decyzye Dyrekcyi Główniej, na zasadzie niniejszego paragrafu wydane, powinny być przedstawione do potwierdzenia Ogóhnemu Zebraniu Komitetu Towarzystwa.</p>
63	brak	<p>Z wprowadzeniem w wykonanie niniejszej Instrukcyi, Instrukcyja o sporządzeniu dowodów pomiarowych z r. 1884 oraz wszelkie następane rozporządzenia Władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego niezgodne z obecną Instrukcyą, tracą moc obowiązującą.</p>

SPIS MAP ARCHIWALNYCH

Nr	Rok	Autor	Tytuł	Lokalizacja ryginatu		Źródło
				instytucja	sygnatura	
1	1827	Juliusz Kolberg	Plan Warszawy	Biblioteka Narodowa w Warszawie	ZZK 6 592	https://polona.pl
2	1828	Józef Turzański	Mapa Ogólna Dóbr i Lasów Rządowych w Królestwie Polskiem (kopia)	Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Biory kartograficzne	88-10	www.drewnica.warszawa.lasy.gov.pl
3	1839	Paweł Ryński	Plan wsi Górze	Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Oddział Kartografii	TKZ 724-34	Henryk Bartoszewski [2]
4	1840	Saturnin Turzański	Plan Zbiorowy wsi Wiązownica przy Majoracie Osiek pozostatej na fundusz T.K.Z	Archiwum Państwowe w Radomsku	10733	Andrzej Niespodziewany [30]
5	1898	Gładysz Siemiński	Копия плана участковъ земли исключенныхъ из общагопространства уминыхъ КРУШЕВО неодоменныхъ сеудюю Эмского Кредитнаго Общества Петроковской губернии Лодзинскаго уезда	Ze zbiorów prywatnych	-	Adam Nowakowski
6	1900	Aleksander Umiński	Odryś Pomiaru Gruntów mających być zwolnionymi z pożyczki Towarzystwa Kредытового Ziemińskiego Dobra Poniatów obciążającej	Archiwum Państwowe w Poznaniu	KST 2604	Piotr Tameczka [40]
7	1916	Antoni Ponikowski	Projekt drenowania pól folwarku Zamienie wł. J. W. Hr. Przędziteckiego	Centralna Biblioteka Rolnicza	DL.000926	bcpw.bg.pw.edu.pl

SPIS RYSUNKÓW

1. DOBRA PRYWATNE W POCZĄTKACH KRÓLESTWA POLSKIEGO

- 1.1. Królestwo Polskie w latach 1815 – 1830 (źródło: włączpolske.pl/)
- 1.2. *Mapa Ogólna Dóbr i Lasów Rządowych w Królestwie Polskiem* w skali ok. 1:742000, ułożona w Sekcji Urządzenia Dóbr w 1825 roku. Kopia z 1828 roku w Archiwum Głównym Akt Dawnych, Zbiory Kartograficzne 88–10 (źródło: www.drewnica.warszawa.lasy.gov.pl/)
- 1.3. *Szlachcic polski*. Grafika, 1817 (Philibert Louis Debucourt). Oryginał w Muzeum Narodowym w Warszawie, identyfikator Gr.Pol.2470 MNW (źródło: Muzeum Cyfrowe, cyfrowe.mnw.art.pl/)
- 1.4. Modrzewiowy dwór wiejski w Smardzewie pod Sieradzem (źródło; [13])

2. DOBRA STOWARZYSZONE W TOWARZYSTWIE KREDYTOWYM ZIEMSKIM W KRÓLESTWIE POLSKIM

- 2.1. Podział administracyjny Królestwa Kongresowego w 1830 roku. By Mathiasrex, Maciej Szczepańczyk, CC BY-SA 4.0, (źródło: <https://pl.wikipedia.org/>)
- 2.2. *Plan Warszawy z 1827 roku* (Juliusz Kolberg) Oryginał w Magazynie Biblioteki Narodowej w Warszawie, sygn. ZZK 6 592 (źródło: <https://polona.pl>)
- 2.3. Kajetan Dominik Kalinowski – pierwszy prezes Dyrekcji Głównej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskim (źródło: [7])
- 2.4. Gmach Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie. Grafika z 1864 roku – oryginał w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy – Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego, sygn. MKD Cz. (źródło: Mazowiecka Biblioteka Cyfrowa, mbc.cyfrowemazowsze.pl/)
- 2.5. Ogólna powierzchnia kraju w 1893 roku według grup podmiotów władania [105]
- 2.6. Udział własności prywatnej w ogólnej powierzchni powiatów w 1893 roku według [106]
- 2.7. Cała własność prywatna w rozbiciu na arealy władania w 1893 roku [105]
- 2.8. Udział arealów własności prywatnej bardzo małej (do 10 mórg), małej (od do 100 mórg) i średniej (od 100 do 200 mórg) w ogólnej powierzchni powiatów w 1893 roku według [106]
- 2.9. Dobra stowarzyszone w Towarzystwie Kredytowym Ziemskim w 1893 roku według [105]
- 2.10. Udział dóbr o różnych arealach w ogólnej przestrzeni dóbr stowarzyszonych według [105]
- 2.11. Procentowe udziały arealów dóbr obciążonych pożyczką hipoteczną w ogólnej powierzchni powiatów Królestwa Polskiego w 1893 roku według [105]

- 2.12. Procentowe udziały gruntów ornych, łąk i lasów w ogólnej powierzchni dóbr obciążonych pożyczką hipoteczną w 1893 roku według [105]
- 2.13. Powierzchnie dóbr poddanych taksie według przepisów z 1872 oraz 1884 roku według [105]
- 2.14. Użytkowanie gruntów w dobrach stowarzyszonych w 1893 roku według [105]
- 2.15. Procentowe zadłużenie dóbr stowarzyszonych na dzień 1 stycznia 1883 roku według [106]
- 2.16. Sala Dyrekcji Głównej w gmachu Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie. Fotografia z 1900 roku. Oryginał w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy – Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego, sygn. sygn. P.10113 (źródło: mbc.cyfrowemazowsze.pl/)
- 2.17. Dobra obciążone pożyczką TKZ w 1913 roku [95]

3. DOWODY POMIAROWE DLA TOWARZYSTWA KREDYTOWEGO ZIEMSKIEGO

- 3.1. Widoki z Królestwa Polskiego (1). Pocztówka nieznanego wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŹS XII 8b/p.50/14 (źródło: <https://polona.pl>)
- 3.2. Widoki z Królestwa Polskiego (2). Pocztówka nieznanego wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŹS XII 8b/p.50/14 (źródło: <https://polona.pl>)
- 3.3. Kolorowanie granic według wzoru N XXIV [65]
- 3.4. Przykład wybranego kroju pisma według wzoru N XXVI [65]
- 3.5. *Plan wsi Górcze pomierzonej przez P. Rylskiego Inżyniera Obw. Warszaw. w miesiącu Maju 1839 r.* Oryginał w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Oddział Kartografii, zespół Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, sygn. TKZ 724–34 (źródło [2])
- 3.6. *Plan Zbiorowy wsi Wiązownica przy Majoracie Osiek pozostałej na fundusz T.K.Z (stan przed urzędzeniem)* z 1840 roku. Oryginał w Archiwum Państwowym w Radomsku, sygn. 10733 (źródło: [30])
- 3.7. Mapa lasów do dóbr prywatnych należących z 1867 roku według [6]
- 3.8. Pierworys pomiaru lasu z 1867 roku według [6]
- 3.9. Wycinek *Rejestru Pomiarowego Przestrzeni Leśnej do pierworysów pomiaru* według [65]
- 3.10. Widoki z Królestwa Polskiego (3). Pocztówka nieznanego wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŹS XII 8b/p.50/14 (źródło: <https://polona.pl>)
- 3.11. Wzór tabeli likwidacyjnej według [54]
- 3.12. Widoki z Królestwa Polskiego (4). Pocztówka nieznanego wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŹS XII 8b/p.50/14 (źródło: <https://polona.pl>)
- 3.13. Widoki z Królestwa Polskiego (5). Pocztówka nieznanego wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŹS XII 8b/p.50/14 (źródło: <https://polona.pl>)

- 3.14. Widoki z Królestwa Polskiego (6). Pocztówka nieznanego wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŹS XII 8b/p.50/14 (źródło: <https://polona.pl>)
- 3.15. Widoki z Królestwa Polskiego (7). Pocztówka nieznanego autora, wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŹS XII 8b/p.50/14 (źródło: <https://polona.pl>)
- 3.16. Widoki z Królestwa Polskiego (8). Pocztówka nieznanego autora, wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŹS XII 8b/p.50/14 (źródło: <https://polona.pl>)
- 3.17. *Kierunki i odległości znaczniejszych załamów ściany granicznej według* [79]
- 3.18. *Wzór planu ściany granicznej według* [79]
- 3.19. Podział administracyjny Królestwa Polskiego w latach 1867–1914 (źródło: By Qqerim – CC BY-SA 3.0, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f2/Polska_1907_adm.png)
- 3.20. *Копия плана учстковъ земли исключенныхъ из общагопространства умныя КРУШЕВО неотременныхъ сеудою Эемскаго Кредитнаго Общества Петроковской губернии Лодзинскаго уезда z 1898 roku* (oryginał udostępniony przez Pana Adama Nowakowskiego)
- 3.21. Widoki z Królestwa Polskiego (9). Pocztówka nieznanego autora, wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŹS XII 8b/p.50/14 (źródło: <https://polona.pl>)
- 3.22. Widoki z Królestwa Polskiego (10). Pocztówka nieznanego autora, wydawcy i datowania. Oryginał w Bibliotece Narodowej, sygn. DŹS XII 8b/p.50/14 (źródło: <https://polona.pl>)
- 3.23. *3.23. towego Ziemskiego Dobra Poniatów obciążającej z 1900 roku.* w Archiwum Państwowym w Poznaniu – Plany gruntowe i rejestry pomiarowe Kaliskiego Urzędu Gubernialnego do spraw włosciańskich, sygn. KST 2604. (źródło: Piotr Tameczka [40])
- 3.24. *Wiosna na wsi. Isaak Levitan 1891.* Oryginał w Muzeum Narodowym w Warszawie, Zbiory dawnej sztuki europejskiej, ident. M.Ob.1514 MNW (źródło: cyfrowe.mnw.art.pl/)
- 3.25. *Plan ułożenia sączków w majątku N.N.* według [60] (źródło: mars.cbr.edu.pl)
- 3.26. *Profi podłużny według* [60] (źródło: mars.cbr.edu.pl)
- 3.27. *Projekt drenowania pól folwarku Zamienie wJ. W. Hr. Przeździeckiego z 1916 roku.* Oryginał ze zbiorów Centralnej Biblioteki Rolniczej na stronie Biblioteki Cyfrowej Politechniki Warszawskiej, sygn. DL.000926. (źródło: bcpw.bg.pw.edu.pl)
- 3.28. Karta pocztowa. ca 1930 rok. Oryginał w Dziale Zbiorów Specjalnych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Lublinie, sygn. U-8240. (źródło: bc.wbp.lublin.pl)
- 3.29. *Krajobraz wiejski.* Olej, nieznanymalarz polski, koniec XIX w. Oryginał w Muzeum Narodowym w Warszawie, Zbiory sztuki polskiej do 1914 roku, ident. MP 5089 MNW (źródło: cyfrowe.mnw.art.pl/)

ZAKOŃCZENIE

- 4.1. List zastawny 5-serii Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie (wzór zatwierdzony przez Ministra Skarbu decyzją z dnia 11 sierpnia 1934 roku). Oryginał w Muzeum Papierów Wartościowych. (źródło: muzeum.waw.pl)
- 4.2. Procentowy udział większej własności ziemskiej w ogólnej powierzchni powiatów w 1920 roku według [24a]
- 4.3. Majątki ziemskie prywatne według areалу dóbr [107]
- 4.4. Odsetek wielkiej własności prywatnej w stosunku do ogólnej powierzchni powiatów II Rzeczypospolitej w 1825 roku. By Mathiasrex, Maciej Szczepańczyk, based on layers of user:Mix321 – Praca własna, CC BY-SA 4.0, (źródło: <https://commons.wikimedia.org/>)
- 4.5. Podział administracyjny II RP w 1930 r. (źródło: By Qqerim https://pl.wikipedia.org/wiki/Podzia%C5%82_administracyjny_II_Rzeczypospolitej)
- 4.6. Dobra stowarzyszone w Towarzystwie Kredytowym w Warszawie w 1937 roku według [109]
- 4.7. Dobra które przeszły na własność Towarzystwa Kredytowego w Warszawie według stanu na 31 grudnia 1937 roku według [109]

SPIS TABEL

1. DOBRA PRYWATNE W POCZĄTKACH KRÓLESTWA POLSKIEGO

- 1.1. Powierzchnia województw Królestwa Polskiego w 1827 roku. Opracowanie własne na podstawie [33]
- 1.2. Struktura użytkowania gruntów w 1827 roku. Opracowanie własne na podstawie [33]
- 1.3. Dobra rządowe i prywatne w Królestwie Polskim w 1827 roku. Opracowanie własne na podstawie [32]
- 1.4. Liczba wsi w województwach Królestwa Polskiego w 1827 roku. Opracowanie własne na podstawie [32]
- 1.5. Struktura władania dobrami prywatnymi w Królestwie w 1827 roku. Opracowanie własne na podstawie [32]

2. TOWARZYSTWO KREDYTOWE ZIEMSKIE W KROLESTWIE POLSKIM

- 2.1. Zadłużenie wielkiej własności ziemskiej w roku 1824 (opracowanie własne na podstawie [61])
- 2.2. Pożyczki TKZ w pierwszych trzech okresach jego działalności (opracowanie na podstawie [61])
- 2.3. Dobra stowarzyszone w Towarzystwie w kolejnych okresach działalności (opracowanie własne według [61])

3. DOWODY POMIAROWE DLA TOWARZYSTWA KREDYTOWEGO ZIEMSKIEGO

- 3.1. Liczba upoważnień wydanych geometrom przez Towarzystwo Kredytowe Ziemskie w 1885 roku (opracowanie własne na podstawie [2])

ZAKOŃCZENIE

- 4.1. Liczba mierniczych przysięgłych na obszarze działania Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w 1932 roku

O GEODEZYJNYCH DOWODACH POMIAROWYCH DLA TOWARZYSTWA KREDYTOWEGO ZIEMSKIEGO W KRÓLESTWIE POLSKIM

STRESZCZENIE

Na tle geodezyjnego standardu technicznego *Przepisy obowiązujące przy pomiarach przestrzeni dóbr i lasów rządowych także majątków pod opieką rządu* zostających zatwierdzonego z 1839 roku, uzupełnionego *Przepisami o mierzeniu i odgraniczaniu gruntów, które przeszły na własność włościan gubernij Królestwa Polskiego* z 1881 roku, przybliżono kolejno wprowadzane przez powstałe w 1825 roku Towarzystwo Kredytowe Ziemskie regulacje wewnętrzne Towarzystwa dotyczące prowadzenia zleczanych prac geodezyjnych i szczegółów sporządzania wymaganej dokumentacji pomiarowej, przedstawiając między innymi, w pełnym brzmieniu, nie cytowane w literaturze przedmiotu:

- *Instrukcję o sporządzaniu dowodów pomiarowych, przedstawianych Władzom Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego dla oceny bezpieczeństwa pożyczek na dobra ziemskie udzielanych z 1886 roku,*
- *Taksę wynagrodzenia za sporządzanie dowodów pomiarowych, przedstawianych Władzom Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego dla oceny bezpieczeństwa pożyczek na dobra ziemskie udzielanych z 1886 roku,*

oraz:

- *Instrukcję o udzielaniu jeometrom upoważnień, do sporządzania dowodów pomiarowych i wykonywania innych czynności mierniczych dla Władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego z 1913 roku,*
- *Taksę wynagrodzenia jeometrów za sporządzanie przedstawianych Władzom Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego dowodów pomiarowych i za wykonywanie innych czynności mierniczych, dla oceny bezpieczeństwa pożyczek, udzielanych na dobra ziemskie z 1913 roku*